

ЎШЛК 5/89

Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий
Комитети ва
Ўзбекистон ССР
Ёзувчилар
союзининг
органи

(89)
Май

Ойлик
адабий-
бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

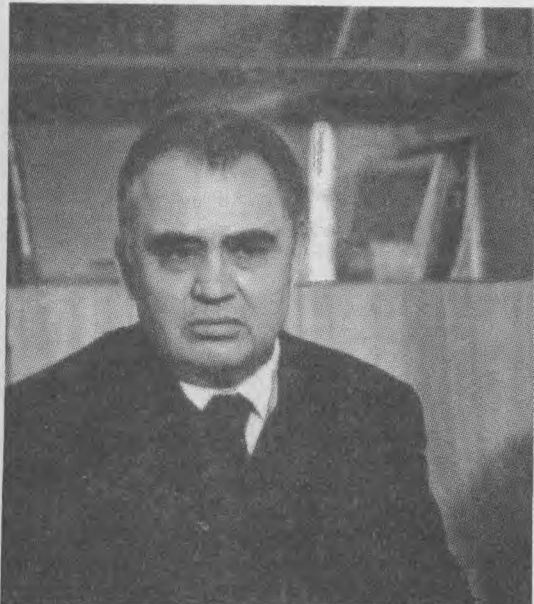
1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош редактор:
Омон МАТЖОН

Редакцион коллегия:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Хуршид ДАВРОН,
Владимир ЖОНИБЕКОВ,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Ҳамид ИСМОИЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Олим ОТАХОНОВ,
Азим СУЮН,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Нурали ҚОБУЛ,
Абдурашид ҚОДИРОВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ
(бош редактор ўринбосари)

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

«Ўз миллий қадриятларини билмайдиган, уларга паст назар билан қарайдиган нигилистларга нисбатан, ўз халқининг ноёб қадриятларини эъзозлаб, бошқа халқларга ҳам етказиб бера оладиган фозил кишилар миллатларнинг ўзаро яқинлашувига минг чандон яхшироқ хизмат қилади», — деди атоқли ёзувчи Пиримқул Қодиров. Дарҳақиқат, улкан сўз санъаткори ижодий фаолиятида ҳам шу ақидага амал қилиб келяпти. Унинг қаламига мансуб бўлган ва халқимизнинг олис ўтмиши қайта бошдан жонлантирилган «Юлдузли тунлар», «Олмос камар» каби ажойиб романлар бугунги кунда кўпгина халқларнинг севимли асарига айланган.

Пиримқул Қодиров тарих ҳақида эҳтирос билан сўзлайди. Зеро, ўтмишини унутган халқ келажакини ҳам бой бериши муқаррардир.

Ушбу бадеҳа суҳбатимиз муҳият эътибори билан тарих, тил ва муҳаббат ҳақида.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ЁЗУВЧИСИ ПИРИМКҲУЛ ҚОДИРОВ БИЛАН СУҲБАТ

ТИЛ, ТАРИХ, МУҲАББАТ...

— Қадрли Пиримқул ака, «Ешлик» журнали муштарийлари сизнинг тарихий шахсларга бўлган муносабатингиз билан беҳад қизиқишади. Нарпайлик китобхонингиз Манзура Сарманова шундай савол берган: қайта қуришда Бобурнинг қайси сифати асқотар эди? Оҳангаронлик ўқитувчи Жўрабек Имоновни эса бошқа масала қизиқтиради: Бобурнинг аёлларга муносабати аслида ҳам романда ифодалангандек бўлганми ёки ёзувчи уни идеаллаштирганми?

— Заҳириддин Муҳаммад Бобур неча асрдан бери халқнинг тилидан тушмай келаётган, унинг дилидан ўзига макон топган ўлмас тарихий сиймолардан биридир. Албатта унинг фотиҳ, шоҳ ва давлат арбоби сифатида жуда мураккаб ҳаёт кечирганлигини ҳам эътибордан соқит қилмаслик керак. Тақдири мураккаб кечган Бобурнинг шундай оғир муҳитда истеъдодини бой бермаслиги, инсоний фазилатларни йўқотмаслиги ва Жавоҳарлал Неру ибораси билан айтганда, дилбар шахс сифатида тарихда ном қолдириши улкан саодатки, бу камдан кам одамга муяссар бўлади. Мен студентлик йилларимдан бери, қирқ

йилдирки, «Бобурнома»ни қўлдан қўймайман. Бобурнинг ҳаёти ва фаолиятига оид борки манбаларни баҳоли қудрат тадқиқ қилиб чиқдим. Бобур қадам-жоларини бориб кўришга интилдим, Ҳиндистон, Покистон бўйлаб сайр қилдим, шуларнинг ҳаммасидан бугун чиқариш мумкин бўлган хулоса шуки, ҳануз бизга Бобурни жозибали қилиб кўрсатаётган томони унинг олижаноб инсоний фазилатлари ва ноёб истеъдодидир. Ҳали жуда ёшлигидаёқ Самарқандда оғир вазият ҳукм сурганда у бекларга қарши бориб, очларга нон улашгани тарихдан маълум. Очарчилик туфайли кишида деҳқонлар бор уруғни еб қўяди, баҳорда экин экишга дон топиша олмайди, шунда Бобур уруғлик олиб келиб беради ва оқибат беклари билан ораси бузилади, беклар уни ташлаб кетишади.

Оғир вазиятда Бобур ўша Аҳмад Танбалдай бекларга қарши туриб, опаси Хонзода бегимни унинг тажовузидан қутқариб қолган, шунинг оқибатида бошига оғир кунлар тушган. Булар барчаси унинг инсоний фазилатларини белгилайди. Бу ҳақда гапирётганимнинг сабаби шуки, бугун биз учун — шахс-

га сиғиниш даврини, турғунлик даврини бошидан кечирган одамлар учун тарихий шахслар қисматини ўрганиш, уларнинг хато ва ютуқларидан ибрат олиш жуда ҳам муҳимдир. Биз куни кеча ўзларини шахсий манфаатини халқ манфаатидан баланд қўйган, инсонийлигини йўқотиб, шон-шуҳратга муккаси-дан кетган раҳбарларни кўрдик, уларнинг тазйиқи остида ижод қилдик. Уларнинг жабрини халқимиз тортгани майли, ҳали-ҳалигача ўшалар турғунлик кетган қийинчиликлар билан биз курашиб келяпмиз. Шу боис гоҳ биз тарихий шахслардан инсоний фазилат излаймиз ва давлат тепасида ўтирган одам атрофидаги кишиларга нисбатан, — опасими у ё онаси-ми, ким бўлишидан қатъи назар, — шуларга нисбатан мардлиги ва инсонийлигини йўқотмаслиги, сўзида турабилиши, умуман, дилбар шахс бўлиши, ҳокимият деган жуда оғир бир муҳитда ўзининг гўзал сифатларини йўқотмаслиги кераклигини теран идрок этамизки, шу фазилатлар мавжуд бўлганлиги учун ҳам Бобур бизга азиздир.

Яхшилик изсиз кетмайди. Бобурнинг бошига оғир кунлар тушганда, Шайбонийхон уни ҳалок этадиган бўлганда — Самарқанд қамали чоғи опаси Хонзода бегим унга шундай яхшилик қиладики, ўзини асоратга солиб бўлса-да, укасини қутқаради. Бу халқимиз тарихидаги дилбар саҳифалардан биридир. Кишиларимизнинг бир-бирига меҳру оқибати, садоқати, фидойилиги шунда яққол кўринади.

Хонзода бегим Шайбонийхон ҳарамида ўн йил аросатда яшайди. Шайбонийхон ўлимидан кейин шоҳ Исмоил уни Намжисоний деган жуда золим бир бекича хотинликка бермоқчи бўлади. Шоҳ унинг ўн яшар ўғилчаси, ягона фарзандини ўлдириб юборишга буйруқ бериб юборади. Бу пайтда Бобур Қундуз шахрида эди, у дарҳол чопар юбориб Марвдаги опасини қутқаради ва Қундузга олиб қелтиради.

Самарқандга иккинчи марта келганида Бобур Улуғбекнинг ишларини давом эттирмоқчи бўлади, расадхонани тиклашни ният қилади, «Хатти Бобурий» деган халқимиз феъллига мойил, тезроқ ўқиш мумкин бўлган янгича ёзув ихтиро этади, 22 яшар йигит учун бу жуда катта жасорат эди. Зеро у қадимий туркий Урхун-Енисей ёзувини афзалликлари билан тикламоқчи бўлади, ғулу кўтарилиб, қора кучлар исён қилади ва уни Самарқанддан қувиб чиқаришади. Мана шу оғир шароитда Ҳисорда қўзғолон кўтарган беклар унинг жиғини — Хонзода бегимнинг ёлғиз ўғли Хуррамшоҳни — ўн бир ёшли болани ҳалок этадилар, вазият ҳар қанча танг бўлмасин, Бобур опасини қутқаради ва унга бўлган ҳурмат-эҳтиромини умрининг охиригача йўқотмайди. Гулбадан бегим «Ҳумоюннома»да гувоҳлик беришича, Ҳиндистоннинг жазирама кунларида, офтобга чиқиш қийин бўлган пайтларда ҳам, Бобур гарчи соғлигини олдириб қўйган бўлса-да, ҳар жума куни Хонзода бегимни кўришга борар экан. Вориб хабар олар экан опасидан! Бўлмаса, давлат бошлиғи, ҳар бир соати ҳисоблик, қанчалик банд бўлишига қарамай, бориб опасини кўрар эканки, бу унинг олижаноб қалб эгаси эканлигидан, бир вақтлар кўрган яхшилигини ҳамон унутмаслигидан далолат эмасми?! Унинг ўғли Ҳумоюн билан бўлган муносабатларичи?! Ҳумоюнни онаси Моҳим бегим яхши тарбиялайди, шунинг оқибатида боланинг отага бўлган ихлос-эҳтиқоди жуда юксак бўлади. Бобур ҳам ўз навбатида «Мубаййин» деган китобини ўғлига бағишлайди. Тарихий аҳамияти катта бўлган бу китоб (қонуншуносликка эътибор, яъни ўша пайтда солиқ қандай олинishi керак, одамларга муомала қандай бўлиши керак, шу ҳақда) Бобурнинг

ўғлига нисбатан меҳру муҳаббати самараси ўлароқ дунёга келади.

Биласизки айрим шоҳлар шахсий манфаатлари йўлида ака-укасию опа-сингилларини ҳам қурбон қилиб кетаверишган, ўлимга маҳкум этиш ҳеч гап бўлмаган яқин қариндошларини! Сталин ҳам шундай бўлган-ку, ахир! Ҳатто хотинини ўлимга гирифтор этган-ку! Ғарбий Европада макиавеллизм деган оқим бўлган, уларнинг ақидасича подшоҳлар оддий одамлар каби ҳалол ва барчага бирдек қоидаларга бўйсунishi шарт эмас, улар шундай юксакликда турадиларки гўё, ҳар қандай одамни керак бўлганда ўлдиришга ҳақлидилар! Яъни улар подшоҳларни ахлоқ нормаларидан баланд қўйишади. Гитлернинг дунёга келишига имкон берган ақида ҳам шу, Гитлер ҳам мен инсон зотини ахлоқ деган, виждон деган нарсалардан озод қиламан деб айтган эди. Лекин бизнинг Шарқда, Алишер Навоий ва шу каби бошқа улуғларнинг таълимоти шуки, ким қайси даражада, мавқеи қандай бўлишидан қатъи назар, шоҳ ҳам, гадо ҳам виждон амридан ташқарида турарига ҳақли эмас. Ҳа, ҳалоллик, поклик, инсонийлик биринчи ўринда туриши керак. Алишер Навоий таълимоти шунга асосланган, Бобур ҳам ёшлигидан шунини ўзига аъмол қилиб олган. Ўша замонлар жўмардлик деган бир қоида бўлган (ғарбда буни рицарлик деб аташган). Жавоҳарлал Неру қафолат беришича, Бобур макиавеллизмдан фарқли ўлароқ, ўша жўмардлик қоидаларини олий мақомда бажо келтирган. Маълумки, подшоҳлар ҳамиша солномаларда мақтаб келинган, лекин «Бобурнома»ни олиб қарасангиз, Бобур саҳв-хатоларини ҳам очиб ёзган. Ҳатто Ҳиндистонга қилган юришини «Ераб, нетайин, бу не юзи қаролик бўлди» деб, ўзи баҳо берган. Рост, қирғин жангларда озмунча қон тўкилмаган, баъзи тарихчи олимларимиз шунини мисол тариқасида келтириб, Бобур шафқатсиз бўлган дейишади. Ахир, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас эди-да, давлат тузиш учун қаттиққўл бўлиш тақозо этиларди. Бу билан Бобурни оқламоқчи эмасмиз, лекин ўша олимлардан «бу фактларни қаердан олгансиз?» деб сўрасангиз, «Ҳа, Бобурномада ўзи ёзиб қўйибди-ку», дейишади. Хўп, ўзи ёзган бўлса, шунисига қойил бўлмайсизми ахир. Қилган нотўғри ишларини эътироф этган экан шу одам, демак, тўғри сўз бўлган-да. Ахир биз Жан Жак Руссони нима учун улуғ деб биламиз, чунки у ҳам ўз хатоларига ўзи иқдор бўлган. Руссонинг «Иқдор» асарини Лев Толстой дастуриламал деб билган. Улуғ адиб фақат ютуқларини, яхши ишларини эмас, қилган хатолари, нохуш нарсаларни — бошидан кечирган ҳамма воқеани очиб ёзган. Худди шундай иқдор Лев Толстойда ҳам бор. Адиб ҳатто урушда одам ўлдирганлигини ҳам қайд этган. Бобурни ҳам дунё таниган экан, бу «Бобурнома»сида бошидан кечирганларини ҳаққоний ёзганлиги билан ҳам изоҳланади. Шарқда Бобур бу жиҳати билан шоҳлар орасида ягона ва беназирдир. Умрини охирида тожу тахтдан бешиб, ўзини бутунлай ижодга бағишламоқчи бўлганлиги-чи?! «Ҳумоюннома»да айтилишича, ўша давр эътиқодига кўра шундай ҳисобланганки, агар истаса, ўғлига келган ажални ота ўзига олиши мумкин. Тагин шайхулислом машҳур Куҳинур олмосини тасаддуқ қилсангиз Ҳумоюнни тузатамиз дея Бобурнинг олдига шарт қўяди. Бобур узоқни кўзлайди: ўғлининг тузалиб кетишига умиди бор. Агар у соғайса, шайхулислом садақа тарзида олмосни олса, мақбарада сақланадиган матоҳ эмас, дунёни

Марзия Эрдонова

1961 йили Бухоро областининг Шофиркон районида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. Айни пайтда Ўзбекистон радиосининг Адабий-драматик эшиттиришлар Бош редакциясида редактор вазифасида ишламоқда.

Мактубларда қолган умрлар

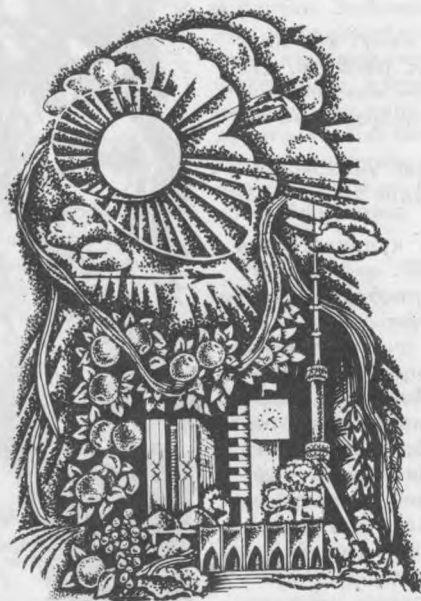
Достон

Қари тут. Ёнида пастаккина уй,
Каштали пардалар униққан, хира.
Бир вақтлар бу уйда тугамасди тўй,
Бешиклари бўш бўлмасди сира.
Аёл кўрпачадан кунда қоқарди
Қумли оёқчалар изини, койиб.
Ҳовли айлантириб симлар қоқарди,
Жажжи кийимларни юрарди ёйиб.
Дарвозага илгак илимас эди,
Забардаст эркакдан кўрқарди хатар.
Қай уйга аза-ю, қайга тўй келди,
Энг аввал шу ҳовли топарди хабар.
Ҳовлидаги митти, саёз ариқдан
Шилдираб, шилдираб оқдилар йиллар.
Пахса деворларга тушган ёриқдан
Из солиб кетганда етти ён йўллар.
Аёл етти сандиқ ясатиб келиб,
Қўйиб чиққан эди еттита уйга.
Ширин туйғуларга юраги тўлиб,
Бармоқ санар эди яқинлаб тўйга.
Аммо...
Аммо бир кун чиқмади қуёш,
Тутунлар ичида кундуз йўқолди.
Юрак йўлларида ҳалқобдир кўз ёш,
Уруш...

Уруш бирдан бошланиб қолди.
Тутунлар ичига от солиб кетди,
Аёл юрагининг етти парчаси.
Навбат аста-секин отага етди,
Бўм-бўш бўлиб қолди ҳовли, дарчаси.
Қирқ бир —
Кўчаларга ғамдай тўкилди.
Эшикларга бир-бир илинди илгак.
Қирқ бир —
Ҳовлиларнинг бели букилди,
Уйларда қолмади бирорта эркак.
Энди эскигина гулдор эшикни
Қушчалар кўриқлаб яшайди кун-тун.
Кўзмунчоқ, тумори қолган бешикни
Аёл исириққа олади тутиб.
Ўғлонларин кутиб у билан бирга
Неча-неча тонгнинг сочи оқарди.
Гоҳо умид билан тикилиб йўлга,
Гоҳида тишлоғлиқ нонга боқарди.
Кўришган қишлоғин пешонасини
Ёмғирлар ювдилар, қорлар ювдилар.
Эшитиб тириклик нишонасини
Аёл кўзларида кунлар кулдилар.
«Салом менинг мунис, меҳрибон онам,
Салом, дунёдаги энг яхшим онам.
Мактуб бўлиб келдим сиз томон,
Менинг жанг майдоним — Курск ёйидан.
Билсангиз, шу ерда англадим чиндан,
Ватан — бу аслида юракдир, ермас.
Менинг юрагимни ким топтар экан,
Қасослар исёни она, тинч қўймас.
Сезсангиз, ўқлардан, ўлимдан асраб,
Сизни кўзларимда олиб юрибман.
Гоҳо ҳайқирасиз душманни қарғаб,
Кўзимдан чиқасиз кўрқмай ўлимдан.
Мен тирик қоламан, шунда онажон!»
«О, ўғлим, шунчалар шерюракмидинг,
Онанга сездирмай шунча ўсдингми?
Менинг учун ахир, бир гўдак эдинг,
Гўдагим, Ватанга қалқон бўлдингми?
Ёдингдами, ўғлим, Набира хола;
Эрининг ўрнида ишлаб турибди.
Эрта-кеч трактор билан овора,
Келгунича ўзим ҳайдайман, дебди.
Ҳозир бу ерда ҳам кундуз, тунлар йўқ,
Ишлайди хотинлар ҳорғин, бемадор.
Қизларнинг юраги ёнар мисли чўғ,
Урушга кетмоқчи, берсанг ихтиёр.
Сизлар юборган хат жон бўлур танга.
Шуларга суяниб яшайман, болам.
Кўрсанг салом айтиб қўйгин отанга,
Сизларни интизор бўлиб кутаман».
Ушанда тун бўйи шудгор майдондан
Учмади трактор овози сира.
Кўз ёшу тер билан ювилган рулдан
Қўлини олмади Набира хола.
Бу нима? Соғинчми, қасосми, ёки?
Ёки завол билмас энг олий туйғу?
Шу туйғу бор экан юракда токи,
Набира холалар яшайди мангу.

Яшайди тунларнинг ороми унут,
 Улғаймасдан катта бўлган болалик.
 Яшайди, толса-да мардона туриб
 Дастгоҳлар ёнида буюк масъуллик.
 Оғир кетмонини елгага ташлаб
 Чанг йўлдан қайтади маъсума қизлар.
 Буюк ғалабага умрин бағишлаб
 Далаларда меҳнат қилади улар.
 Тунлар ой нурига ўраб хаёлни
 Палакка садоқат расмин тикарлар.
 Энг қаро кунда ҳам ишқни, висолни
 Зафар чорбоғига гулдай экарлар.
 Йилларки, чорбоқнинг алвон гулларин
 Эркалаб-эркалаб ўтади шамол.
 Йилларки, аскарнинг келар йўлларин
 Соғинч нурларига ўрайди ҳилол.
 Она бардошидан туғилган ойлар
 Уланиб боради янги ойларга.
 Юрагига янги умидлар бойлар,
 Яна бир мактубни олгач қўлига:
 «Она!
 Умримнинг кенг кўчаларини
 Ёритиб тургувчи шамчироқ — Ватан.
 Кимда ким ўчирмоқ истаса уни,
 Ишон, ўч оламан, қасос оламан».
 Ниҳоят еттинчи паҳлавонининг,
 Юраги тўкилган мактубни олар.
 Шошилиб ўқиркан, нурсиз кўзининг
 Гавҳарига қувонч муҳрлар солар.
 «Тунлар ёлғизгина қолманг, онажон,
 Онажон, Санамни чақиринг, келсин.
 Кўксимда бир сурат яшайди ҳамон,
 Мен уни севаман, онажон, билсин».
 Она лабларида севинч, изтироб,
 Синиқ табассумнинг парчалари бор.
 Ҳамонки отадан келмади жавоб,
 Аёл сатрларга тикилади зор.
 Тунларни ёндириб чиқади ёшдан,
 Тонгларни зафардай кутиб олади.
 Далалар бағрига кетиб қуёшдан,
 «Тўрт кўз тугаллик бер» деб ёлворади.
 Аёл кифтидаги оғир кетмондан
 Ёлвориб сўрайди яхши кунларни.
 Уфқни қон қилиб кетгувчи шомдан
 Утиниб сўрайди шонли йўлларни.
 Меҳрдан кўкарган пахтазоридан
 Тинчлигин сўрайди юртнинг, Ватаннинг,
 Ёлғизлик қийнаган лаҳзаларидан
 Умрини сўрайди етти фарзанднинг.
 Умидин тунларга тўккиси келмай,
 Муқаддас сир каби авайлаб яшаб
 Қайтаркан, очликдан титраб йиқилмай
 Шу лаҳза Ватанга қолади ўхшаб.
 Ватан, уйларида доқа ўралган
 Нонларда урушнинг хотираси бор.
 Шу нонлар ҳурмати қайта яралган
 Ғуборсиз тонгларни ким этар инкор?
 Ватан, сен онанинг маънос кўзига
 Қуёшнинг нуруни бера қол, ахир
 Ҳамон мактубларни қўйиб кўксига
 Кутаётган аёл — сенинг парчангдир.
 Бир лаҳза ёстиққа бошини қўймай
 Эшикка термулиб яшади аёл.
 «Ўғлим, бўйгинангдан ўзим ўргилай,
 Қай биринг тириксан, тезроқ кела қол».
 Эшикни тебратиб ўтади шамол,
 Ичкарига ташлаб бир парча нурни.
 Она ўғилларин чорлар номма-ном,

Чорлар, мактубларда қолган умрни.
 Йилларнинг қаъридан от суриб келар,
 Ушандай навқирон етти паҳлавон.
 Дарвозадан аввал отаси кирар,
 Ота — фарзандларга камару камон.
 «Онажон, йилларнинг тумани аро
 Биз сизни йўқотиб қўйибмиз чоғи.
 Онажон хотирот бунчалар қаро,
 Бунча хира ёнар умр чироғи?»
 «Шу ёлғиз умримни ўйлаганимда,
 Хотирамни қаро қилади уруш.
 Фарзанд камолидан сўйлаганимда,
 Аламдир, фарзанддан кўп умр кўриш.
 Учмаган хотирот қолган кўксимда,
 Мактубларни асраб юрибман бегард.
 Кетган йўлларингиз қолган кўзимда,
 Келсангиз, шу йўлдан келасиз, албат.
 Мен юртга омонлик сўрадим ойдан,
 Қушларга тип-тиниқ осмон сўрадим.
 Чақалоқ йиғисин эшитсам қайдан,
 Ватан боқий дедим, ўғлим, англадим.
 Сизнинг мактубларда қолган умрингиз,
 Ватан каби боқий, паҳлавонларим.
 Шундай, ёнгинамда доим бўлингиз,
 Бирга нишонлайлик зафар кунларин».
 Термулиб гоҳ нону гоҳо мактубга,
 Шундай илтижолар қилади она.
 Омонлик тилайди тупроққа, юртга,
 Мактубларда қолган шонга ишона.
 Кўришган қишлоғин кекса, ёшига,
 Катта буви бўлиб қолган энди у.
 Ҳар зафар байрами ҳайкал тошига
 Муқаддас сирларин тўкиб келар у.
 Аммо, боқий қолар пастаккина уй,
 Каштаси униққан шу хира парда.
 Шу пастак уйларда тугамайди тўй,
 Бешиклари бўш бўлмайди сира.
 Аслида шу ердан бошланар Ватан,
 У — буюк чинорга қудратли илди.
 Мактубларда қолган шу умрлардан
 Буюк ғалабага қолар шонли из.

Луқмон Бўриев

1965 йили Қашқадарё областининг Ғузор районида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультети 3 курс студенти. Ҳикоялари республика даврий матбуотида эълон қилинган. Республика ёш ёзувчиларининг V семинар-кенгаши қатнашчиси.

Бурч

Ниҳоят, улар узун-қисқа бўлиб кела бошлашди.

— Йигирма бир минут кечикдиларинг,— деди курс раҳбари, кўл соатига кўз ташлаб,— намунча судралмасаларинг-а, қизлар, йигитлар?

— Соат еттида деб ўйлабмиз,— жавоб қилди қизлардан бири ийманибгина.

— Нима?! Бугун қулоқларингга танбур чертдимми?!

Рост-да, курс раҳбари бугун охирги дарсдан сўнг дарсхонага шахд билан кириб, очиқ-ойдин қилиб кечқурун соат олтида ДНДга — навбатчиликка боришларинг шарт, ДНД штабида сизларни ўзим кутиб оламан деб айтганди-ку, ДНД нималигини билмайдиган аяқовларга тушунтириб ҳам қўйди: «Бу — кўнгилли халқ дружинаси. Лекин қатъий огоҳлантириб қўяй,— деди курс раҳбари гап давомида,— бормаганларга чоралар кўрамиз: стипендиясини қирқамиз, керак

бўлса ўқишдан ҳайдаймиз!» Хулласи калом, оқибати ёмон бўлишини ҳам алоҳида ўқидирди. Қайта-қайта тайинлади. Булар бўлса...

— ...бирортанг масъулият нималигини билмайсанлар. Мана, Эшбоев унутмабди-ку белгиланган вақтни, ё битта унга керакми жамоат иши? Ярим соат эрта келди-я!

Залнинг киравериш жойида қунишибгина турган, япаски бурун, пастки қалин лаби осилган Эшбоев айбдорлардек ерга қаради: «Ўлармидим кўп қатори келсам, ана энди мени деб гап эшитишади булар».

У аслида бугун кечқурун кутубхонага ўтиб китоб буюртма қилмоқчи эди. Лекин, соат миллари бешинчи рақам атрофида ўралашавердию домласининг қатъий огоҳлантиргани бот-бот эсига тушиб, дили баттар ғаш тортиди. Охири, тоқат қилолмай гўё ҳозир етиб бормаса деканат тегишли чора кўрадигандек шошиб кўчага отилди. «Бор деган жойга бориш керак-да,— йўл-йўлакай ўйлаб кетди у,— нима кераги бор ўт билан ўйнашиб? Улар бир қасдлашса ёмон...»

Эшбоев стипендия олмаса ҳам гўрга-я, аммо бирор кори ҳол бўлиб ўқишдан ҳайдалиб кетса ёмон бўлади-да; ахир қанча қийналди шу ўқишга илашаман, деб. Ҳув мактабни тугаллаган йили биринчи имтиҳонданок ковушини тўғрилаб қўйишганини унутиб бўладими? Бу ковуш савил биратўласи узоқ Сибирь томонларга тўғрилланган экан — ўшандан кейин кўп ўтмай у ҳарбий хизматга кетди. Эшбоев яхшиям хизмат қилган жойидан тавсиянома олиб келган эди, шу бўлмаганда яна... ким билади дейсиз. Ҳа, майли ўқишга жойлашди-ку ишқилиб, энди бу ёғига маҳкам бўлгани яхши: бор деган жойга бориш керак.

ДНД штабининг зали анча гавжум бўлиб қолди. Йиғилганларнинг ярмидан кўпи қизлар. Эҳ, бу қизлар! Шуларнинг дастидан на дарсда тинч ўтириб бўлади, на бирор мажлисда — пичирлашаверади, пиқиллашаверади, питирлашаверади. Хўп, булар-ку, қақажон қизлар экан, анови сўлоқмондай-сўлоқмондай йигитларга нима жин тегди — турткилашишадими-ей, ишшайишиб қизларга қоғоз отиша-

дими-ей; ахир, йигитман деган бо-
сиқ, сермулоҳаза бўлмайдами?
Яна олий ўқув юртининг талаба-
лари эмиш булар. Мана, Эшбоев —
оғиртабиат, кўп қизлар орзу қи-
ладиган «тихий» йигит. Дарсларда
икки қулоғи домланинг оғзида,
конспектни қанда қилмайди, яъни
рисолодагидек ўтиради.

Эшбоев йиғилганларнинг баъзи-
лари билан қўл олишиб, баъзилари
билан бош ирғаб саломлашар экан,
кулча юзли, қорачадан келган қиз-
ни нигоҳи билан кишибилмас таъ-
қиб қилди. Охири кўзлар тўқна-
шишди, Эшбоев илжайиб бош ир-
ғади, қиз ҳам жавобан жилмайиб,
кўз қисди. Эшбоевнинг елкасидан
тоғ қулагандек бўлди: «Хайрият-э,
Зумрад аразламабди», деб ўйла-
ди у, бугунги биринчи дарс пайти-
даги ишқалини эслаб.

Нурбек Нуралиев — ўзларининг
курс раҳбари маъруза қилаётган
эди. Эшбоев одатдагидек тош қо-
тиб ўтирганда кимдир тирсагига
туртгандек бўлди, унинг диққати
бўлиниб, секин ёнига қаради: ик-
кинчи қаторда ўтирган Зумрад қа-
лин бир китобни узатиб, шипшия-
пти: «Хурига узатворинг». Эшбоев
нима қиларини билмай қолди: «Ол-
саммикин? Домла кўриб қолади-
ёв, нима қиламан унда? Шартта
олиб узатворсам кўрмас». У икки-
лана-иккалана китобга қўл чўзди,
биноқ шошиб қолиб, китоб титроқ
қўлидан «тап» этиб полга тушди.

— Нима гап? — жаҳл билан сў-
ради домла.

Эшбоев юзи мисдек қизиб пар-
тага ёпишиб олди: «Домла кўрди,
ҳозир чиқариб юборади, ҳозир...
ҳозирр, уф-ф, кўзига ёмон кўри-
ниб қоладиган бўлдим-да».

— Қандай тўполон деяпман?
Хонада шивир-шивир бошланди.
Эшбоев кўз қири билан секин дом-
лага қарадию... унинг шишадек
йилтиллаётган кўзлари ўзига қада-
либ турганини кўриб (унга шундай
туюлди), аъзои бадани баттар жи-
мирлашиб кетди. «Мен эмас,—
хаёлан рад этди у,— мен эмас!»
Эшбоев безовталаниб яна бир қа-
ради: домла ҳамон уни таъқиб қи-
лар эди. Эшбоев ортиқ чидаёлмай,
каловланиб ўрнидан турди.

— Домла,— деди у ҳирқироқ
овозда,— мендан кўряпсизми?..

— Қўйсангиз-чи, Эшбоев,—
домла унинг гапини бўлиб қўл сил-
тади.— Узим биламан ким эканини,
ўзим, агар виждони бўлса ўрнидан
кўзғолади, деб турибман-да. Мар-
ҳамат, сиз ўтиринг.

Эшбоев енгил жилмайиб қайта
ўтираркан, Зумрад томон қушқа-

раш қилиб олди. Зумрад ручка-
сининг боши билан пешонасини
қашлаб, дафтарига термулиб ўти-
рарди.

— Хайдарова! — Домланинг
амирона овози янгради.— Виждон-
сиз экансиз, чиқиб кетинг дарсдан!

Зумрад истар-истамас ўрнидан
турди.

Эшбоев бошини ҳам қилиб чиқиб
кетаётган қизнинг изидан қараб ту-
раркан, ўзини-ўзи койиди: «Э, лат-
та, ҳаммаси сенинг касринга... эн-
ди Зумрад хафа бўладиган бўлди-
да, уф-ф».

Йўқ, ҳайтовур, Зумрад хафа бўл-
мабди.

Олтимми, етти кишидан ташқари
группадаги ҳамма талабалар тўп-
ланди. Мўғул башара милиция ка-
питани зални бир қўр кўздан ке-
чириб, деди:

— Уҳ-ў-ў, қизлар кўп-ку. Қани,
учта қизу битта йигитдан бўли-
нганлар-чи.

Йиғилганлар ўзаро шерик тала-
ша-талаша, ниҳоят, бўлинишди. Ка-
питан кўлидаги қалин дафтарга ҳар
группа аъзоларининг исм-шариф-
ларини ёзиб, ҳар бир группага те-
гишли кўрсатмалар бера бошла-
ди:

— Сизлар университетнинг атро-
фини кўриқлайсизлар... Сизларга
озиқ-овқат магазини... Хў-ў-ўп,
сизларнинг маршрутингиз...

Капитанинг кўрсатмаларидан
энсаси қотган группа «атаманлар»и
мингиллаб ўзларича таклиф кири-
тишарди:

— Уртоқ капитан, тўқсонинчи
ётоқхона атрофи — безорилар уя-
си, бизнинг группани ўша ёққа жў-
ната қолинг.

— ...саксон бешинчи ётоқхона-
нинг олдида кечалариям чайқов-
чилар изғиб юришади, бизнинг
группани...

Милиционер таклифлардан ни-
манингдир ҳидини олди, шекилли,
чийиллаб эълон қилди:

— У-ўв, студентлар, ётоқхона-
ларга кириб кетиш бўлмасин тагин.
Бугун айланиб кўрамиз, постни
ташлаб кетганлар жазо олади.

Шу орада зал эшиги шарт очи-
либ, саватдек сочлари кўзигача
тушган новчагина бир йигит бепи-
санд кириб келди. Курс раҳбари
уни жазава билан қарши олди:

— Қаёққа гум бўлгандингиз,
Дўстматов?! Қанча кечикканингиз-
ни биласизми?

Дўстматов гарданини қашлаб,
курсдошларига илжайганча қараб
тураверди.

— Нега илжаясиз? Жавоб бе-
ринг, деяпман!

— Ухлаб қопман.

— Нима? Уят ҳам яхши гап-э!
Эртага дарс бошланмасдан декан-
нинг номига «ухлаб қопман», деб
тушунтириш хати ёзасиз.— Кейин
болаларга юз буриб паст овозда:—
Безбет, топган баҳонасини қаранг-
лар! — деди.

Дўстматов ҳамон илжайган кўйи,
рухсат ҳам кутмасдан сафлардан
бирига қўшилди. Юрак ҳовучлаб,
гоҳ домлага, гоҳ Дўстматовга жав-
дираб турган Эшбоев енгил тин ол-
ди: «Хайрият-э, жанжалга айланма-
ди».

Дўстматов Қаҳҳорни ёқтирмай-
ди. Қаҳҳор уни кўрганда ҳарбийда
бирга бўлган Салман исмли чечен-
ни эслайди. Дўстматовнинг турқ-
таровати, феъли худди ўшанинг
ўзи. Салман полкнинг манаман де-
ганларини ҳам назар-писанд қил-
мас, ҳатто командирлар билан ҳам
ёқаллашиб кетарди. Ҳамма уни бе-
корга Салман «дикий» (ёввойи),
деб атамасди-да. Шунинг оқибати-
да бутун икки йилни деярли авах-
тада ўтказди. Эшбоев эса бу ифлос
жойнинг тирқишидан ҳам мўрала-
ган эмас. Тўғри, у ҳам ҳарбийда
кўпгина қийинчиликларга учради,
қўполроқ қилиб айтганда, салкам
хизматни ярим оч, ярим юпунлик-
да ўтказди. Бироқ Эшбоев ўзининг
командирларига садоқатли аскар
эканини кўрсатиб қўйди: уларнинг
айтганини айтганидан, деганини де-
ганидан ортиқ қилиб бажариб юр-
ди. Тез орада хизмат варақаси мақ-
товномаларга тўлиб-тошди, ҳатто
қайси бир байрам арафасида ко-
мандирлар уйига, ота-онасининг
номига ташаккурнома жўнатишди.
Афсуски, Эшбоевнинг хизматлари-
ни қадрламайдиган «командир-
лар» ҳам ғиж-ғиж эди-да. Бечора
ўшаларнинг ҳисобига пол артди,
навбатчилик қилди, ҳатто кир-
ларигача ювиб бериб турди. Аммо
улар раҳматнинг ўрнига тепки би-
лан «сийлашди». Номардлар, яна...
«бобойлар»миш.

Ниҳоят, бир соатча тайёргарлик-
дан сўнг кўнгилли дружиначилар
ғала-ғовур билан ташқарига оқа
бошлашди.

— Вазифалар тушунарли, а? —
Орқадан қичқариб қолди милиция
капитани.— Соат ўн биргача бир-
рортанг ҳам қорангни кўрсатма...

Тўда ичидан қийқириқ овозлар
эшитилди:

— Гап йўқ — қорамизни ҳам
кўрсатмаймиз.

— Хотиржам... бўлинг.

— Хайр сенга, хайр кийик кўз.
Капитан қийқириқларга эътибор

бермай яна кўшимча қилишга шошилди:

— Вақт бўлгач, тўппа-тўғри шу ерга келинлар, келмай қолганларнинг меҳнати куяди, журналга белгиламайман.

Эшбоев чекига тушган уч қизга зимдан кўз ташлаб, Зумрад билан бирга эканидан ичида севинса-да, ўзича сўкиниб, ғудранди: «Энг шайтон қизлар менга тушибди-я!»

Эшбоевнинг азият чекканича бор экан, улар штабдан узоқлашар-узоқлашмас, Зумрад уни шартта қўлтиқлаб:

— Эшбо-е-ев,— деди тантиқлик билан,— Қаҳдор аканинг группаси «Нукус»га кинога кетишяпти, бизни қаёққа олиб бораси-и-из?

Эшбоев тирсагига ботиб турган момиқ кўкракларни ҳис қилиб сесканди. «Қоч-э», деганича шоша-пиша қизнинг исканжасидан чиқишга ҳаракат қилди. Орқадаги қизлар хиринглашди, Зумрад баттар ёпишди.

— Унда бизнинг хонага борақолайлик,— деди шипшиган оҳангда,— ҳеч ким йўқ, кўрқманг.

Эшбоевнинг юзига қон тепди. — Қўй-э,— деди у сенсираб, қизнинг қучоғидан зўрға ажралиб чиқаркан.

Қизлар баб-баравар қаҳ-қаҳ отишиб йўлни ётоқхона томон буришди.

— Хайр, Эшбоев,— деди улардан бири чийиллаб,— бизни сўрасалар, узоқда — ижарада туришадими, соат ўнда жўнатиб юбордим дейсиз-да. Хў-ўп?

Ҳалигача ўзини ўнглаёлмай турган йигитдан садо чиқмади.

Шаҳарга аллақачон шом қоронғиси қуйилган, катта кўча бўйлаб тизилиб кетган симёғочлардаги чироқлардан уч-тўрттагиниси тева-ракка хира ёруғ сочиб турибди. Серқатнов машиналарнинг шовқин-сурони авжида, бекатларда одамлар ғужғон.

Эшбоев иккиланиб қолди: бошқалардек ётоқхонага жўнаворсинми ё белгиланган жойда кўриқчилик қилсинми? «Э, менга нима,— ўйлади у,— бошқалардан нима камим бор, кетдим ётоққа!»

Эшбоев ҳардамхаёллик билан катта кўчани кесиб ўтган жойда яна шашти пасайди: «Энафар капитан текшираман, дедими, текширади. Бошқа маршрутларни текширмасам ҳам бизникини текширади. Чунки кинотехникум тумшугининг тагида-ку!»

Эшбоев шалвирабгина кинотехникум томон — тайинланган маршрутига буриларкан, хаёлан ўзини

оқлади: «Ётоқхонада нима бор? Боргандайм дарс тайёрлаёлмайман, қайтанга шовқин-суронда юрагим сиқилиб кетади.»

Эшбоев кинотехникумга етар-етмас, узуқ-юлуқ, ҳақоратомуз овозлар қулоғига чалинди. У сергак тортиб, ўзидан ўн қадамча нарида уймалашаётган тўрт-беш чапанинамо ёш-ялангни қоронғуликда зўрға илғади. Эшбоевнинг қадам олиши ўз-ўзидан тийилиб, бир-икки дақиқа бурнини чуқилаб туриб қолди. «Э, менга зарилми,— ўйлади у асабийлашиб,— битта менга керакми?! Хонада китоб ўқиб ётганим яхшимасми бундан?» Чуқуртин олиб, оҳиста ортига бурилди.

У ётоқхоналарнинг электр нури порлаган деразаларига анграйганича битта-битта юриб келаркан, беихтиёр узоқ шаҳарчадаги қадрдон уйини эслади.

Тор, шинамгина ҳовли, кўз ёши билан кузатиб, кўз ёши билан кутиб оладиган онаси, совуқда қолгандек доим қунишиб юрадиган, сўниқ нигоҳли отаси, опалари кўз олдида бир-бир жонланиб, юраги соғинчдан ўртганиб кетди. «...келаси йил сиртқига айлантираман,— ўйлади у,— сиртқи яхши-да — пахтага бормайсан, бунақа майдачуйда ишлардан қутулсан».

У ўқшини сиртқига айлантираб, ўша шаҳарчасида ўқитувчилик қилиб юраверади, кейинроқ эса... уйланади! Уйлансаям-чи, иложи борица катта шаҳар кўрмаганидан, ўқимаганидан топади. Боягига ўхшаган... шилқим қизлардан худо сақласин. Ана, маҳалласида нечанеча ойжамоллар сочини тараб ўтирибди. Йўқ, у яхшиси аммасининг қизини олади. Шуниси тузук: ҳам амма томон хурсанд (катта ўқишда ўқиган куёв), ҳам онаси (кўз олдиларида ўсган қиз) хурсанд.

Эшбоев оғзининг таноби қочиб, ширин-ширин хаёллар оғушида ётоқхонага етиб борганини сезмай ҳам қолди. У хонасига кириб келганда, ҳамхонаси — ўзидан икки курс оқори ўқийдиган бақалоқ йигит аллақандай газетани ёғжимлаб асабийлашиб ўтирарди. У Эшбоевни кўриши билан уф тортди. Худди ўзига-ўзи гапираётгандек:

— Қисталоқ «Нант» яна «Спартак»нинг абжағини чиқарибди,— деди.

— Нимага? — сўради ҳеч балога тушунмаган Эшбоев кўзларини пирпиратиб.

— «Нимага» эмиш...

Ҳамхонаси ғўлдираганича бето-

қатланиб тураркан, аллақаёққа отлана бошлади.

— Зарифнинг ёнида бўламан,— деди у эшикнинг орқасидан ёпаркан.

Эшбоев анча вақт ўйланиб туриб қолди. Дераза раҳида турган кўнғироқли соатига тикилди: «Эҳ-э, яна икки соат бор». У оғир сўлиш олиб, стуллардан бирига омонатгина чўкди, устидаги китоб, дафтарларни эринчоқлик билан титкилай бошлади. Ўз фикрига ўзи қарши борди: «Текширмайди. Текшириб юришдан бошқа иши йўқми унинг». Эшбоев қалин бир китобни варақлаб ўқишга тутинди. «Агар капитан рўстдан ҳам текшириб юрган бўлса-чи? — деб ўйлади у яна,— кинотехникум олдиғинасида-я? Қарайди биз йўқ».

Эшбоев жаҳл отига минган милиционерни хаёлан тасаввур этиб кўрди. У эрталаб деканнинг олдига машама кўтариб боради. «Мана,— дейди ўшқириб,— кеча студентларингиз ДНДдан ётоқхонасига қочиб кетибди. Аямай чора кўринг!» Декан дарҳол мажлис чақиртиради-да, биринчи курс талабалари билан алоҳида-алоҳида гаплаша бошлайди...

Эшбоев юраги сиқилганича китобни бир чеккага суриб қўйиб, шахд билан ўрнидан турди. Сўнг шоша-пиша эшик томон йўналар экан, ўзини ўзи койиди: «Эҳ, галварс, ўлармидинг ўша ерларда айланиб тура турсанг. Бир кеча минг кеча бўлмайди-ку, ахир! Тезроқ бориш керак энди».

Эшбоев ҳовлиқанча кинотехникумнинг олдига етиб келганида атрофда осойишталик эди. Катта кўчада машиналар қатнови суст, онда-сонда ўтиб қоладиган йўловчиларни ҳисобга олмаганда деярли ҳеч ким кўринмайди.

«Хайрият-э», дея у енгил тин олиб нафас ростлаш ниятида йўлак четига ўтиргичлардан бирига чўкди. Шу пайт кимдир, шундоққина биқинида, хирқироқ овозда жон-жаҳди билан йўталиб қолди. Эшбоев сапчиб ўрнидан туриб, теварагига аланглади, аввалига қоронғуликда ҳеч нарсани илғаб ололмади, сўнг...

Ўтиргичнинг нариги томонида — катта йўлнинг ёқасида кимдир чўзилиб ётарди. Эшбоевнинг тиззалари қалтираб, юраги гурсиллаб урди. Ҳалиги киши ихраб ёнбош бўлди-да, Эшбоев томон бир қўлни чўзди.

— Оғайни... ҳиқ,— деб ғўлдирашга тушди у,— ёрдам... ҳиқ, ҳиқ... турволай, кейин ўзим... так-

си... эртага иш... ҳиқ, йўқ! Қўрқмайман,— кайфи баландлигидан зўр бериб ер муштлашга тушди,— ...ҳиқ, майли, штраф... ҳиқ...

Кишининг мастлигини сезгач, Эшбоевнинг юраги баттар увишиб кетди. Унинг мастга яқинлашишга кўнгли чопмади — ҳар ҳолда ақли-ҳуши жойида эмас, пичоқ-мичоқ туртиб олишдан ҳам қайтмаса керак.

«Қочиш керак», деган фикрга келди дарҳол.

У мастдан узоқлашаркан, тўсатдан миясига келган ўйдан таққа тўхтади: «Айтганча, штабга хабар қиламан, а-ҳа».

У югуриб катта кўчани кесиб ўтди.

Эшикни очиши билан юзига қуюқ тамаки тутуни урилди: ичкарида бир тўда милиционерлар баралла овозда кимнидир сўкиб гаплашиб ўтиришарди. Уша мўғул башара капитан Эшбоевга кўзи тушдию узун ҳуштак чалиб юборди:

— У, йигит,— деди у, кўл соати-га кўз ташлаб,— яна ярим соатдан кўпроқ вақт бор-у, нима қилиб юрибсиз?

— Мен... ҳалиги,— Эшбоев эшик тутқичини маҳкам сиққанича каловланиб қолди.

— Хўш?

— Ҳалиги кинотехникумининг олда битта маст чўзилиб ётибди. Милиционерлар бир-бирлари билан маъноли кўз уриштириб олишди. Капитан қизил гардишли фуражқасини сал юқорига кўтариб қўйиб, пешонасини қашларкан:

— Ҳусанбой,— деди, қоп-қора милиционерга ботинқирамай қараб,— нима қилдик?

— Биз тайёр, ака,— деди Ҳусанбой оғир бир сўлиш олиб. Сўнг ўрнидан оғир кўзғаларкан, Эшбоевга еб қўйгудек тикилди:— Қани, йўл бошла-чи.

Уларга яна икки нафар милиционер эринчоқлик билан эргашишди.

Соат кечки ўн бир...

Эшбоев ҳардамхаёллик билан штабга кириб борганида, ўзини сўкиб хуморидан чиққанича йўқ эди: «Икки ҳафта хушёрхонада ётса, жарима тўласа... Бечора, эртага ишга боришим керак, деб худонинг зорини қилди-я! Теккан нафининг билдингми энди, суюнчихўр? Узингни унинг ўрнига қўйиб кўр-чи!»

Штабда бир гуруҳ ҳамсабоқлари чуғурчуқдек чуғурлашиб капитаннинг атрофида ўралашишар, нималарнидир уқтиришарди:

— Аҳмадованинги мазаси қочиб

қолганди, ноилождан жавоб бердик.

— Маликовага срочний телеграмма келган экан, шунга...

— Саидованинги...

Капитаннинг кўзи остонада каловланиб турган Эшбоевга тушди-да, кўл силтаб деди:

— Илтимос, бир минут жиминглар!

Хонага хиёл жимлик инди. Капитан кўлидаги журнални «тап» этказиб столга ташлаб:

— Хўш-ш,— деб гап бошлади,— ўртоқлар, ораларингда биттагина йигит бор экан,— капитан ияги билан Эшбоевга ишора қилди.— Шу йигитгина бурчини ҳалол бажарди, муҳим бир алкашни тутишда бизга ёрдам берди. Сизлар эса...

Йиғилганлар галма-галдан қийқириша кетди:

— Эшбоев — Эшбоев-да.

— У билан биз ҳам фахрланамиз.

— Эшбоев — курсимизнинг гу-

Қайдасан, муҳаббат?

Гапнинг очиги — бу атрофда Озодга ҳасад қилмайдиган йигитлар камдан-кам. Йигит киши ҳам шунчалар барно бўладими! Юзи, қоши-кўзини қўяверинг, қадди-баста ҳам бўй етган қизларнинг таъбири билан айтганда — «нормальный». Кийимлари-да нақ рисоладагидек: бошдан-оёқ чет элники. Феълони суриштирсангиз, мисоли ўт-олов! У бирга ўқийдиган манаман деган қизларнинг момиқдек биллакларидан ҳайиқмай ушлаб ҳазил-ҳузул қила олади, керак бўлса, овлоқроқ жойда қийқиртиб муччи ҳам олади. Қизлар эса дувва қизаришиб ёлғондакам пўпсалар билан унинг елкасига хўп муштлашади. Уша қизларни пинҳона севиб юрадиган йигитлар аламдан бўғриқишиб, ўзларича Озодни бўралатиб сўкишади. Бир ҳодиса бўлмаганда, эҳтимол, Озод ҳали-бери босилмасди.

Уч кундирки у гўё қайта туғилгандай ўзгариб қолди. Шаҳар чеккароғидаги касалхонанинги «ЛОР» деган бўлимида ўн беш кунча даволаниб чиқдию бошқа бир Озодга эврилди-қолди.

«Эҳ, Саодат, Саодат... Бўлди,

лию...

— Эшбоев...

— Бўлди, бас! — деди капитан кўл силтаб, сўнг яна қўшимча қилди: — Мен бу йигитга Фахрий ёрлиқ олиб бераман, сизлар билан эса эртага деканнинг ўзи ҳисобкитоб қилади.

Шусиз ҳам ўзини қўярга жой тополмай турган Эшбоевнинг олови чиқиб кетди: «Тинчгина шулар қатори келаверсам ўлармидим? Мени деб ҳаммаси дакки эшитади энди».

Капитан гап тамом дегандай, стулни нари-бери суриб, ўтириб олди. Кўнгилли дружиначилар аввалига тортиниб-тортиниб, сўнг ёв қувгандек ўзларини эшикка уришди. Эшбоев дили ғаш тортиб, ҳаммадан кейин хонадан чиқаркан, ўзини ниҳоятда кучсиз, ғариб ҳис қилди.

— «Уф-ф, одам бўлиш қанчалар оғир-а», дерди ич-ичини кемираётган ўйлардан қутулолмай.

Бир ёнда Зухражон,

бир ёнда Моҳим...

«Тоҳир ва Зухра» достонидан.

энди бошқа қизларга қарамайман, фақат сени дейман, сени». Уч кундан бери кўнглида турган муқим ният шу. Ана, ҳозир ҳам аудитория деразасидан боққа хаёлчан термулиб ўтирибди. Қўлларини кўкраги устида чалиштириб олган, юз-кўзлариди ясама жиддийлик, гоҳ-гоҳ мийғида илжайиб ҳам қўяди. Бу ўзгаришни сезиб, группа йигитлари энгил тин олишган, қизлар эса, домланинги кўзини шамғалат қилиб, сертавиш шивирлашишади:

— О,ни нима жин урибди-я?

— Кимдир бошини айлантирганга ўхшайди.

— Ўлсин, унинг боши айланармиди ҳеч замонда!

Озод ёнида ўтирган дўстига зимдан разм солди: «Ё, Қаҳҳорга айтсаммикан? Йў-ўқ, ҳозир бўлмайди, дарс тугасин-чи...» Кейин ҳаммасини, албатта, унга гапириб беради. «Жўражон, мен ҳам севиб қолдим», дейди. Йўғ-э, дабдурустан бундай деса бўлмас, яхшиси гапни узоқдан бошлайди: «Ошна, сезгандирсан, касалхонадан келгандан бери ўзгариб қолдим». Қаҳҳор ўз одати бўйича бетоқатлик билан тўнғиллайди: «Хўш?». «Уф-ф, не

кунларга қолганимни билсанг эди,— деб давом этади Озод.— Саодат деган бир ҳамшира қиз билан танишдим. У шундай чиройли, шундай ақллики, кўрсанг ҳушингдан айрилсан». Йўғ-э, Қаҳҳор икки дунёда ҳам бу гапни ҳазм қилолмайди, шундай десанг у шартта туриб жўнавореди, ё тарсаки тортиб юборади. Ахир, унинг учун дунёда Иқлимадан бошқаси бекор-ку! Э, хуллас, бундай дейди: «У қиз уч кунда бир кечаси навбатчилик қилиб кетарди, чунки ярим ставка ишларди-да. Эҳ, нимасини айтасан, тонггача у билан гурунглашиб ўтирганларимиз бир умр эсдан чиқмайди». Гап шу ерга етганда Қаҳҳор албатта истеҳзоли илжайди. Озод эса унинг нега илжайганини дарров фаҳмлаб, қасам ичади: «Кулма-ей, чин сўзим — қўл теккизганим йўқ...» Кейин, Саодатнинг навбатчиликка келишини орзиқиб кутганларини айтади, айниқса, Саодат навбатчи бўлган кунлари худога қанча илтижо қилганини яширмайди: «Э, худо, бугун бирор-таям қиз мени кўргали келмасин». Лекин, илтижолари ижобат бўлганини, анови курсдоши Зиёда ҳар куни кечга яқин пайдо бўлишиния айтсинми? Озод шу ерга келганда албатта туюқиб кетади: «Қани энди, борган бўлса, яхши нарсаларини шартта қўлимга тутқазиб, айтар гапини айтиб, жўнаворса. Йўқ, қаерда дейсан, қизариб-бўзариб, ерга қара-а-аб дудуқланиб ўтиравереди бу қиз. Уф-ф, хайрият, Саодат уни кўрмасди». Сўнгра, бир куни Саодат: «Сиз шахрисабзлик-а? Сиздан бир нарса илтимос қилсам майлими?» дея уялиб ерга қараганини айтади. «Шундай қилиб, ошнажон,— дейди,— унга Шаҳрисабзнинг сурмаси ёқаркан, уйга борганингизда менга ҳам ўшандан жиндак ола келсангиз, деб илтимос қилди». Сўнгра, Озод гапнинг лўндасига ўтади: «Касалхонадан чиққан куним бундай ўйлаб кўрсам, ҳали-вери уйга бормайман». Кейин калласига ажгойиб фикр келганини — қўшни ётоқхонадаги таниш шахрисабзлик қизлардан ўша куниеқ қарзга сурма олганини гапиреди. «Пенцилиндан бўшаган шишачани тўлдириб олдим касалхонага бордим. Афсуски, ўша кеч у навбатчи эмас экан. Афсус. Аммо кеча бориб ҳам ҳафсалам пир бўлди. Лекин бугун топишим аниқ, бугун албатта совғамни топшираман».

Дарс тугагач, ҳаммасини оқизмай-томизмай Қаҳҳорга айтади, чунки... унга анчадан бери ҳаваси

келиб юрибди. Буни ҳув бирда ўзига ҳам айтган.

Озод ўшанда юқори курсда ўқийдиган қизлар билан ярим тунгача лақиллашиб хонасига қайтганди. У ичкарига кириб чироқни ёқса, доим эрта ётадиган Қаҳҳор йўқ. Озод ҳайрон қотиб энди ечинмоқчи бўлганда пойлаб тургандай Қаҳҳор кириб келди; оғзи қулоғида, кўзлари қувончдан порлаб турибди.

— Вой-бўй, ўғилми, ҳолвами? — деб сўради Озод.

Ўз-ўзидан илжаяётган Қаҳҳор жавоб ўрнида дўстига ёлғондакам ташланди. Улар олиша кетишди. Озод бир амаллаб унинг исқанжасидан чиқаркан, қайта сўради:

— Нима гап ўзи?

— Э, ошна, зўр гап,— деди Қаҳҳор ҳансираб ўзини каравотга ташларкан; у юзини ёстиққа босган кўйи бир-икки дақиқа ётиб қолди, кейин яна сапчиб ўрнидан турди, яна ётди.

— Намунча, ўзингни қўярга жой тополмай қолдинг?

— Боя Иқлима билан...

Озод дўстининг ютоқиб гапиришидан шуни зўрға англадики, Қаҳҳор Иқлима билан ярим соатгача гурунглашиб турган эмиш, ҳатто Иқлима «яхши ётиб туринг» деб...

— Қўл бериб хайрлашди-ей! Эҳ, унинг қўллари...— Қаҳҳор шундай деб яна ёстиқни юзига босди.

Озод кулиб юборди. Дўсти эса завқ билан яна унга ташланиб, пўписа қилган бўлди:

— Кулма, хиҳ... сен унинг қўллари билмайсан. Уники қўл эмас, хиҳ...

— Қўл бўлмай нима? — Озод, «товуқнинг панжасими», демоқчи бўлди-ю, Қаҳҳорнинг чинакамига жаҳли чиқишидан қўрқиб, гапини ичига ютди.

— Унинг қўллари илоҳий,— деди Қаҳҳор эҳтирос билан кўзларини ярим юмиб.

Улар тинчиб ўринларига ётишганда, Озод нимадандир кўнгли хижил бўлаётганини сезиб қолганди...

«Нега кўнглим айнияти, а, нега?». Озод негалигини билиб, чуқур тин олди: «Илоҳий қўл қандай бўларкан-а?». Қизиқ, у шунча қизларнинг билагидан ушлаб ҳам илоҳий эмаслигини сезмабди-ей! Шунчасини юзидан ўпиб, упа-эликдан бошқа нарсанинг таъмини туймабди-ей!..

Озоднинг уйқуси қочди.

— Қаҳҳор,— деди бир маҳал дўстига юзланиб.

— Ҳим.

— Сенга ҳавасим келяпти.

— Ҳим-м...

— Сен қандайдир... ҳалиги, нима дейди... ҳақиқий севасанми-ей?

— Ҳим-м...

— «Ҳим-м» эмиш, нега мен севмайман-а?

Ниҳоят, Қаҳҳор бошини кўрпа-чадан чиқариб, уйқу аралаш пўн-ғиллади:

— Яхши ният қил, аҳмоқ...

Мана, яхши ният қилган эканки, Озод ҳам...

«Йўқ, Қаҳҳорга ҳали айтмайман», деб ўйлади у. Тўғри-да, тўйдан олдин ногора чалиб нима керак. Аввал, кечқурун бориб Саодатни кўради, айтган нарсасини топширади. Кейин... эҳ, кейин...

Тўсатдан чалинган қўнғироқ овозидан Озод чўчиб тушди.

«Саодат, ўлай агар, сени севман. Ҳозир ёнингга бораман, мени кут, жоним». Озод худди шеър ёдлаётгандек пичирлаганча сурма солинган шишачани шоша-пиша чўнтагига жойлаб, хонасидан чиқди. Эндигина ётоқхона зинапоясига етган ҳам эдики, балкондан пастга қараб турган қизга кўзи тушди: «Бай-бай, чакки эмас-у!»

Озод зинапоянинг ўртасига етган жойда шартта тўхтаб, пешонасини қашлаб қолди: «Айтганча, лифт бору...»

Рост-а, лифтда тушганга нима етсин, учинчи қаватдан пастга тушгунча, эҳ-эй, қанча вақт керак.

Озод шошмасдан яна юқорига кўтарила бошлади. «Белининг ингичкалигини...», деб ўйлади у, ҳалиги қизга яна кўз югуртириб. Озод лифтнинг ишламаслигини билса ҳам тугмачани шарақлатиб қайта-қайта босди: «Нима бало, ухлаб қолганми анови, ё ҳайкал-пайкалми?»

Тавба, қулоғи том битганми бу қизнинг, ҳатто нима шарақляпти экан, деб қараб ҳам қўймайди-я!

— Ў, яхши қиз,— деди Озод ниҳоят,— лифт ишламас эканми, а?

Қиз елкаси оша орқасига бир чимрилаб қаради-ю, яна ўгирилиб пастга тикилди. Озоднинг ҳамияти қўзғалди: «Ў-ў, чатоғу, ҳозир кўрамиз...»

У лип этиб балконга ўтди-да, худди бировни излаётгандек пастга кўз югуртира бошлади: «Ҳозир қарайди, ҳечқурса кўз қирини ташлайди», деб ўйлади у зимдан қизни кузатаркан.

Қиз биргина қараса, бас, Озод кейин нима қилиш кераклигини билди. Ана, ўзининг энг таъсирчан усулини қўллаш пайти етди Озодга!

— Меҳмонмисиз дейман-а, яхши қиз? Бизнинг қизлардан юлдуздек ажралиб турибсиз,— деди у қошларини қоқиб, юпқа лаблари орасидан дурдек тишларини кўрсатаркан.

Тамом! Меҳмон қиз кўзига тушаётган бир тола сочини назокат билан тартибга келтираркан, майин жилмайди:

— Меҳмонга ўхшаяпманми?

— Ух...

Озод жавоб беришга улгурмади, балкон панжарасига бемалол суянган бир пайтда, биқинига ботаётган шишачани ҳис қилиб, юраги «шув» этиб кетди.

— Мен ҳозир...

У шундай дея зинапоя томон отилди: «Кечир, Саодат, кечир. Эҳ, Саодат».

Озод автобус бекатида хийла вақт ивирсиб тургач, охири тоқати тоқ бўлди: «Кўп бўлса — ярим соатлик йўлдир, ўламанми пиёда кетсам, ўх, қандай ажойиб ҳаво ҳозир».

Ҳақиқатан ҳам бу пайтда одамнинг баҳри-дилини очадиган ажойиб баҳор ҳавоси ҳукмрон эди. Ёмғир ҳиди билан тўйинган майин шабада эсмоқда. Кун анча эрта бўлса-да, осмонни булут қоплай бошлаганидан шаҳарга ғира-шира қоронғулик тушган.

Озод йўлак бўйлаб шитоб билан юриб бораркан, минғиллаб ўзича киргойи қила бошлади:

**Бир ёнда Зухражон,
Бир ёнда Моҳим-м...**

У учқур хаёлларга берилиб қўшиқни ортиқ давом эттиролмади: «Боя анови боди қизни бопладим-а? Ҳа-ҳа, менга нима, ўзидан кўрсин, танноз. Аммо, қўрғурнинг сочи нақ тақимига тушаркан-а! Байбай... Қизик, кимнинг меҳмони экан у? Ақалли исмини ҳам сўраб қўймабман-ей!»

Исмани бошига урадимми? Умуман, нега у ҳақда ўйлаб ўтирибди ўзи? Ахир, энди Озоднинг севгилиси бор-ку?! Саодатнинг олдига боратуриб, ҳар хил бўлмағур нарсалар ҳақида хаёл суриш яхшимас... Мана, ҳозир у Саодатнинг ҳузурда бўлади. Озод ўша ердаги беморларнинг бирдан уни чақириб юборишини илтимос қилади. Йўғ-э, бу очикдан-очиқ маданиятсизлик-ку, яхшиси ўзи кўриниб қолгунча пойлайди. Саодат ойдай балқиб йўлакда пайдо бўлади. Озод «Сада», деб чақиради, овози қалтираб, (Албатта, овози қалтираб). Саодат «ялт» этиб ўгири-

ладию орзиқиб кутган одамани кўриб, кўзларида севинч учқунлари пайдо бўлади. Сўнгра, қўлидаги укол идишини ўша ердаги стол устига қўя солиб у томон ошиқади. Улар ўтган-кетгандан анча вақт ширин суҳбат қилишади, ниҳоят, Озод чўнтагидан сурма солинган шишачани чиқариб узатади: «Мана, тайинлаган нарсангиз, жоним». Йўғ-э, «жоним» демайди, бирданига ҳаддан ошса бўлмайди-ку. Саодат: «Вой, овора бўлибсиз-да, қўйинг-э», деб шишачани кўкрагига босади, хижолатдан ловлов ёнади. Улар яна анча вақт жим қолишади. Кейин, бир маҳал Озод дудуқлана-дудуқлана: «Эртага яна келсам майлими, Сада?» деб сўрайди. Саодат эса халатининг тугмачаси билан ўйнаб хиёл жилмаяди-да, индамайди. Сукут — аломати ризо.

«Эҳ, ҳаммаси зўр бўларди-да, ҳаммаси. Кейин, уни киноларга олиб бораман, паркларни айлантираман, лекин ҳеч қачон берухсат қўлидан ушламайман».

Озод ширин-шакар хаёллар билан манзилга этиб келганини сезмай ҳам қолди.

У подъезд эшигидан киргач, чет эл тамғаси урилган айвони кенг кепкасини бошидан олди-да, ингичка бармоқлари билан сочларини, ёқаларини тартибга келтирган бўлди. Сўнг уч-тўрт қадам илгари юриб, зинапоялар оралиғидан юқорига қаради: «Анави олтинчи қават — Саодатнинг қавати!»

Озод пиллапоялардан кейин хаёли тўзғиб, юраги ҳапқириб кўтарилди бошлади. Олтинчи қаватга қандай кўтарилганини билмай ҳам қолди.

Бир оз нафасини ростлади-да, эшикни ғижирлатиб секин очди. Ҳар хил дориларнинг ҳиди димоғига гуп этиб урилди. Шу пайт йўлакда шип-шип қадам товушлари эшитилиб, касалхона кийимига ўраниб олган кимсанинг узун сояси, сўнгра ўзи кўринди. Озод нима қиларини билмай, бироз шошган қўйи серажин юзли, ўрта яшар бемор билан бош ирғаб саломлашган бўлди. Бемор «сизга нима керак» деган маънода йигитга бақрайиб қараб қолди. Озод унинг нигоҳига тоб беролмай чайналди:

— Бу... қайси ҳамшира навбатчи?

— Памилиясини билмайман,— деди бемор елка учуриб,— бир ёшгина қиз, отиям Саломатми-ей... ана, ўзи келяпти шу ёққа. Сестра-а.

Бемор «сестра»ни чақириб юбориш учун изига қайтди.

Кўп ўтмай яримта юмшоқ нонни

битта-битта тишлаб, Саодат пайдо бўлди.

— Ҳим-м? — деди у йигит томон ияк қоқиб.

Озод худди адашиб келиб қолган одамдек гангиб пўнғиллади:

— Ия, танимаяпсизми?

— Танивомман.

Озод ўзини анча тутиб олиб чўнтагидан шишачани чиқарди:

— Мана.

— Нима у?

— Сизнинг чарос кўзларингизга муносиб сурма-да,— деди Озод қошларини қоқиб, юпқа лаблари орасидан дурдек тишларини кўрсатаркан.

— Вой-й,— деди Саодат чап қўли билан пешонасига шаппатилаб,— сизга тайинлаган эканман-да?

У шундай дея ўнг қўлидаги нонни халатининг чўнтагига солди-да, шишачани қўлига олди:

— Нархи қанча экан?

— Ҳим-м... Анча қиммат,— деди Озод энсаси қотиб.

— Қанча, қўрқмай айтаверинг?

— Йўл харажати билан, эҳ-ей...— Озод «бари бир тўлаёлмайсан» дегандек қўл силтади.

Саодат лабини жийриб шишачани қайтиб узатди:

— Йўк, беш сўмдан ошса олмайман...

Озод худди шуни кутиб тургандек, шишачани юлқиб олди-да, улоқтириб юборди.

Шишача зинапоя қиррасига тегиб чил-чил синди.

Озод шитоб билан пастга... пастга отилди: «Ўргилдим, бунақа қилтириқдан, шуни деб уч кун овора бўлдим-?! Уф-ф-ф... э, менга нима, ҳозир бораману... бораману меҳмон қиз билан танишиб оламан. Сезиб турибман, уни севиб қолганман, эсам кўз олдимдан бунчалар «лоп-лоп» ўтмасди. Ҳа-ҳа, мен уни севаман».

Озод пастга тушиб оғир азобдан қутулгандай енгил нафас олди.

Донишманд

Қайда, қайда қолди
ўзгир ғалаён!

Рауф Парфи.

Тоштемир ҳақиқатан ҳам тошу темир экан; дўлдек ёғилган шунча мушт, шунча тепкидан кейин ҳам киройи лат емади-я! Аммо Қаҳҳори тушмагур мушшлашувнинг роса ҳадисини олган кўринади, йўқса Тоштемирдек қорувли йигитни ҳаш-паш дегунча тупроққа гува-ладек қориштириб кета олармиди, ўзи ориқина йигитча бўлса? Тоштемир-чи? Тоштемир — ба-қувват, ичмайди, чекмайди, ҳар тонг азонда гимнастикани кан-да қилмайди, ўз вақтида овқат-ланиб, ўз вақтида дам олади, бир сўз билан айтганда — ўзини ўзи тарбия қилади. Баъзан пала-партишликда, ҳавойиликда учига чиққан маҳмадана ҳамсабоқлари: «Мунча режимга ўчсан, нима бало, режими билан туғилганмисан?», деб ҳазиллашиб қолишса, у: «Ҳа, энди бизлар аҳмоқ-да», деб масхарао-муз ишшайиб қўя қолади. Буям бўлса унинг камтарлиги-да, аслида-чи — у жуда ақлли, катталардан доно, яна бир исботи — шунчалар доно бўлмаганида факультет декан-нати уни группа бошлиғи этиб тайинлармиди? Айниқса, ўтган куни деканнинг унга яна бир карра ихлоси ортди.

Ушанда факультет комсомол комитетининг илтимосига кўра Тош-темир группа номидан арзи-масгина ташаббус кўтариб чиқди: шаҳар яқинидаги совхозга пиёз экишда бир якшанба ёрдамлашиб юбориш. Афсуски, группадаги ишёқмас талабаларнинг ярмидан кўпи ўша куни қорасини ҳам кўр-сатмади. Эртаси куни эса декан Тоштемирни ҳузурига чақирди: — Совхоз раҳбарларининг ол-дида юзимизга қоракуя суркаб кет-дингиз-ку, ўртоқ! Бу нима деган гап?!

У вазмин ютиниб ерга қаради.

— Яқинда аризангизни инобат-га олиб, партия номзодлигига қа-бул қилдик, ё сийлаганни ит билмас дегандай, а?..

Тоштемир дам муштира йўталган киши бўлиб, дам иягини силаб-сий-палаб, миқ этмай тураверди.

Бир маҳал декан қойишдан тўх-таб, илжайганча унга яқинлашди. Кафтини унинг елкасига қўйди:

— Хўп одобли йигитсиз-да, ста-роста. Ҳеч бўлмаганда «менда

нима айб» деб бетгачопарлик қил-мадингиз-а?! Э, балли-ей.

Декан Тоштемирнинг ҳам илжа-йишини кутганди, бироқ у мақтов-лардан ёғдек эриётган бўлса ҳам-ки, сир бой бермади. Уша жиддий алфозда қўл соатига кўз ташлаб:

— Домла, дарс... — деб қўйди.

Мана, шундай бир одобли йигит-ни Қаҳҳори тушмагур ер искайти кетди-я!

У ихраб ўрнидан тураркан, атро-фига кўз қирини ташлади: «Ҳеч ким кўрмадим, ишқилиб?»

Тоштемирнинг тишлари орасида нимадир ёқимсиз ғижирлаб гашини келтирди, афтидан, боя гупиллаб йиқилганда оғзига тупроқ кирган, шекилли. У уст-бошини қоққан бўлди. Сўнг қўл-оёқларини ҳара-катлантириб кўрди; шукр, азойи-бадани зирқираб оғриб турса ҳам, суяклари бутга ўхшайди.

Тоштемир каловланиб туфлисининг бир пойини излаб топди. Кей-ин теваракни яна бир карра кўз-дан кечирган бўлди.

Чор-атроф баланд иморатлар, дов-дарахтлар билан қуршалган. Қоронғулик хийла қуюқлашганидан тўрт-беш қадам наридаги йўлакдан ўтиб-қайтувчиларни илғаб олиш мушкул.

Тоштемир шумшайганича ётоқ-хона томон жўнаркан, хаёлан жан-жални шарҳлай бошлади: «Хўш, жанжалнинг туб моҳияти нимада? Наҳотки, ҳаммасига Иқлима айб-дор? Йў-ў-ў, қиз болага айб қў-йиш — марднинг иши эмас. Ўзим қилдим, ҳузур қилдим, деган гап бор — ҳаммасига ўзим сабабчи-ман. Аслида Қаҳҳорнинг гапига кирмаслигим керак эди... Жанжал бўлганини Иқлима билдимикан? Бил-лар-ов, қизлар ўлардай шайтон бў-лади-ку. Айниқса, Иқлима...»

Пахта мавсуми пайти мана шу су-лув қиз Тоштемирга қандайдир ёқиб қолди. У аввалига қизнинг қадам олишини синчиклаб кузатиб юрди: қани, ўзига муносибми, ё... «Муносиб экан» деган қарорга кел-гач, унга алоҳида лутф қиладиган бўлди. Ўзи тарозибон эмасми, Иқлимага ҳар куни беш-олти кило-граммдан пахта қўшиб ёзиб турди. Кўпроқ кўшарди-ю, лекин Тоште-мир — Тоштемир-да: «Шу ҳам етарли, тағин, қош қўяман деб кўз

чиқариб қўймай, биров билиб қол-са — чатоқ бўлади», деган истиҳо-лага борди. Текиннинг таъмини олган Иқлима баъзан: «Мунча қу-румсоқсиз-эй», деб сузилиб қолар-ди. Тоштемир эса — Тоштемир-да: «Оз-оз хўрам, ҳамиша хўрам», дея илжайганича бу таъналардан қуту-либ кетарди.

Улар бу орада анча апоқ-чапоқ бўлиб кетишди-ю, аммо Тоштемир қизнинг қўйнига қўл солиб кўришга шошилмади: «Етти ўлчаб бир кес, дейишган, ҳали обдан ўрганиш керак».

Шундай қилиб, у Иқлимани об-дан ўрганиб, қўйнига қўл солиб кўргунича пахтадан ҳам қайтиб келишди, мана қиш ўтиб, баҳор ҳам бошланди.

Тоштемир хонасига кириб чи-роқни ёқди. Рухсизлик билан хона ичини кўздан кечириб бошлади. Ҳамхонаси ўз каравотида ғужанак бўлиб ухлаб қолган, уч-тўрт китоб, дафтар полда сочилиб ётибди. У ҳамхонасини тартибсизлиги учун ич-ичидан яниб, қўрқа-писа кўзгуга яқинлашди. Кўзгуда унинг қўқиб кетган тим қора сочлари, пайваста қошлари, сергўшт, сип-силлик юзи акс берди.

«Хайрият-эй, ҳеч жойим кўкар-мабди», деб ўйлади бўйинларигача синчиклаб текшираркан. Кўнгли ғаш тортиб анча вақт ивирсиб турди-да, эринибгина ечинди. Сўнг қақшаб турган қўл-оёқларини си-лаб-сийпалаб каравотга чўзилди. У бўлиб ўтган кўнгилсизликларни эсламасликка тиришса-да, Қаҳҳор-нинг хўмрайган башараси кўз олди-дан лип-лип ўтаверди. «Башараси-да эстетика йўқ», деб ўйлади у. Тоштемир Қаҳҳордан калтак еган-лиги учунгина бундай фикрга кел-гани йўқ, аввало курсдошлари ичи-да Қаҳҳорни кўп жини суймайди. Тўғри-да, учига чиққан жиртаки, тўнг, жанжалкаш одам кимга ҳам ёқарди, дейсиз. Айниқса, домла-лар бу масалада анча нозиктаб бў-ладилар. Қаҳҳорга ўхшаганлар эса кишиларнинг нозик таъбини назар-писанд қилмаганлиги сабабли қишки имтиҳонни ёзгача, ёзгисини қишгача судрайдилар.

Хўв қайси бир имтиҳонда, Қаҳ-ҳор «беш»га бўлмаса-да, ҳар ҳол-да, «тўрт»га лойиқ жавоб берганди, лекин домла уни бошлади. «Ўртоқ Дўстмутов, талабаларни юксак ах-лоқ руҳида тарбиялаш — бурчи-миз. Сиз ўз ахлоқингизни тузатиб келмагунингизча «беш» тугул «ўн»га билсангиз ҳам сизга баҳо йўқ, вассалом», деб Қаҳҳорни аудиториядан чиқариб юборди.

Тоштемир туриб чироқни ўчирди. Яна қайтиб ўрнига ётди. Ухлаш ниятида кўрпага бурканиб олди-ю... бироқ яна жанжалнинг қандай бошланганини ўйлаб кетди...

Бугун Маданият саройида филолог олимлар билан учрашув бўлиши керак эди. Кечки соат олтиларга яқин кўп қатори Тоштемир ҳам учрашувга отланиб кўчага чиқди. Қараса, Иқлима икки дугонаси билан чақчақлашиб кетишаётган экан. У бедана юриш қилиб уларга етиб олди-да, ширинсуханлик билан ҳамроҳ бўлди. Иттифоқо залда ҳам «ўзи билмай» Иқлиманинг ёнига ўтириб қолди.

«Иқлимага яна бир тиржайиб қараганингни кўрсам, кўзингни ўйиб оламан.

Қаҳдор».

Тоштемир ғижим бўлиб кетган қоғоздаги икки қатор хатни ўқиб энсаси қотди. Кўз ости билан секин Иқлимага қаради. Иқлима ёнидаги дугонаси билан аллақандай «жугут атлас»нинг муҳокамасини қилиб ўтирарди, йўқса, орқадан узатилган хат уларнинг диққатини тортиши лозим эди.

«Бунча бачкана бўлмаса-я», ўйлади Тоштемир Қаҳдорнинг пўписасига яна бир карра кўз югуртириб. У Қаҳдорнинг Иқлимага анчадан бери илакишиб юришини биларди, лекин оқибати... «Тиржайиб қараганингни кўрсам, кўзингни ўйиб оламан», эмиш!

Тоштемир Қаҳдорнинг «баёнот»и учун ҳам Иқлимага бир-икки жилмайиб қўймоқчи бўлди-ю, назарида бу қилиқ болаларча ўжарликдек туюлиб, ори келди: «Барибир ундан қўрқмайман-ку, шартми қўрқмаслигимни кўз-кўз қилишим...»

Тоштемир гулдурос қарсақдан чўчиб тушди. Маърузасини тугатган олимлардан бири пилдираб бориб жойига ўтирди. Тоштемир шу бир арзимас пўписани деб хаёлга чўмиб кетганидан, ўзини йўқотиб қўйганидан уялди. Иложи борича бепарво кўринишга ҳаракат қилиб, курсисига бемалол ястаниб олди. Лекин...

«Масалан дейлик, тиржайиб ҳам қарадим...»

Тоштемир хаёлан кейинги манзараларни кўз олдида жонлантирди: ана, иккаласи овлоқроқ жойга ўтишди, муштлашишди. Кейин-чи, кейин нима бўлади? Тоштемир Қаҳдорни бир силташда чалпак қилиб уришини билади, аммо... у ўзининг бировлар билан ҳарсиллаб муштлашаётганини ўйлаб кўрса,

уятдан иссиғи чиқиб кетарди — унингча, бунинг ҳаммаси болаларнинг «уруш-уруш» ўйинига ўхшайди. Унинг устига жанжалнинг сабаби ҳам...

«Қиз болани, деб-а!»

Тоштемир юзини ирганганнамо буриштирди.

Учрашув тугаб, ҳамма ташқарига чиққанида, шаҳарга аллақачон шом қоронғуси қуйилган эди. Катта йўлда машиналар серқатнов. Йўлакларда одам, бекатларда ҳам одам, одамлар.

Тоштемир залдан чиқиши билан беихтиёр қадамини тезлаштирди — телевизорда ўн минутдан сўнг бошланадиган бокс бўйича СССР — АҚШ мусобақасини кўришга улгуриши керак. Шу пайт, худди осмондан тушгандай, унинг қаршисига Қаҳдорнинг тумшайган башариси пайдо бўлди.

— Староста, чечкага чиқайлик, ҳисоб-китоб бор, — деди у тўнг овозда.

Тоштемир одамлар орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай бораётган Иқлимага бир қараб қўйди-да, норози маънода бошини сарак-сарак қилиб Қаҳдорнинг орқасидан эргашди. Лекин уч-тўрт қадамдан сўнг таққа тўхтади — жиззакининг орқасидан болаларча эргашиб юргиси келмади.

— У-ў, — деди Тоштемир хиёл бўғиқ овозда.

Беш-олти қадам олдинда шитоб билан, қўлларини силтаб-силтаб кетаётган Қаҳдор шартта тўхтаб, бутун гавдаси билан рақибига юзланди.

— Айтар гапингни айтақол шу ерда, юрамизми энди узун-қисқа бўлиб?! — деди Тоштемир.

— Юравер, ғингшимай.

Қаҳдор шундай дедию йўлида давом этди.

«Барибир ўзингга жавр бўлади, бола», дегандек Тоштемир яна бошини сарак-сарак қилди.

«Қандай қилиб ярашиб олсам экан-бу у тентак билан? Яхши гапга тушунармикан, ё... андишанинг отини қўрқоқ қўйиб баттар қизшса-я? Э, нима бўлса бўлар, лекин ярашиш керак. Бокс ҳам бошланиб қолди. Аблах нима касрни бошламоқчи ўзи? Бу жанжалда нима мантиқ бор? Айниқса, сабабини айтмайсанми — қиз бола учун... уф-ф».

Тоштемир шундай хаёллар билан муштлашув учун танланган жой — маданият саройининг орқа томони-га етиб борганини сезмай ҳам қолди.

Атрофда ҳеч одам шарпаси

кўринмайди. Улар юзма-юз бўлар-бўлмас Тоштемир гап бошлади:

— Оғайни, — деди у ўзини бепарво кўрсатишга уриниб, шу сабабдан бўлса керак, ўзини қай ҳолатда тутишини билмай қўлини гоҳ орқасида чалиштирар, гоҳ белига тирарди. — Тўғриси айтсам, жанжалнинг кераги йўқ. Энди келиб-келиб қизлар учун ёқалашамизми? Нима кўп — қиз...

— Буни сендан сўрамайман! — чўрт кесди Қаҳдор, елкаси томон Тоштемирнинг дўстона ўрмалаб келаётган қўлини сидириб ташлаб.

— Қизишма, қизишма, оғайни. Ўзинг каллангни ишлашиб кўр, Иқлима сенгаям, менгаям ваъда бергани йўқ, тўғрими? Биз бу ерда ейишиб ётсак, ким билади дейсан, мумкин у ёқда бирортаси билан, а? Югурганики эмас, буюрган...

— Фолинг ўзингга сийлов, донишманд!

Тоштемир Қаҳдорнинг ярим аламли, ярим ғазабнок овозини дейари эшитмади. У биринчи зарбаноқ мувозанатини йўқотганди.

Кейин... дўлдек ёғилган муштарлар, тепкилар, оёғидан учиб кетган туфлининг бир пойи; оғзига кирган тупроқнинг нохуш таъми; азон-баданининг зирқираши...

У каравотнинг симларини ғижирлатиб қақдини кўтарди. Нохуш воқеаданми, ё эрта етиб қолганиданми, ҳар қалай, ҳеч уйқуси келмади. У сочларини панжалари билан тароқлаб, кўзларини ярим юмган кўйи хаёлга чўмди: «Е, эртага ўша жойга оббориб би-ир пўстагини қоқсаммикан? Кейин-чи, кейин нима бўлади? Кейин ўл бўлади, очиқ мазор бўлади! Агар ҳамсабоқлари, домлалари сезиб қолиб: «Староста, дуэль қилиб юрибсизми, а?» дейишса, бундан ортиқ шармандалик борми?! Йў-ўқ, қасос — бу заифлар иши. Энг яхшиси — индамай енгил, тантилик».

Тоштемир ўз хулосасидан анча таскин топиб, ўрнидан турди. Ғувиллаган бошини бир шамоллатиб келиш мақсадида кийиниб хонасидан чиқди. Йўлақда қай томонга юришини билмай бир зум иккиланиб турди-да, сўнг эринибгина ошхона орқали балконга ўтди.

Теварақдаги баланд-баланд ётоқхоналарнинг сон-саноксиз деразаларида электр чироқлари порлаб турибди. Қаердандир жаз музика овози эшитилмоқда. Катта кўчани тўлдириб ҳамон машиналар вағиллаб ўтиб қайтишяпти. Бекатларда йўловчилар анча сийрақлашган.

Тоштемир узун бир ҳомуза тортиб, ётоқхонанинг ҳовлисига қаради. Қаради-ю... аввалига кўрган манзарасига ишонмади, адашяпман, деб ўйлади. Бироқ, синчиклаб қараб тура-тура, беихтиёр «э» деб юборди.

Пастда — ётоқхонанинг шундоқ тубида Иқлима аллақандай йигит

билан суйкалишиб турарди. Тоштемир ярим ҳаяжон, ярим қувонч билан балкон тўсиғини маҳкам сиққанича ич-ичидан ҳайқирди: «Айтмабмидим, анови жирттакига, югурганники эмас, буюрганники, деб?! А, айтмабмидим? Қани ўша тўнка бир кўрса эди буни...»

Тоштемир кимни гувоҳликка

чақиришини билмай атрофига аланглай бошлади. Аланглай бошлади-ю, яна ўзини тия олди: «Э, нима кераги бор? Кулма қўшнингга, тушар бошингга, деган гап бор. Бу — ҳаётда, нималар бўлмайди». Ҳа, у яна донолик қилди. Аммо нимагадир бу сафар шу донолиги ўзига татимагандай, ичидан сиқилар эди.

ЎШЛИК

ҲИКОЯНАВИС ДЎСТЛАР!

«Ёшлик» журнали ЭНГ ЯХШИ ҲИКОЯЛАР УЧУН КОНКУРС ЭЪЛОН ҚИЛАДИ

Сўнгги йилларда насримиз муайян ютуқларга эришганлиги, хусусан ёшлар ижоди равнақ топаётганлиги сир эмас. Лекин шуни ҳам айтиш керакки, давр руҳи ижодкордан граждани сифатида ёниқ фаолият талаб этаётган бугунги кунда публицистика жанри жадал ривожланаётган бўлса-да, ҳикоячилик равнақи суст кечмоқда. Шуни ҳисобга олиб «Ёшлик» журнали энг яхши ҳикоялар учун конкурс эълон қилишни лозим топди.

Қандай мавзуда ёзилган бўлишидан қатъи назар, инсон тақдири, унинг дарду қувончлари ифода этилган, ёрқин миллий характерлар яратилган, тили халқчил, ширали, чуқур ижтимоий аҳамиятга молик асарлар конкурсга тақдим этилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Конкурсга тақдим этилган сара асарлар журнал саҳифаларида ёритиб борилади.

Йилнинг охирида конкурс якунланади. Энг яхши деб топилган уч ҳикоя муаллифи «Ёшлик»нинг йиллик мукофотларига сазовор бўлади. Шунингдек, «Ёш гвардия» нашриёти томонидан чоп этилаётган «Ёшлик» кутубхонаси» нашрига киритилади.

КОНКУРСГА МАРҲАМАТ!

Қудрат Бобожон

1965 йили Хоразм областида туғилган. ТошДУнинг журналистика факультети 5-курс студенти. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган. Республика ёш ёзувчилар семинар-кенгашининг қатнашчиси.

Япроқ

Ётар сувсиз ариқда япроқ,
ўшаб кетар ватанимга сал.
У бир шеърни эслатар кўпроқ
сарғиш, яшил, ғамгин ва гўзал.

Йўқ, янглишдим, гўзалмасдир, ул,
руҳим каби хокисор, ўксик.
Гулларнимас, бу япроқ нуқул
дарахтларни эслатар, кесик.

Ва шунчаки ғамгин ҳам эмас,
бағрида бир жароҳат бордир.
Оқин сувлар келтирган бу хас
бенаводир, мусофир, хордир.

Илдизи йўқ десанг, сувсирар,
дардларига топилмас малҳам.
Шу томони билан у сира
ўхшамайди ватанимга ҳам.

Бу барг ватан ўзи тўқиган
битта ҳарфдан иборат шеърдир.
Улгурмаган фош бўлиб ҳали
буюк сирдир, бу япроқ сирдир...

Олма гули

Барглар ичра яшириб юзинг
Кўзларимга қарама кулиб.
Ахир сени юлгани келдим,
эй баркамол гул, Олма Гули.

Қўшиғингни айтиб бер кузга,
етар сенга умрлик сургун.
Булутдирман соғинчлар эзган,
кўзларимга термулиб тургин.

Кўз ёш ёғар боғларга бесас,
бир маъюс куй келар, тинглагин.
Бир маъюс куй келар, лоқал
гулим, сен ҳам бир бор инграгин.

Кимсасиз бу кўчалар ёруғ,
бу тун ёруғ бутун бир шаҳар.
Менга бахт бер, етар бу оғриқ,
етар шунча ёлғон қаҳқаҳа.

Сенга бу дам елмоқ фаслидир,
ўзга айтар сўзим қолмади.
Севгим менинг гулмас, аслида
ёмғир ювган бўлиқ олмадир.

Барглар ичра яшириб юзинг
кўзларимга қарама кулиб.
Ахир сени юлгани келдим
эй баркамол гул, Олма Гули.

Нигоҳларинг

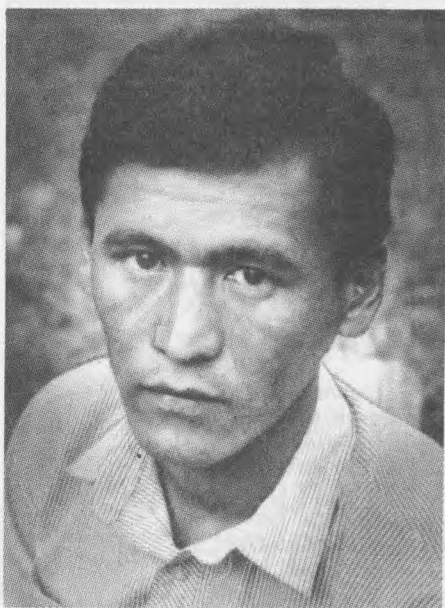
Орамизда не ўтса ўтди...
Энди бизни боғлар йўл йўқдир.
Ҳар бир сўзинг энди, бемаврид
Юрагимга отилган ўқдир.

Нигоҳларинг нигоҳ эмасдир,
Юрагимга қадалган пичоқ.
Энди менга висол абасдир,
Энди мени ёқмас рашк, фироқ.

Орамизда не ўтса ўтди,
Ўтинаман яна бер имкон.
Суғурмай тур пичоқларингни
Яшаб олай тўкилгунча қон...

Рустам Ёрлақабов

Сирдарё областининг Ворошилов райони, Шўрўзак қишлоғида туғилган (1963 йили). Совет Армияси сафида хизмат қилган. Тошкент Давлат Университетининг журналистика факультети кечки бўлим 3-курсда ўқиш билан бирга Тошкент авиация заводида ишлайди. «Рўмол» — Рустам Ёрлақабовнинг матбуотда эълон қилинаётган илк ҳикояси.

РўМол

Ҳикоя

Қишлоқ чеккасидаги қабристонга яқин жойлашган уйдан ўғли қўлидан етаклаган ўрта яшар киши билан бир аёл чиқди. Улар бир оз юришгач, аёл тўхтади. Ота-бола ортидан бир зум кузатди, сўнг бирдан болани чақирди:

— Саиджон!

Болакай изига қайтди. Аёл энгашиб унга паст овозда нималардир

деди, елкасидан тутиб юзидан ўпди. Саид бош ирғаб отаси ортидан секин эргашди.

Кун жуда иссиқ. Қилт этган шабада йўқ. Кўчадаги билқиллаган тупроқ Саиднинг яланг оёғини куйдирай деди. У дам-бадам куёшда қорайган, темиртки тошиб оқ доғ ҳосил қилган озғин юзини буриб ортига қараб қўяди. Оёғининг бармоқлари орасига тош илашиб қолади, у тошчани олиб ўзича жаҳл билан сўкиниб, кўча четига отади.

Соқоли тиканакдай ўсиқ, кир кўйлагининг чап ёқаси камзули устига чиқиб қолган, уйқусизликдан кўзлари қизарган ота ўғилчасининг қўлидан тутиб сўради:

— Нега уйдан қочдинг?

— ...

— Сендан сўраяпман, ўв! — У ўғлининг қўлини силтади. Саид бошини бир кўтарди-ю, тагин нигоҳини ерга қадади.

— Ўзингиз урдингиз-ку, — деди у ингичка овозда, йиғламсираб.

— Йиғлама-е, эшшак, бекорга урдимми? Мана бу ердан пулни ким олди? — Отаси жаҳл қилиб ўзининг кўксига урган эди, чанг чиқиб кетди. Саид эса индамай, бошини эгиб кетаверди. Қарама-қарши томондан келаётган трактор уларнинг ёнгинасида тўхтади. Саид у кишини дарров таниди. Қишлоқдагилар уни Қулмат қора дейишади. У кабинадан тушмай Саиднинг отасига қўл узатди.

— Кечқурун Шукур билан ол-

динга ўтамиз...

Саид бугун яна шу киши келаркан-да, дея мингиллаб ичида сўкинди-да, улардан олислади. Отаси кўпинча шу Қулмат қора билан ёрилгунча ароқ ичишади. Бир-бирини ялаб-юлқашади, баъзида жанжаллашиб ҳам қолишади. Саид бунақа пайтлар қўрқиб, гўёки ухлаган бўлиб ётиб олади. Ухлаш қаёқ-

да, алламаҳалгача юраги дукиллаб ётади.

Эҳ, шу одам келмаганда эди, отаси ҳам ичмасди. Ичмаса аввалгидай жудаям яхши бўлиб қоларди. Илгаригидек аммасиникига тез-тез боришарди, у ерда эса отаси Қобил бобонинг отига Саидни миндириб роса айлантлар, бирга балик тутишарди. Саид ўша дамларни соғинган чоғи Қулмат қоранинг касал бўлиб қолишини ёки бошқа қишлоққа кўчиб кетишини жудаям хоҳлаб қолади.

— Саид! — У отасининг чақирувидан сўнг кўприк устида тўхтади. Кўйлагининг сўкилган жойидан чиқиб турган ипни ўраб тураверди.

— Сен ҳозир бориб қўйларга сув бер, — деди отаси Саиднинг тепасига келиб, — уйдан қимирлама. Агар яна анаву ёққа кетиб қолсанг, — у келган томонига қўл ниқтади, — оёғингни синдираман! Саид чапга қайрилган кўча бўйлаб кетаётган отаси орқасидан бир дам қараб турди-да, уйга йўл солди. «Ароқ тополмабди-да», дея ўйлади у. Ўзи шунақа, тополмаса унга зуғум қилади.

Отаси трактор парк қоровули. Илгари дурустгина машина ҳайдаб юрганди. Уч ойча бурун хотини сил билан оғриб ўлдию ғамдан қочибми, «шишанинг ичига тушиб» олди. Бекинган жойи жудаям ёмон экан. Икки марта машинани авария қилди, маст эди. Кейин ундан машинани олиб қўйиб, ишдан бўшатишди, у эса шу ишни — қоровулликни топди. Баъзан ўғлини ўрнига қўйиб, ўзи қаерларгадир йўқ бўлиб кетади. Саид у ердан жуда безор. Тезроқ мактабга борадиган кун келсайди...

Саиднинг опасияммас, синглисияммас, битта акаси бор — Ҳомид. У армиядан келишидан бир кун олдин онаси ўлиб қолди. Икки ойча қишлоқда санқиди. Бошида отасидан унча-мунча пул олиб ўртоқлари билан машатга бориб юрди. Яна пул сўради, отаси энди бермай қўйди. Ҳомид «Ўзим ишлаб пул топаман, ўшанда бир тийин сўраб кўринг-чи!» деганича районга иш излаб кетди. Икки ой дарагини солмай юриб ахийри уйига бирров келдию кетди. Бу сафар ҳам отаси билан уриш чиқарди. Йўқ,

пул учунмас. Саид бунинг-сабабини билади. Акаси ўзларидан уч уй нарида турадиган Гулнорани олиб бермасангиз ўйдан бош олиб кетаман деб айтган отасига. «Отам ўшани тезроқ обермайдими? Гулнора опа жуда яхши-ку» деб ўйлайди Саид ҳам. У борса, ўша қиз китоб ўқиб беради. Тунов куни расмли китоб ҳам берди. Саид акасининг гапини айтган эди, Гулнора опа индамай қолди. «Бу гапни бошқа айтма», деди. Уят бўларкан.

Саид челақда сув олиб қўйхона бурчагидаги атрофига чим ўрнатилган тоғорага қўйди. Охурга озроқ беда ташлади. Акам кеп қолармикан деган ўйда кўча тарафга қараб қўйди.

У Ҳомидни кўп кутади. Ахир, акаси унга орқага осиб юрадиган сумка олиб келаман деган. Аниқ-роғи, Саид шундай деб ялинганди.

Ҳомид ўша Сафар келганда кетиш олдидан, укасини кўчага имлаб чақирди.

— Бу йил мактабга борасан-а? — сўради укасининг озғин елкасига қўлини қўйиб.

Саид бош ирғаб тасдиқлади. — Кеча папка олиб келинг деганмидинг?

— Ҳа, олиб келинг. — Боланинг сўниқ кўзлари ўйнади.

— Айиқчанинг расми бориданми?

— Ҳа-ҳа, ўшанақасидан.

Саид акаси энгашганида ундан келаётган ароқ ҳидини шундоқ сездди. «Ичибди» деб ўйлади, аммо тезда буни унутди.

— Ҳозир уйга кириб, — деди Ҳомид секингина, — отамнинг чўнтагидан пулни опчиқаман, мани бу еридан, — у кўкрак чўнтагига икки бармоғини солиб кўрсатди. Саид киприк қоқмай ортига тисарилди.

— Сен кўрқма. Отам ухлаб ётибди. У барибир сенга папка олиб бермайди, бор-бор. — Акаси унинг елкасига секин урди. Саид ҳозир бормаса сумкасиз қолишга кўзи етибми, ҳовлига ўтди. Отаси ухлаб ётганди, билмади, фақат кечга бориб сезиб қолди. Табиийки, у ўғлини сиқувга олди. Уришди, сўқди. Саид эса билмайман, деб туриб олди. Ургандан сўнг эса аммасиникига қочиб кетди. У аммасига бўлган воқеани айтди. Аммаси ҳам ростини айтсам жанжал чиқади деб отаси келганда индамади. Саидни ҳимоя қилган киши бўлиб, Ҳомидга айтадиган гапини эса, чақмоқ қилиб кўнглига тугиб қўйди. Куни кеча эса...

Кечаги кун — ўша куннинг такрори бўлди. Отаси Саидни қўшнисиникига қарз сўрагани юборди. У ўғлининг бўшашиб қайтганини кўрибоқ:

— Ҳа? — деди.

— Ўрозбой ака ишдан қайтмабди, Ҳилол янада пул йўқ экан.

— Ўл экан! Бало экан! — Отаси қўшнисиними, ўғлини, ишқилиб, кимнидир бўралаб сўқди. Ўғлига яқинлашиб иягидан кўтарди: — Менга қара, ўша куни ўғирланган пул қани?

Саид отасининг осилган ва «пир-пир» учаётган қовоғига қараб ғудранди:

— Билмадим...

Отаси бу сафар индамади, лекин кўққисдан ўғлининг бошига «тарс» этиб солиб қолди. Тушдан кейин Саид яна аммасиникига кетиб қолди. Шундан кейин Саид акасини янада кўпроқ кутадиган бўлди. Ахир унинг ўзи — «Сенга сумка обкеламан, пулни ҳам отамга ўзим айтарман, сен фақат ҳозир ҳеч кимга айтма», деган-ку.

Саид ҳовлига ўтди. Қўшнилар Ҳилол янганнинг ҳозиргина тандирдан узилган нонларни саватга солиб ўтганини деворнинг нураган еридан шундоқ кўришди. Тамшаниб унинг ҳам тандир нон егиси келди. «Аммам қачон келаркин...» — ўйлади Саид. Онаси қазо қилгандан бери нонни аммаси ёпиб беради. Саид эса аммасига жон-жон деб ёрдам қилади: ўтин олиб келади, сув ташийди. Лекин отаси келганда аммаси билан қаттиқ аразлашиб қолишади. Саид ҳам аммасиникига кетгиси келади, аммо отаси...

Саид даҳлизга ўтди. Кўзи бирдан тўрда осиглиқ онасининг суратига тушди. Эшикка суянган ҳолда анчагина туриб, яқинроқ борди. Суратни ушлаб кўргиси келди. Дераза раҳига чиққан эди, ён томондан яхши кўринмади. Девор билан сурат ораллиғида ётган нарсага қизиқсиниб қўл чўзди. Рўмол экан. Онаси кўпинча бошига ташлаб юрадиган қизил гулли рўмол. Қандайдир ўзи ҳам тушунмайдиган бир ҳол уни тўхтатди. Рўмол гўё суратдаги онаси бошидан сирғалиб тушиб қолгандек. Пастга тушиб дам суратдаги, дам қўлидаги рўмолга қаради. Юзига яқинроқ келтирганди, таниш ҳиддан юраги ҳаприқа бошлади. Қайта-қайта ҳидлади. Чўккалаб рўмолни юзига ташлади, гўёки онасини топди. Ана у бошланг, рўмолни олиш учун ўғли томон қўл чўзаяпти. Саид ўзи билган қўл тафтини сезгандек бўлиб, у ҳам олдинга қўл чўзди. Узоқ қидирди, ҳеч нима сезмагач, елкаси титрай бошлади. Рўмол бошидан тушди. Олдда ҳеч ким йўқ. Фақат оппоқ девор, онаси эса тепада, жуда узоқда. Унинг қўллари етмайдиган жойда. Соғинч кўзларига сигмади, ёш

ТАНИШИНГ: РУСТАМ ЁРЛАҚАБОВ

Асар хоҳ катта, хоҳ кичик бўлсин, ўқувчини ўзига тортадиган биринчи хусусияти — тили. Тили шакланган асарнинг қолган унсурларига бемалол умид боғласа бўлади.

Рустам Ёрлақабовнинг «Рўмол» ҳикоясини ўқиб бошлаганим заҳоти ана шу фикр хаёлимдан ўтди.

Ҳикоя тили содда, сермаъно, раван. Жуда хасислик билан ишлатилган сўзлар, қисқагина жумлалар орқали бутун бир қишлоқ манзарасини, қаҳрамонларнинг ички олами, ташвишлари, дунё ҳақидаги тушунчаларини кенг планда чизиб беришга эришган.

Ҳикояни ўқиш жараёнида сиз беихтиёр кичкина Саиднинг яқин ҳамроҳига айланасиз. Ва бугунги кун учун му-

ҳим, айна пайта танқис бўлиб қолган оддий инсоний муносабатларнинг бу қадар пастлашуви (бу сўз анча қўпол, лекин «чигаллашув» бу маънони бермайди) юрагингизга тош каби ботади. Ҳикоянинг охири, Саид бошидан кечираётган воқеа ниҳояси яхшилик билан тугалланишини истайсиз. Лекин автор воқеани сиз кутгандек эмас, балки ўзи хоҳлагандек яқунлайди. Шунда Сиз, мазкур ечимга асос бўлувчи сабаблар ахтарасиз. Ўқувчи билан муаллиф ўртасидаги илк конфликт ана шундан бошланади. Чунки ҳар бир ечим, ижодкор тили билан айтганда, ўқувчига айтилмоқчи бўлган асосий гап, майда ёки катталигидан қатъи назар, аввало, воқеалар ривожидан туғилмоғи лозим.

Менинг назаримда, ушбу ҳикоянинг қусури ҳам шунда. Яхшигина бир оиланинг парокандаликка юз тутиши онанинг ўлими билан боғланади. Ота тушкунликка берилиб, ёмон одамлар даврасига қўшилади. Натияжада ота билан болалар ўртасидаги муносабат бузилади. Пул ўғирланиши, акаси Ҳомиднинг кетиб қолиши ва ҳоказо воқеалар қанақадир даражада асосланган.

Лекин онасининг рўмолини топиб олиш воқеаси билан боғлиқ яқун асосланмаган. Балки яхшигина детални фожеали ниҳояга хизмат қилдириш ўқувчини чалғитган, айтилмоқчи бўлган фикр хира тортган.

ШАҲОДАТ ИСАҲОНОВА

бўлиб сизилди. Киприклар дош беролмай эгилди. Саид юзини рўмолга босиб ётиб олди.

Отаси ишдан қайтганда у даҳлизда ухлаб ётганди. Рўмолнинг учидан тортиб:

— Тур! Ҳей Саид, турсанг-чи, — деди отаси. У рўмолни тоқчага ташлаб, ўғли қўлидан тортди. — Турсанг-чи, Саидбек, тур.

— А? Нима? — деди Саид уйқутираган кўзларини пирпиратиб.

— Ма, мановини ол-да, — отаси чўнтагидан ёғим бўлган пулни чиқарди, — магазинга чоп. Битта ароқ опке!

— Менга бермайди, — деди Саид кўзларини уқалаб.

— Беради, мени айтсанг беради...

Саид аввал секин кетди, рўмол эсига тушга, илдамлади. Пастликдаги эски бўлса-да, қишлоқнинг кунига яраб турган магазинга кириб келганда пештахта ортида Қодирқул магазинчи икки кишига гап бермоқда эди. Улар боланинг пештахта ёнига келганини сезишди.

— Ароқ бераркансиз, — деди Саид паст товушда. Қодирқул магазинчи шишани апил-тапил газетага ўради. Қайтимини пештахта устига ташлади. Саидга юзланиб деди:

— Отангга айт, бундан кейин ўзи келсин, магазинчи акам сизни соғиниб қопти дегин, бўлтимми? Ҳе-хе-хе. — Кейин у ёнидаги кишига Саиднинг отасини мақтай бошлади, эркакчасига ичади, деди. Саид анграйди. У бу дам бурчакда буюмлар устига илиб қўйилган сумкани кўриб қолди. Сумканинг қорнида айиқчанинг расми йўғ-у, аммо ғаройиб — орқага осиб юрадиганидан. У ҳозир бу ердан сумка билан чиқиб кетишни тасаввур қилди. «Олсаммикин?» деб ўйлади. Кафтини очиб тангаларига қаради. «Ўҳ-ў, етса керак, кўп-ку, яна ҳаммаси оқ танга». Чўчинқираб пештахтага яқинлашди.

— Ия, ҳалиям турибсанми? Нима керак тагин? — деди магазинчи сигаретини қаттиқроқ тортиб пуфлагач.

— Анови сумкани беринг, — Саид юқорига қўл ниқтади ва дарҳол кафтидаги пулни унга узатди.

— Бунга-чи, — деди Қодирқул магазинчи шерикларига қараб бир тиржайиб олиб, — отангга закуска бераман, оласанми? У консерва банкасини ҳавога отиб ўйнай бошлади. Саиднинг тумшуги осилиб кетди. Тўсатдан шиша қўлидан тушиб кетди. Хайриятки, синмади.

— Ия, — деди Қодирқул мага-

зинчи, — шизанинг совуғига маст бўлиб қолдим дейман.

— Йў-ўк, отаси улфат тополмай ўғлини ўзининг қаватига олгандир-да, — қўшилди ўтирганлардан бири. Саид шундагина уни таниди. Бу Суннат муаллим. Уни мактабга ўтганда ҳар куни кўради. Муаллим ўз гапига ўзи хумор қилиб хохолади, чекаётган папиростунига бўғилиб қолди. Йўтал тутиб, оғзидан тупук отилди, кўзи қизариб қовоқлари шишиб кетди. Саидга қараган пайти у қўрқиб кетди. Гўё ҳозир туриб қулоғидан чўзадигандай эди. Саид ўзини эшикка ариққа қараб юра бошлади. У ерга кўчадаги чироқдан ёруғлик тушиб турганди. Қулайроқ жойни топиб чойгумни сувга ботирди, елкасига ташланган рўмол сирғалиб ариққа тушиб кетди. Саид шошиб қолди. Ариққа тушишга юраги бетламади. Сув парилари ҳақида эшитганлари эсига тушиб қўрқди. Рўмол қамишга илашиб қолганда юзи ёришиб кетди. Энди ариққа тушишга ҳам ҳожат йўқ. Озгина энгашиб тушилса, бас. Кечки кучсиз шамолда тол шохлари чайқалар, соясида рўмол гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай қоларди. Саид қалтирай-қалтирай зўрға рўмол учидан тортиб олди. Оёғи тойиб бошлаган эди, тол шохчасидан ушлаб қолишга улгурди. Тепага тортилиб чиқа бошлади. Икки қадам ташлаши билан шохча қўл тутган жойидан «қирс» этиб синиб, Саид сувга йиқилди. Сўнг жон талвасасида юқорига интилди. Сув ютиб, нафаси қайтиб кетди. Қайта-қайта қирғоққа чиқишга уринди. Бақирмоқчи бўлди. Лекин ҳар сафар сув ютиб, бўшашаверди. У оқибат кўприкка этиб қолди. Кўприк тагини ялаб ўтаётган сув бу сафар ҳам унга имкон бермади. Саид бир дақиқагина кўприкка тиралиб, ҳеч нарса қилишга улгурмай оқиб кетди. Ҳовли тарафдан отасининг товуши келди:

— Саид! Қа... қаердасан... Саид!

Эшик ғийқиллаб ёпилди. Афсуски, Саид отасининг охириги чақирғини эшитмади. У рўмол билан бирга қайтмас лаҳзаларни олиб узоқларга оқаётган эди.

— Саид! Қа... қаердасан... Саид!

— Битта сув... сув опке! — деди отаси чайқалиб. Саид сув тўла чўмични узатаётганда бир қултум сув отасининг сонига тўкилиб кетди. — Ничево, ничево... — деди Қулмат қора ва қўлидаги нарсани унга ирғитди. Бу — ўша рўмол эди. Саид уни кўриб олар-олмаслигини билмай қолди. Отаси рўмол билан сув тўкилган жойни артиб: — Қани олдик, — деди ва пиёлани оғзига тутди. Кейин иккови ҳам бирон жойи оғриётган кишилардек афтларини бужмайтиришди. Қулмат қора дўпписини ечиб ҳидлади. Са-

Тоир Юнус

* * *

Шундай фурсат яқин,
Утириб ҳорғин,
Айтаман:
«Дўстларим,
Энди кетамиз».
Овозим титрайди,
Чиқади толғин:
«Энди бу шаҳарда ўзга нетамиз?!»
Сўнг... аста
Очганча жомадонларни,
Бирма-бир жойлаймиз дафтар-китобни.
Биз унга жойлаймиз зўр ҳижронларни,
Паришон хаёлни,
Дарду азобни.
Ётоқ йўлагида паришон юрган
Оғриқларни аста,
Сўзсиз жойлаймиз.
Сафардан толиқиб,
Уксиниб турган
Жомадон белини маҳкам боғлаймиз.
Дўстларим,
Кетамиз,
Тугади тоқат!
Оромлар бағрига ташлайлик жонни,
Ватанга
Бус-бутун элтайлик яна
Юракда яшаган Ўзбекистонни.

* * *

Эри олис кетган аёлнинг
Омонатдир кўзида хоблар.
Унинг қаро тундек руҳига
Қаро тунлар берар азоблар.

Эри олис кетган аёлнинг
Одимлари ҳуркак оҳудай.
Эри олис кетган аёлнинг
Кулгуси ҳам гўё... оғудай.

Эри олис кетган аёлнинг
Бутун бағри, жони — яримдир.
Эри олис кетган аёлнинг
Бор ҳаёти беҳуд шармдир.

Эри олис кетган аёлни
Имон аҳли хўрлаб қўймайди.
Унинг ғамга мойил кўнглини
Аламларга жўрлаб қўймайди.

Шуларсиз ҳам унинг ғаними
Бисёр эрур пешонасида.
Минг ғанимга етгулик ваҳм
Тунлар яшар остонасида...

* * *

Эшигим олдида турасиз маҳзун,
Ўйингиз наҳрига чўқар руҳингиз.
Кўп беҳол турасиз хаёлга тутқун,
Эшикка тирмашар ғам-андуҳингиз.
Шўрлик асаблар ҳам темирмас ахир,
Узилар,
Бузилар.
Нозик муштингиз
Бесабр савалар,
Эшикка гўё
Шиддатли тўлқинни итқитар денгиз.

Хонада мен йўқман,
(«Лаънати тақдир!»)
Йиғлайсиз,
Муштлайсиз,
Оғрир муштингиз.
Севгилим,
Не бўлди,
Мен сабаб охир
Наҳотки ноилож ҳолга тушдингиз?!
Билмайман,
Қайдадир кезаман сарсон,
Кўксимда туйғулар тўлиқиб,
Тошиб.
Мен сиздан йироқлаб кетяпман қаён,
Оғриган муштимни кўксимга босиб?!

Гуландом Тоғаева

1972 йили Сурхондарё областида туғилган. Олтинсой районидаги 39-ўрта мактабнинг 10-синф ўқувчиси. Республика ёш ёзувчилар семинар-кенгаши иштирокчиси. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган.

Пок момомга бориб айтинг,
Мойкулчалар пиширсин.
Мен ҳаётга тўймаганда
Ўкинчимни яширсин.
Вахшиворим тоғларини
Табассумим кўймоқда.
Баҳор севинч ёшларимга
Кўйлагини ювмоқда.
Шабадалар сувларига
Юзларимни чаюрман.
Оқ тилаклар шимса мени
Шоҳ қизидек борурман.
Энди тилло узуклар ҳеч
Ғам қаҳридан оқмагай.
Висол ялар шамоллар ҳеч
Ишқ уйига боқмагай.
Лабларимда Арктиканинг
Музликлари эриди.
Мени кўмсар довулларнинг
Хўл сочлари куриди.
Бахтиёрлик яшинлари
Кўзларимда чарсиллар.
Юрагимда тилакларнинг
Мушаклари қарсиллар.
Шеърим, сени азиз тутай,
Дардларимнинг бонги бўл,
Мени ярат, қонлар ютай, —
Юрагимнинг тонги бўл...

Бу кўзлар, бу кўзлар кўп ўйчан,
Бу кўзлар остида осмон бор.
Ҳақиқат бу кўзлар, кўп куйчан,
Бу кўзлар остида Ватан бор.
Шу осмон остида ҳориқиб
Булутлар сутини ичганман.
Атиргул баргида ториқиб,
Ором, ҳаловатдан кечганман.
Шу пастбўй майсалар устида
Юлдузлар умрини яшадим.
Йўқ у, денг қачонки, дўстимдан, —
Кўзларнинг ғамидан бўшадим.

Тақдир, айтгин, қандай ваъдаларинг бор, —
Узун этакларим сувда юрмасми?
Нечта лола экиб беради баҳор,
Қўшиқ кирган қалбга тошлар кирмасми?
Онам, сенга Чўлпон насибдир, дейди, —
Қай юлдуз садоқат нуруни ичар?
Уфқнинг тандирида ҳижронлар куйди, —
Деб кимлар ва қачон чеҳрамни очар?
Минг-минг юраклардан бағримга оқсин, —
Мурувват ва бахтли сой кўраманми?
Ўчиққан пайтларим ёниб тутоксин, —
Қўли гул, қошлари ёй кўраманми?
Энг оз яшасам ҳам бир марта ўрай
Ҳокимлик рўмолин устингдан, тақдир,
Бу гапни унутгин, (ўтиниб сўрай) —
Бахтнинг тўрғайлари ҳамиша тоқдир!..

Мен сизни соғинсам, соғинсам,
Соғинсам тўкилур шабнамлар.
Бир сокин шу Вақтдан оғринсам
Ёндиргим келади шан шамлар.
Агар бир шу дийдор, шу дийдор
Қўлида бўлсайди тоғларнинг.
Агар бир шу дийдор, шу дийдор
Йўлида бўлсайди боғларнинг
Қушлари бўлардим тоғларга,
Тушлари бўлардим боғларга.
Шу тиниқ нигоҳнинг кўклами
Африқо кўксида турсайди,
Бўлардим пальмасин боғлами,
Бўлардим бир ғариб, бир дайди.
Агар шу нигоҳдан айрилсам,
Айрилсам дунёни ғам босар.
Шу нигоҳ мен томон қайрилса,
Дунёни мен ёққан шам босар...

ўн олти йилдан бери (қўлини бўғзига олиб бориб) мана бу еримга келган...

ҚУЧҚОР. Нолима, хў, нолима! Бола-чақанг олдингда, еб-ичишдан каминг йўқ, яна нима керак сенга?

ҚУМРИ. Биров сизга, оч қолдим, деяптими?

ОЛИМЖОН. Э-э, Қўчқор ака, ассалому алайкум! Мана, тагин келдик-да. (Кўришмоқчи бўлиб қўл чўзади.) Ие?... Ким бунақа қилди?

ҚУЧҚОР. Ким бўларди, бунақа бемаъни нарса фақат бизнинг хотиндан чиқади!

ОЛИМЖОН. Э-э, Қўчқор ака, ассалому алайкум!

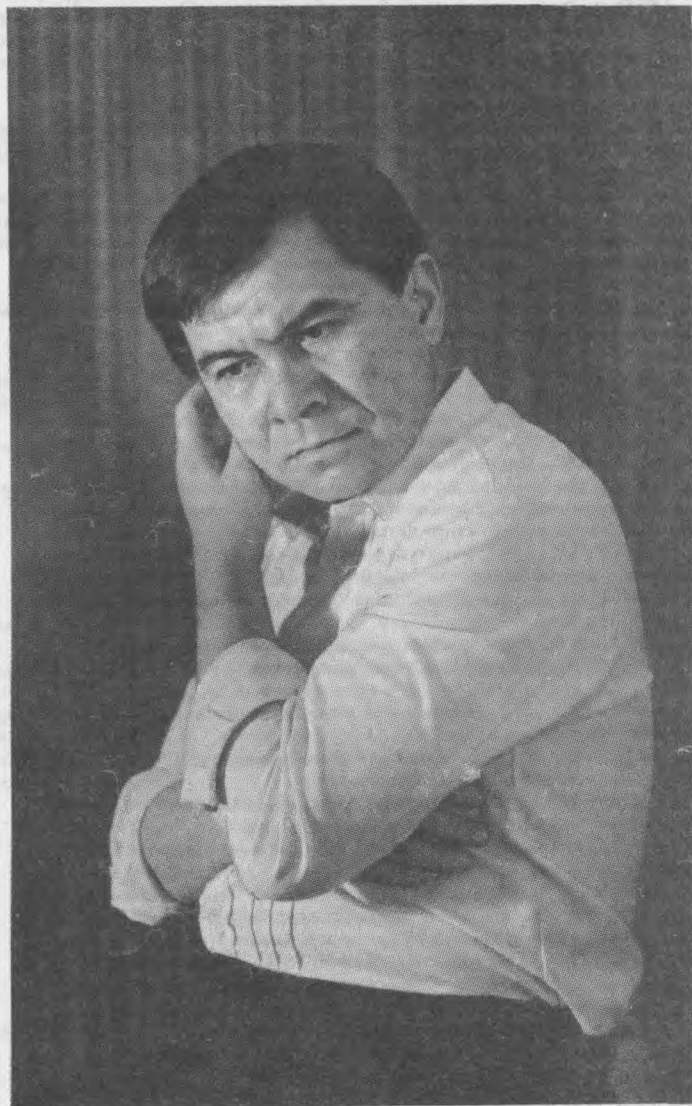
Шароф Бошбеков

ТЕМИР ХОТИН

ЖИДДИЙ КОМЕДИЯ

Иштирок этувчилар:

ҚУЧҚОР — тракторчи
«АЛОМАТ» — робот
ОЛИМЖОН — ёш олим
ҚУМРИ — Қўчқорнинг хотини
ШАРОФАТ — қўшни жувон
САЛТАНАТ — қўшни аёл
СУВОН — мулла
ТУРОБЖОН — Қўчқорнинг ўғли

МУАЛЛИФ ЎЗ АСАРИ ҲАҚИДА

Кишлоқ аёлларининг турмуш ва иш шароити қай аҳволда эканлиги барчага маълум. Нав-ниҳол қиз-жувонларнинг ўз жонига қасд қилишидек машъум ҳодисалар ҳам ҳеч кимга сир эмас. Афсуски, оммавий ахборот воситалари жамоатчиликни фожиянинг туб сабабларидан чалғитиш мақсадида ҳамма айбни дин ва диний ақидаларга ағдариб келди. Турмуш бундай қарашларнинг тамомила нотўғри эканини кўрсатди. Бугунга келиб эса «жоҳил эр, мижғов қайнона ва бағритош қайнота айбдор» каби бемаънилиги аниқ-тиниқ

кўриниб турган яна бир «сабаб» қулоққа чалинماпти. Бугун ҳаётнинг ўзи фактларни олдимизга қаторлаштириб қўйяпти. Кўриб, идрок этиб, хулоса ясаш қолди, холос. Ҳа, яна: уни овоз чиқариб айтиш қолди. «Темир хотин»да бир оз бўлса ҳам «овоз чиқаришга» уриниб кўрдим.

Сарлавҳадан ҳам маълумки, асар АЁЛ ҳақида. Унинг алғов-далғов ҳаётимиздаги ўрни, қадрланган-қадрланмаган меҳнати, етган-етмаган орзуниятлари ҳақида. Ва бир озгина биз — эркаклар ҳақида...

Йўқ, асарда ловуллаб ёнаётган аёлниг дод-фарёди, етим қолган болалар

ёки дарду алам гирдобига иргитилган ота-оналарни кўрмайсиз. Юракларни қон қилувчи суд жараёни ҳам йўқ. Ҳатто, пьеса бу масалага бағишланмагандай кўринса ҳам ажаб эмас. Негаки, асарнинг жанри жуда ғалати — «жиддий комедия». Қизиқ, нега «жиддий», агар у комедия бўлса! Ёки, нега «комедия», агар жиддий бўлса! Умуман, инсон фожияси ҳақида комедия ёзиш шаккоклик эмасмикан!

Уйлайманки, қимматли ўқувчи бу саволларга асарнинг ўзидан жавоб топиб олади.

дир етишмайди: эшик-дераза ромларининг ярма суялап, ярмининг ранги ўчиб кетган; ёғоч қаравотнинг битта оёғи йўқ, ўрнига ғишт териб қўйилган; кўрпа-ёстиққа ямоқ тушган; пиебаларнинг лаби учган ёки чегаланган, чойнакнинг жўмрагига тунука кийгазилган ва ҳоказо.

Пешайвон устунига Қўчқор арқон билан чандиб ташланган, уст-боши, афт-ангорига қараб бўлмайди. Шу кўйи ухлаб қолган бўлса керак, аввал секин қимирлаб қўяди, сўнг кўзини очмай эснайди. Оёқ-қўлининг ўзига бўйсунмаётганига ҳайрон бўлиб, бир-икки чираниб кўради.

ҚУЧҚОР (уй томонга). Хў, тирикмисан?.. (Типирчилайди.) Ечиб қўй дарвос, хў-ў!.. Қумри, деяпман, жаҳлим чиқса нима бўлишини биласан-а? Яхшиликча бўшат! (Бир оз кутиб.) Ие, бир бало бўлганми бунга?.. Охирги марта айтяпман, агар ҳозир югуриб келиб, қўлимни бўшатмасанг...

Ичкаридан Қумри чиқади. У ўттиз-ўттиз бешларда, лекин ёшига нисбатан анча катта кўринади.

ҚУМРИ (аразли). Нима қиласиз?
 ҚУЧҚОР. Қўйвораман!
 ҚУМРИ (хўрлиги келиб). Нима?..
 ҚУЧҚОР. Паттангни қўлингга тутқазаман!
 ҚУМРИ (Бирпас эрига таъна аралаш қараб туради-да, дордаги кийим-кечакларини йиғиштира бошлайди). Ҳозир эридан патта сўраб ўтирадиган замонмас.
 ҚУЧҚОР. Ие! Бепатта кетавераман, де? (Жавоб ололмагач.) Ҳеч бўлмаса, битта қўлимни бўшатиб қўй, номард!
 ҚУМРИ. Битта қўлингизни бўшатганим билан фойдаси йўқ.

ҚУЧҚОР. Нега бўлмас экан, қашиниб оламан.
 ҚУМРИ. Қаерингиз қичишяпти, айтинг, ўзим қашиб қўяман.
 ҚУЧҚОР (бу гапни кутмаган эди, довдираб қолади). Сенинг бўйинг етмайди...

ҚУМРИ. Ихтиёрингиз... (Кийим-кечакларни катта рўзгор сумкасига жойлай бошлайди.)
 ҚУЧҚОР. Менга қара, ўзинг боғладингми ё битта-яримтаси қарашиб юбордим?
 ҚУМРИ. Сизга бас келиб бўларканми, бунақа вақтда трактор бўп кетасиз-ку!
 ҚУЧҚОР. Ким келди?
 ҚУМРИ. Қишлоқнинг ярми келди. Бақиравериб, дунёни бошингизга кўтардингиз. Олти киши аранг эплади-я.
 ҚУЧҚОР. Олти киши? (Тўнғиллаб.) Кўпчилик яхши-да, кўпчиликдан ўргилай... Сафар ҳам бормиди? А?

Қумри индамай ишини қилавереди.

Сендан сўраяпман, гарангмисан?!
 ҚУМРИ. Ҳа, бор эди.
 ҚУЧҚОР. Тагин ким чиқди?
 ҚУМРИ. Нима фарқи бор?
 ҚУЧҚОР. Фарқи бор! Эртага кимдан узр сўрашимни билишим керакми? Э... бугун, деганим.
 ҚУМРИ. Муҳиддин аканинг ўғли иккита ўртоғи билан армиядан келган экан. Отпускага. Аввал уч киши бўлиб ўшарлар чиқишди. Ҳеч бўй бермадингиз.
 ҚУЧҚОР. Ҳм, армия ҳам бас келолмади, дегин?
 ҚУМРИ. Кейин Муҳиддин ака билан Сафар акалар чиқишди.

ҚУЧҚОР. Яна?
 ҚУМРИ. Шу...
 ҚУЧҚОР. Олти киши, дединг-ку!
 ҚУМРИ. Мен ҳам сал-пал қарашвордим...
 ҚУЧҚОР. «Сал-пал»миш! Ечилмаётганидан ҳам билувам, сенинг қўлинг текканини! Мол арқонлаб ўрганиб қолгансан-да, боғлаган тугунингни матрослар ҳам ечолмайди! Э, қарашвормай кет! Бўпти, кечирдим, қўлни бўшат.

Қумри «йўқ» дегандай бош чайқайди.

Қумри дастасиз кружкада сув олиб чиқиб, ичириб қўяди.

(Тўнғиллаб.) Қўлдан берганга қуш тўймас... Утир мундоқ.

Қумри итоаткорлик билан ўтиради.

Энди бир бошдан гапириб бер: ким нима деди, нима қилди? Йўқ, нима қилгани керак эмас, қилган иши бошидан қолсин! Ким нима деди?

ҚУМРИ. «Қўчқормас, ҳўкиз экансан»...

ҚУЧҚОР. Учир овозингни! (Типирчилаб.) Ҳозир, лекин...

ҚУМРИ. Вой, Муҳиддин аканинг гаплари-да, менга нима дейсиз?

ҚУЧҚОР. Муҳиддин ака, дегин?.. (Бирдан.) Узининг кўзи уккинкига ўхшайди, билдингми?! Кейин-чи?

ҚУМРИ. Сафар ака «бунга ҳеч ақл кирмади-кирмади-да» дедилар. «На каттанинг гапини олади, на кичикнинг, товуқчалик ақли йўқ...»

ҚУЧҚОР. Узингдан қўшмай гапир!

ҚУМРИ. Вой, ўзимдан қўшиб, нима?..

ҚУЧҚОР. Ҳа-а?

ҚУМРИ. «Ҳукумат ичманглар, деб қарор чиқариб қўйибди, бу аҳмоққа шуям таъсир қилмайди», дедилар.

ҚУЧҚОР. Ҳо-о, қарорниям биларканларми! Узи саккизинчи синфда қолиб кетган! Чаласавод! Расми йўқ экан, деб газит ўқимайди!

ҚУМРИ. Узингиз ҳам ўқимайсиз-ку?

ҚУЧҚОР. Мен вақтим йўқлигидан ўқимайман, у саводи йўқлигидан ўқимайди! Сафар-ку, майли. Сен-чи, сен? Шунча гапни эшитиб, қанақа қилиб чидаб турдинг? Эрингни шуларга талатиб қўзвердингми? Э, сени хотин қилиб юрган менга минг раҳмат-е! Хўп, солдатлар нима дейишди?

ҚУМРИ. «Рас, дува, взали» дейишди.

ҚУЧҚОР. Нима-ли?

ҚУМРИ. «Взали».

ҚУЧҚОР. «Взяли», ўқимаган! «Раз-два»миш! Нима, армияда флякат иккигача санашни ўргатар эканми? Бир мундай, юз-юз эллигача санамайди, мен ўзимга келиб олмайманми! Сулайиб ётган боксчигаям ўнгача санайди-ку, шунчалик ҳам бўлмадикми? Майли, бўлар иш бўпти, қўлни еч.

ҚУМРИ (ачиниб, сидқидилдан). Ечолмайман, дадаси, мендан хафа бўлмаг. Тушликдан кейин қишлоқ оқсоқоллари келамиз, бир яхшилаб гаплашиб қўяйлик, бўлмаса думини ушлатмайди, деб кетишди...

ҚУЧҚОР. Нима, менинг думимни ушлашдан бошқа иши йўқ эканми уларнинг? Оқсоқоллармиш яна!..

ҚУМРИ (ичкарига). Туробжон, бўла қол, болам!

ҚУЧҚОР (хотинининг тараддудга тушганини энди пайқаб). Ҳа, йўл пўстак?

ҚУМРИ. Кеча нима дедингиз?

ҚУЧҚОР. Нима дебмиз?

ҚУМРИ (йиғламосираб). Айтадиганингизни айтдингиз...
 ҚУЧҚОР. Айтадиганимиз нима экан?

ҚУМРИ. Ҳали одамлар келиб, тушунтириб беришади. Мен болаларимни олиб, ойимларникига кетдим. Мактабдан тўғри ўша ёққа боришади.

ҚУЧҚОР. Ие, жиннимисан, вей? Озгина шўхлик қил-сак, қилибмиз энди. Йигитчиликда нималар бўлмайди...

ҚУМРИ (йиғламоқдан бери бўлиб). Бу шўхлиларингиз

Шароф БОШБЕКОВ.

1951 йили Самарқанд областининг Булунғур районидида туғилган. А. Н. Островский номидаги Тошкент театр ва рассомлик санъати институтини тугатган. «Тақдир эшиги», «Тикансиз типратиканлар», «Тушов узган тулпорлар» каби бир қатор пьесаларнинг муаллифи. СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси.

ўн олти йилдан бери (кўлини бўғзига олиб бориб) мана бу еримга келган...

ҚУЧҚОР. Нолима, ҳў, нолима! Бола-чақанг олдингда, еб-ичишдан каминг йўқ, яна нима керак сенга?

ҚУМРИ. Биров сизга, оч қолдим, деяптими?
ҚУЧҚОР. Нега бўлмасам, «у еримга келган, бу еримга келган» дейверасан? Келган бўлса келгандир...

Шу пайт беш-олти ёшлар чамасидаги Туробжон югуранича ҳовлининг нариги бетига ўтиб кета бошлайди. Дада-сига кўзи тушиб, суюнчи оллоқчидай, ҳовлиқиб ахборот беради.

ТУРОБЖОН. Дада, биз бувимларни кичиб кетарканмиз! (Кўчқорнинг боғлиқ турганига ҳайрон бўлиб.) Ие, нима қилиб турибсиз дада?

ҚУЧҚОР. Ким?.. Менми?.. Ҳа энди, бувиникига кўчиб кетадиган бўлсак, уйни ташлаб кетамизми, орқалаб олкетамиз-да, ўғилтой! Ҳозир, бирпас нафасни ростлаб олай, кейин «ё пирим» деб кўтарамиз-у, кетаверамиз.

Туробжоннинг иши шошилич шекилли, дадасининг гапини охиригача эшитмай, югуриб чиқиб кетади.

(Қумрига.) Боланинг олдида шарманда қилдинг-ку одамни!
ҚУМРИ. Мени эл-юрт олдида шарманда қилганингиз-чи?
ҚУЧҚОР. Ичган мен, сен нега шарманда бўласан?

ТУРОБЖОН (қайтиб келиб, томга қараганича). Кучингиз етмайди-ёв, дада.

ҚУЧҚОР (маъюс). Битта иморат нима бўпти, ўғилтой, бу елкалар қанақа юкларни кўтармаган...

ҚУМРИ. Бўла қол, болам. (Сумкани олиб, ўғлини етаклаганича.) Яхши-ёмон гап ўтган бўлса хафа бўлманг, дадаси...

ҚУЧҚОР. Кетсанг ечиб кет, ҳў! Инсофинг борми ўзи, қанақа одамсан?! (Қумри чиқиб кетгач.) Масглигимда уриб, майиб-пайиб ҳам қилиб қўймаган эканман — жимгина уйда ўтирарди... (Атрофга чорасиз аланглайди. Алам билан қандайдир куйни хиргойи қилади, сўнг қўшни ҳовли томонга кичиради.) Бозортой! Ҳў-ў, Бозортой! Бир туркингизни кўрсатворинг, Бозортой-хо!..

Девор оша Шарофат мўралайди.

ШАРОФАТ. Ҳа? Вой, ўлай...

ҚУЧҚОР. Ҳалиги... Яхшимисиз, келин?

ШАРОФАТ. Раҳмат...

ҚУЧҚОР. Болалар яхшими?

ШАРОФАТ. Ҳа, юришибди...

ҚУЧҚОР. Шу, десангиз... Бозортой уйдами?

ШАРОФАТ. Бозорвой акам икки қопгина бодринг олиб, бозорга кетувдилар.

ҚУЧҚОР. Ҳа-а... Уйда бўлса ток қайчисини бериб турсин, девдим. Ишқом жа тарвақайлаб кетибди...

ШАРОФАТ. Келсалар ўзларидан сўрарсиз, бўлмаса уришиб берадилар. (Фойиб бўлади.)

ҚУЧҚОР. Қурумсоқ! Энг яқин жўраммиш яна! (Бир-икки чираниб кўриб.) Э, худо! Сенга нима ёмонлик қилувдим-а? (Яна типирчилайди, хавотирлиниб телага қараб кўяди.) Босиб қолмасмикан?... (Тўсатдан, кўча томонга.) Э кетсанг кетавер! Онаси ўпмаганига уйланмасам, мен ҳам юрган эканман! (Алам билан.) Ҳеч бўлмаса, кетаётганида қўлимни ечиб кетадиганига уйланаман...

Ташқаридан машинанинг келиб тўхтагани эшитилади. Кўп ўтмай, Олимжон билан шофёр одам бўйи келади дегач қўшни қийнала-қийнала кўтариб киришади.

ОЛИМЖОН (шофёрга). Раҳмат, оғайни. (Пул бериб.) Мана. Яхши боринг. (Шофёр чиқиб кетгач, у ёқ-бу ёққа аланглайди.) Ким бор? Кўчқор ака! Туробжон! (Ўзича.) Ие, эшик очик-ку... (Чақириб.) Кенной!

ҚУЧҚОР. Кеннойнинг онасиникида. Кетиб қолди... Хотин — жафо, Олимтой!..

ОЛИМЖОН. Э-э, Кўчқор ака, ассалому алайкум! Мана, тагин келдик-да. (Кўришмоқчи бўлиб қўл чўзади.) Ие?.. Ким бунақа қилди?

ҚУЧҚОР. Ким бўларди, бунақа бемаъни нарсга фақат бизнинг хотиндан чиқади!

ОЛИМЖОН. Э-э, чатоқ бўпти-ку... Кетиб қолдилар, денг? Атанг... Нега боғладилар?

ҚУЧҚОР. Э, Олимтой, суриштириб нима қиласиз, аввал қўлни ечасангиз-чи! Кечадан бери онамни Учқўрғондан кўрдим!

ОЛИМЖОН. Ҳа-я... (Ечади, унинг белидан олиб, каравотга ўтказди.) Кечадан бери турибман, денг?

ҚУЧҚОР. Вой, жоним-ей!.. Шу, хотин зотини ким ўйлаб чиқарган экан-а, Олимтой?

ОЛИМЖОН (кулиб). Бировни биров ўйлаб чиқарадими, қизиқмисиз. Хўш, соғлиқлар яхшими, Кўчқор ака?

ҚУЧҚОР. Зўр! Отдай! (Устунга ишора қилиб.) Ана, отга ўхшаб тикка туриб ухлапмиз!

ОЛИМЖОН. Ҳа-а, кеннойимнинг кетиб қолганлари яхши бўлмабди. Жиянларга ҳар хил ўйинчоқ олиб келувдим...

ҚУЧҚОР (асабий). Қўявер, ўзимиз ўйнаймиз!

ОЛИМЖОН (ҳовлини кўздан кечириб). Хафа бўлманг-у, Кўчқор ака, кеннойимгаям қийин-да. Аҳволни қаранг: ҳалиям ўчоқ, ҳалиям тезак ёқилади. Прогресс йўқ.

ҚУЧҚОР. Нима-грес?

ОЛИМЖОН. Прогресс. Тараққиёт.

ҚУЧҚОР. Прогресс бор. Илгар тезак ёқиларди, энди тезакни солярка билан ёқапмиз. Яхши ёняпти. Тўғри, овқатдан сал-пал хиди келади-ю, лекин ўрганиб кетар экан одам.

ОЛИМЖОН. Бир ҳисобга, сизгаям қийин, шунча болачақа... Ҳечқиси йўқ. Кўчқор ака, яқинда ҳаммаси яхши бўп кетади. Мана, ҳозир «онлани планлаштириш» деган бир гап чиқиб турибди.

ҚУЧҚОР. Нима-лаштириш?

ОЛИМЖОН. Планлаштириш. Бу гапнинг маъниси шуки, яхши яшаш учун болани уч-тўрттадан оширмаслик керак.

ҚУЧҚОР. И!.. Худонинг ўзи бериб турса нима дейсан?

ОЛИМЖОН. Ҳа энди, худо бермайдиган қилинади-да.

ҚУЧҚОР (гўё тушунгандай). Ҳа-а... Шунақа де? У... қанақа бўлади ўзи, хотинларимизни бир бало қилишадими ё биз эркакларни ахталашадими?

ОЛИМЖОН (кулиб). Оббо, Кўчқор ака-ей!..

ҚУЧҚОР (хижолатли). Ҳа энди, тушунмагандан кейин қийин-да...

ОЛИМЖОН. Бу тadbир сиз ва сизга ўхшаганларнинг манфаати йўлида бўляпти. Бола-чақа деб умри ўтиб кетмасин, булар ҳам одамга ўхшаб яшасин, деган гап бор бунинг тагида.

ҚУЧҚОР. Йўқ. тагидаги гап яхши экан-у, лекин бошимизга қўйларнинг куну тушмасмикан, дейман-да.

ОЛИМЖОН. Қайси қўйлар?

ҚУЧҚОР. Билмайман, эсингда борми-йўқми, бир пайтлар СЖКми, ПЖКми деган бир бало чиқувди. Ҳалиги, қўйларни сунъий урчиб, кўпроқ қўзи олиш учун-да. Натижа нима бўлди? Қўйнинг зоти аиниди, қоракўлдан сифат қочди, ҳар хил касалликка чалинди. Шу, туриб-туриб олимларинггаям тушунмай қолам-да, Олимтой. Бир қарасанг, қўйларга қараб «кўтуғ» дейди, бир қарасанг, ўзбекка қараб «кам туғ» дейди...

ОЛИМЖОН. Кечирасиз-у, Кўчқор ака, одам деган оғзига нима келса қайтармай гапираверадими! Нима деяртингизни тушунапсизми? Ўзбек қаёқда-ю, қўй қаёқда! Э, табба... (Куйиниб.) Бу ерда гап халқнинг турмушини яхшилаш ҳақида боряпти! Ўзингиз мундоқ бир атрофингизга қаранг, айниқса қишлоқларимизда турмуш даражаси ниҳоятда паст! Чидаб бўлмайдиган даражада паст!

ҚУЧҚОР (огриниб). Паст, дегин? Сенларники баландми? (Асабий.) Уқиган, олим одамсан, кўтар-да паст бўлса! «Прогресс-мригрес» қиласан бу ерга келиб олиб! Хотинларнинг қорнига осилгунча пахта тарадиган машинани эпланглар!

ОЛИМЖОН. Нима, бизни ҳукуматнинг пулини шундоқ еб ётибди, деб ўйлапсизми? Биз ҳам қидиряпмиз, изланяпмиз, ўйлапмиз.

ҚУЧҚОР. Э, битта пахта тарадиган машинани эллик йил ўйлайдими! Гоҳ рулини ўзгартирасанлар, гоҳ кабинетини, гоҳ ўтиргичини — бўлди! Биз, янги машина келар экан, деб дўппимизни осмонга отиб юрамиз. Қарасак, ўша-ўша — Холҳўжанинг тағғи!

ОЛИМЖОН. Тўғри, лекин бу муаммони асосий мақсаддан келиб чиқиб, комплекс ҳал қилиш керак.

ҚУЧҚОР. Нима-плекс?

ОЛИМЖОН. Комплекс. Асосий мақсад нима? Пахтани сифатли териб олишми? Ана шу мақсаддан келиб чиқиш керак. Пахта терадиган машинанинг шакли қанақа бўлади — бунинг аҳамияти йўқ. Муҳими, яхши терсин. Мен бу борада бошқа йўлдан кетяпман, Қўчқор ака. Кўпроқ масаланинг эстетик томонига эътибор беряпман. Бир тасаввур қилинг-а: пахтазордан хотин-қизларнинг қувноқ кулгиси эшитилиб турибди! Қий-чув, ҳазил-ҳузил! Кечқурунлари қишлоқ кўчаларини тўлдириб, қиз-жувонлар ўтишяпти! Кўриб кўз қувонади, дил яйрайди! «Тар-тар-тар» қилиб кўчадан трактор ўтгани қаёқда-ю, кўнғироқдай овози билан кўнгилларни энтиктириб, қизлар ўтгани қаёқда! Фарқи борми? Шунинг учун мен пахта терадиган машина эмас, пахта терадиган электрон робот устида ишляпман. Ташқи кўриниши одамдан фарқ қилмайди. Кўради, эшитади, гапиреди! Танаси ҳам пластик материалдан ясалган...

ҚУЧҚОР. Нима-стик?

ОЛИМЖОН. Пластик. Фақат ташқи кўриниши эмас, хати-ҳаракати, имо-ишоралари, гап-сўзи одамга максимум даражада яқинлаштирилган.

ҚУЧҚОР. Нима-симум?

ОЛИМЖОН. Максимум. Масалан, бошқарув блокига юмор ҳисси билан боғлиқ микросхема ўрнатилса...

ҚУЧҚОР. Нима-схема?

ОЛИМЖОН. Микросхема. Ўрнатилса, ниҳоятда ҳазил-каш, қувноқ, бир оз шаддодроқ аёлга айланади. Лирик ҳисли микросхема ўрнатилса, аёлларга хос назокат, ибо пайдо бўлади.

ҚУЧҚОР. Нега аёлларга хос?

ОЛИМЖОН. Ия, боядан бери нима деяпман? Робот аёл шаклида бўлиши керак-да, бўлмаса нима қизиғи бор? Кўрдин-гизми, бир ўқ билан икки қуёни уряпмиз: ҳам хотин-қизларимизни оғир қўл меҳнатидан халос қиламиз, ҳам пахтазордан қиз-жувонларнинг кулгиси жаранглаб туради!

ҚУЧҚОР. Куладиямми?

ОЛИМЖОН. Бўлмасам-чи! Кулади, бақиради, шивирлайди! Бу микросхемаларнинг характериға боғлиқ.

ҚУЧҚОР. Шунақа де? Хўп ўша... аёл-роботларинг ишдан кейин гаражга бориб ётадимми?

ОЛИМЖОН. Шундай десаям бўлади. Лекин, гаражлар ётоқхона типига қурилади. Кейин, Қўчқор ака, бу роботлар жуда арзонга тушади, ёқилғи керак эмас — батареялардан озикланади. Иккинчидан, уларни бетўхтов ишлатиш мумкин. Иссиқ демайди, совуқ демайди, кечасими, кундузими — ишлайверади!

ҚУЧҚОР. Ойлик ҳам сўрамайди?

ОЛИМЖОН. Албатта-да! Муҳими, буйруқни сўзсиз бажаради, «ғиди-биди» қилиб ўтирмайди. «Ҳамма пахта теримига!» деб буйруқ берилса, ҳар қандай ишини ташлаб, далага чиқиб кетаверади!

ҚУЧҚОР. Унда чиндан ҳам одамга ўхшар экан. Мана, биз ҳам «пахта теримига» деган гапни эшитишимиз билан ҳамма ишимизни йиғиштириб қўйиб, далага чиқиб кетаверамиз. Болаларимиз ўқишини ташлайди, хотинларимиз эмизикли боласини.

ОЛИМЖОН. Ана шунинг учун ҳам роботлар керак-да! Мана сиз, болаларимизнинг ўқиши нима бўлади, дейсиз, аёлларимиз ёш болаларини қаерга қўяди, дейсиз. Роботга бунинг аҳамияти йўқ. Тушуняпсизми? У фақат ишлайди! Ишлайверади, ишлайверади, ишлайверади!

ҚУЧҚОР. Биз ҳам ишлайвераемиз.

ОЛИМЖОН. Лекин, сиз одамсиз! У — робот, тушуняпсизми, робот! Машина!

ҚУЧҚОР. Ҳа-а... Буни-ку дуруст ўйлабсан, Олимтой. Лекин у машинанг қачон тайёр бўлади, туянинг думи ерга теккандами?

ОЛИМЖОН. Сиз, Қўчқор ака, олимларни жа унақа ерга ураверманг. Биз ҳам бир нималар қилиб юргандирмиз. Мана, мен етти йилдан бери ўшанақа робот устида ишляпман. Етти йил-а! Ниҳоят, Қўчқор ака, биринчи, тажриба нусхаси тайёр бўлди! Лаборатория синовидан яхши ўтди, энди табиий шароитда, далада синаб кўрамиз! (Қўтининг атрофида ҳам ҳаяжон, ҳам фахр билан айланади.) Юрагим уриб кетяпти, Қўчқор ака!..

ҚУЧҚОР. Шунинг ичидами? Йўғ-э...

ОЛИМЖОН. Диққат!

Олимжон қўтининг қопқоғини очган эди, у ерда, қўғир-чокқа ўхшаб кетадиган, ниҳоятда гўзал қиз турарди. Баданига силлиқ, ялтироқ мато тортилган.

ҚУЧҚОР (ҳайратдан оғзи очилиб). Во-о!..

ОЛИМЖОН (фахрли). Қалай?

ҚУЧҚОР (бирдан). Э-э, одамнинг бошини қотирасан-а! Магазиннинг ойнасига кийим кийгизиб қўядиган-ку бу!

ОЛИМЖОН (хафа бўлиб). Етти йиллик меҳнатим бу! «Магазин»миш-а!

ҚУЧҚОР Ростдан-а? (Яқин бориб узоқ тикилади, ушлаб кўради.) Алома-ат, аломат!..

ОЛИМЖОН (севиниб кетиб). Яшанг, Қўчқор ака! Э, бор-мисиз! Қаранг, бунга ном тополмай юривдим ўзи. Демак, «Аломат-1»!

ҚУЧҚОР Нега «бир»?

ОЛИМЖОН. Кейин «икки» «уч», «тўрт»лари ҳам бўлади-да! Бутун республика учун, биласизми, бунақада ҳали қанча-қанчаси керак?

ҚУЧҚОР. Ҳа-а... Худди тирикдай-а, тавба!.. Гапиреди, деденгми, Олимтой?

ОЛИМЖОН. Ҳозир... («дипломат»идан гугурт қутисидай келадиган бир қанча юпқа пластинкаларни олиб.) Мана, мана-вилар — микросхемалар. Ҳаммаси ҳар хил мақсадда ишлатилади. (Роботнинг елкасидаги қопқоғини очиб.) Мана бу ерига керакли микросхемани ўрнатамиз. Кейин мундай қилиб, қопқоғини ёпиб қўямиз. Ана, тайёр! Э, худо, шарманда қилма! (Роботнинг тугмачасини босади.)

Аломат аввал кўзларини пирпиратиб қўяди, сўнг бир неча қадам олдинга юриб, тўхтади.

АЛОМАТ. Алло, алло!.. Вой, ўртоқжон, ўзингмисан? Ово-зингни эшитадиган кун ҳам бор экан-ку. Бирам соғиндим, бирам соғиндим, ўлиб қолай деяпман!.. Ҳа, кеча-чи, ўша сен айтган зормандани Муқаддаснинг қулоғида кўрдим. Қулоқ ўлгур супрадай бўлганидан кейин ҳамма нарсаям ярашавермас экан, ўргилай!

ОЛИМЖОН (ўчириб). Э, бу секретарь-машинисткаларники-ку... (бошқа микросхема олиб.) Бу нима экан? Кўрамиз... (Қўйиб, тугмачасини босади.)

АЛОМАТ (ўта жиддий). ...шундай хулоса келиб чиқадики, планлаштириш ташилотлари ва халқ хўжалиги органлари давлат планларини ишлаб чиқишда республикамиздаги сув ресурсларини ҳисобга олишлари зарур...

ОЛИМЖОН (ўчириб). Буяммас... Шу, ёзиб қўйиш керак экан-да. (Бошқа схема ўрнатади.)

АЛОМАТ (аввал бир оз китирлаб туриб, сўнг баланд ва ёқимли овоз билан куйлайди). «Яна ўйнайлик, яна куйлайлик, иқболимиз порлоқ экан даврон сурайлик! Яна ўйнай...»

Олимжон роботни ўчиради. Қўчқорнинг ҳайратданми, қўрқувданми, оғзи очилиб, кўзи хонасидан чиққудек бўлиб турарди.

ҚУЧҚОР. О-олимтой!.. Буям, ҳалиги, магнитофондай гап экан-да, а? Қанақа кассета қўйсанг, ўшанақасидан айтса...

ОЛИМЖОН. Ҳа, принцип деярли бир хил.

ҚУЧҚОР. Нима-цип?

ОЛИМЖОН. Принцип.

ҚУЧҚОР. Ҳа-а... Шералидан йўқми?

ОЛИМЖОН. Йўқ. Радиодан тажриба учун дуч келган ашуланнинг икки сатрини ёзиб қўювдик-да. (Янги схема ўрнатади.)

АЛОМАТ (кутилмаганда). Ҳа, оғизгинангдан қонинг келсин сенинг! Сочингни битталаб юлиб, бошингни копток қилиб қўяйми?! Қирилибгина кет илойим! «Гинг» деб кўр-чи, нима қилар эканман!

ҚУЧҚОР (эсхонаси чиқиб). Йў-йў... «Гинг»мас, «ғинг»мас... Менмас... Унақамас...

АЛОМАТ. Э, кўнғизга ўхшамай ўл! «Гинг, ғинг»лашням билади шу аҳволига!

ОЛИМЖОН. Гап қайтарманг, Қўчқор ака, гап қайтарманг!

АЛОМАТ (Олимжон томонга бурилиб). Вой шўртм-шўқ-ей! Сен нега бурнингни тикқасан?

ОЛИМЖОН (шоша-пиша ўчириб). Бу йигитларимизнинг ҳазили бўлса керак, доим шунақа қилиб юришади. Яхшиям комиссия-помиссиянинг олдида қўйвормадик, шарманда бўларканмиз.

ҚУЧҚОР (ҳамон ўзига келолмай). Шунақа ҳазилдан яна битта бўлса, Қўчқорвой аканг йўқ-да...

Олимжон бошқа схема ўрнатади.

АЛОМАТ (одоб билан). Ассалому алайкум.

ҚУЧҚОР (кўрка-писа). Ва... Ваалай...

ОЛИМЖОН. Сенинг исминг — Аломат. Тушундингми?

АЛОМАТ. Тушундим. Менинг исми — Аломат.

ОЛИМЖОН. Бу киши — Қўчқор ака.

ҚУЧҚОР (аранг жилмайиб). Шундоқ, шундоқ...

АЛОМАТ. Қўчқор ака.

ҚУЧҚОР. Лаббай?..

АЛОМАТ. Кўнглингизга келмасин-у, нега сизга ҳайвоннинг номини қўйишган, «қўчқор» деб?

ҚУЧҚОР (Олимжонга). Ие?..

АЛОМАТ. Қўчқор — қўйнинг эркаги-ку.

ҚУЧҚОР. Ҳалиги... нима дейди... Ҳа энди, биз одамнинг эркагимиз-да, Аломатхон...

АЛОМАТ. Менга нима хизмат бор, одамнинг эркаги?

ОЛИМЖОН. Аломат, «Қўчқор ака» де, «Қўч-қор а-ка». Тушундингми?

АЛОМАТ. Тушундим. Ҳўш, нима хизмат бор, Қўчқор ака?

ҚУЧҚОР. Ҳизмат йўқ... (Каработга ишора қилиб.) Қани, бу ёққа ўтинг, Аломатхон... Йўқ, йўқ, кўрпачага, кўрпачага...

АЛОМАТ (каравотнинг бир четига қимтинибгина ўтириб). Раҳмат, яхши ўтирибман.

Қўчқор ҳалиям ўзига келолмай, лекин оғзи қулоғида — гўё юзда кечаги табассум қотиб қолгандай эди. Кашфиётининг унга шу қадар таъсир этганидан Олимжон ҳам хурсанд.

ОЛИМЖОН. Бўлмаса, Қўчқор ака, сиз бемалол гаплашиб ўтираверинг, мен нарсаларимни жойлаштирай. Уша ҳужра бизники-да, а?

ҚУЧҚОР (беихтиёр «сиз»лашга ўтиб). Ие, сўраб ўтирасизми, ўзингизнинг уйингиз-ку, Олимтой!..

Олимжон йиғма каравот, сумка ва бошқа анжомларини кўтариб, ичкарига кириб кетади.

(Анчадан кейин.) Ҳа-а... Зап келибсиз-да... (Довдираб.) Ичкарида муздай айрон бор, бир косагина олиб чиқайми?

АЛОМАТ. Айрон? Уни нима қиламан?

ҚУЧҚОР. Ичасиз... Ҳа-я, эсим қурсин... Ҳўш... Ишларингиз яхшими?

АЛОМАТ. Қайси ишларим? Ҳали ҳеч иш қилганим йўқ-ку.

ҚУЧҚОР. Ҳа энди, гап-да... (Бир оздан кейин.) Оббо, Аломатхон-ей, шунақа денг!..

Сукут.

Ҳа-а, ишқилиб омон бўлайлик... Бу, Олимтой жа ажойиб йигит-да, лекин. Шу, денг, шаҳарда, қайсидир бир институтда ишлайди. Олим. Колхозимизда ўша институтнинг тажриба участкаси бор. Қирқ гектар. Қудрат қўнғининг бригадасига шундоқ туташиб кетган. Олимтой ҳар келганида бизникида туради. Уй кўп... Ҳизматнинг укадай гап бўп қолган. Йўқ, яхши бола. Ҳа-а, шунақа гаплар...

Сукут.

(Хижолатли.) Бугун, денг, кеннойингиз билан сал ёжиллашиб қолдик... Энди, рўзгор экан-да — гоҳ ундай, гоҳ мундай... Болаларини олиб, онасиникига кетиб қолди. Келади-да, қаёққа борарди шунча бола билан, нима дедингиз? Ҳа-а... Бу, ўзингизнинг болаларингиз яхши юришиб... Ҳа-я... Йўқ, ўзи дуруст аёл. Энди, жа сизчалик бўлмасаям... хотин-да, ишқилиб. Лекин айтдим — олдида ўтиб қўйдим-да — агар, дедим, яхшиликча қайтмасанг, дедим, шартта бошқасига уйланвораман, дедим. Тўғри-да, қаттиқроқ йўталсанг ҳам аразлаб кетиб қоладиган хотин кимга керак, нима дедингиз? Э-э, ишқилиб, замон тинч бўлсин... Чой қўйворайми? Э-ҳа... Сиз ҳам гапириб ўтиринг, Аломатхон, нуқул мен сайраяпман...

Аломат кўзларини бир нуқтага қадаганича жим ўтирарди. Олимтой, лекин, жа савоб иш қилпти-да. Рақатопсин. Мана, хотин-халаж, бола-чақа йил бўйи даладан бери келмайди. На дам олиш бор, на байрам бор, эртадан кечгача — иш, иш, иш! Қор демайди, ёмғир демайди, иссиқ демайди. Бу ёқда иссиқ деганингиз қирқ бўлса, пахтанинг ичида элли! Э, темир бўп кет-э, ҳалиям чидар экан одамзод! (Узрли.) «Темир» деганимга хафа бўлманг тагин, оғзимдан чиқиб кетди-да... Олимтой шуларни кўриб чидолмади. Одамларнинг оғирини енгил қиламан, деб кечалари ухламайди. Узига-ўзи гапирадими-ей, бир балоларни чизади, бировларни сўкиб-сўкиб ўчиради, яна чизади! Бир, мен номиниям билмайдиган идораларга қатнайди, кимлар биландир жанжаллашиб, асаби қайнаб келади. Тинмайди-да, тинмайди! Емо-он яхши бола лекин! Рақатопсин!

Олимжон чиқади.

Олимтой, сени гапиряпман. Ҳеч тиниб-тинчимайдиган бола, дейман.

ОЛИМЖОН (Аломатга қараб туриб). Ие, бу ўчиб қопти-ку... (Роботнинг елкасидаги блокни кавлаштира бошлади.)

ҚУЧҚОР. И!... Учиб қопти, деганинг нимаси?! Мен шунча гапни кимга гапирдим бўлмасам? Бутун ўзбекнинг дардини дастурхон қилиб ўтирибман! (Хафа бўлиб.) Дом шу — бизга ўхшаган одам гапирса, ё ҳеч ким эшитмайди, ё эшитадигани темир чиқади...

ОЛИМЖОН. Шу блокни алмаштириш керак экан-да, қаеридир контакт бўлмапти.

ҚУЧҚОР. Нима-такт?

ОЛИМЖОН. Контакт. Уқтин-ўқтин тутиб қоляпти. (Бошқа схема кўяди.)

АЛОМАТ (нозли). Унақа қараманг одамга... Бирам нигоҳингиз ўткирки...

ҚУЧҚОР (довдираб). Ким?.. Менми?.. Йў-йў, қараганим йўқ... Улибманми, сизга қараб... Мен томга қараяпман...

АЛОМАТ. Доим шунақа дейсиз, одамни хижолат қилиб қўйиб... Емонсиз, Қўчқор ака...

ҚУЧҚОР (жонҳолатда). Шунисини қўй, Олимтой, шунисини қўй, ука! Учирма, ўчирма!.. (Роботга.) Аломатхон!.. Гапиринг, Аломатхон!.. Шунақа гапларингиздан гапиринг!..

АЛОМАТ. Вой, ануви кишимни!.. Нима дейман?..

ҚУЧҚОР. Э, майли-да, нима десангиз ҳам!.. Сиздай аёлга гап қаҳатми, Аломатхон!.. Ишқилиб, овозингизни эшитсам бўлди!..

АЛОМАТ. Э, боринг-е..

ҚУЧҚОР. Олимтой!!! Сен — худосан! Яратиб қўйганингдан айланай! Энди мундоқ ўтир.

Олимжон ўтиради.

Олимтой! Жигарим! Гап мундоқ. Шу... (Аломатга қараб қўйиб.) Аломатхоннинг олдиларида ноқулай бўляпти-ку... ОЛИМЖОН. Унда ўчириб қўямиз. (Роботни ўчириб.) Ҳўш!

Қўчқор ўчидими-йўқми, деб Аломатга тикилади, кейин унинг кўзи олдида қўлини у ёқдан-бу ёққа ўйнатиб кўради. Аломат тек қотиб тураверади.

ҚУЧҚОР. Гап мундай, Олимтой. Укаммисан?

ОЛИМЖОН. Албатта.

ҚУЧҚОР. Жонажон укаммисан?

ОЛИМЖОН. Бўлмасам-чи.

ҚУЧҚОР. Агар жонажон ака-ука бўлсак... (Аломатга қараб қўйиб.) Эшитмайди-а?

ОЛИМЖОН. Эшитмайди.

ҚУЧҚОР. Агар жонажон ака-ука бўлсак, битта укалик қиламан, ука.

ОЛИМЖОН. Ҳўш?

ҚУЧҚОР. Биласан, кеннойинг кетиб қолди. Шу, десанг, хотинсиз уй — уймас-да. На кийинишнинг тартиб бор, на иссиқ-совуғингга тайин бор, қидирган нарсанг топилмайди, падарига лаънат! Хуллас, қийин. Шу, Аломатхон рўзгорга сал мундай... нима дейди, қарашиб турса-а, девдим-да.

ОЛИМЖОН. Бемалол. Нима иш буюрсангиз ҳам қилаверади.

ҚУЧҚОР. Тўғри-ю, лекин... (Аломатга қараб қўйиб.) Эшит-

майди-а? Шу, десанг, уй ишларини-ку қилаверади, гап ундамас. Ишдан чарчаб келганидан кейин мундоқ ёстиқларга ёнбошлаб, дунёнинг паст-баландидан суҳбат курсанг, а? Ҳалигидаки икки оғиз ширин сўз билан чой узатса, а? Чарчоғлар ёзилиб, дилдаги ғуборлар фориф бўлармиди-и, деган гап-да бизники. Вей, яхши гапнинг гадосимиз, Олимптой!

О Л И М Ж О Н. Майли. Қўчқор ака. Қайтанга ишлаб тургани яхши, баҳонада мен ҳам у-бу камчилигини кўриб оламан. (Турмоқчи бўлади.)

Қ У Ч Қ О Р (енгидан тортиб). Утир. Гап, Олимптой, Аломатхоннинг менга кўрсатадиган хизматида эмас. Гап — кўнгилда! Битта овқат-у сигир соғиш бўлса, қўшнIAM қилиб бераверади. Лекин эрталаб ишга кетаётганингда «яхши бориб келинг, дедаси» деса, а?

О Л И М Ж О Н. А?..

Қ У Ч Қ О Р. Майли, «дадаси» керак эмас. «Яхши бориб келинг» деса. Ёки кечқурун чарчаб келганингда «яхши келдингизми» деса, а? Мана буни, Олимптой, қўшнинг қилими беролмайди-да! (Илмоқли.) Англаяпсанми?

О Л И М Ж О Н (бепарво). Майли, дедим-ку, Қўчқор ака. Ишдан қочмайди, гапингиздан чиқмайди. Бемалол. (Турмоқчи бўлади.)

Қ У Ч Қ О Р. Э, ўтир! Энди, Олимптой... (Аломатга қараб кўйиб.) Эшитмайди-а? Энди-и, Олимптой, ўзингдан қолар гап йўқ. Бу ёғи — қишлоқчилик» биров у дейди, биров бу дейди — эл оғзига элак тутиб бўлмайди, хўпми. (Олимпжоннинг ҳайрон бўлиб турганини кўриб.) Йўқ, йўлигада, ёлғондакамга... Шу, бир-иккита мўйсафидни чақириб, бир ошамгина ош билан фотиҳага ўхшаган гап қиворсак, а? Ўзбекчилик-да...

О Л И М Ж О Н. Ие, ўйлаб гапиряписизми, Қўчқор ака? Нима, эл-юртга кулги бўлмоқчимисиз? Ҳамма ишингизни қилса — сигир соғишми, кир ювишми, овқат-повқатми — фотиҳага бало борми? Қизиқ гапни гапирасиз-а! Э, тавба!.. Хўп, эрта ё индин терим бошланади, Аломат синовга чиқиши керак. Унда нима бўлади?

Қ У Ч Қ О Р (Олимпжонни таслим бўляпти, деб ўйлаб). Йўқ, пахтага гап йўқ, гап йўқ. Аёл зотининг-чи, вей, жони темирдан бўлади — уйниям эплайди, даланиям! Кўриб юрибмиз-ку.

О Л И М Ж О Н. Биров эшитса нима дейди, Қўчқор ака, ўйлаясизми?

Қ У Ч Қ О Р. Менам шуни айтаман-да, Олимптой. «Уйингизда бир заифра пайдо бўп қопти, Қўчқорвой, ким бўлди у?» деб сўрашса, нима дейман? Амманнинг қизи, дейманми? Одамларнинг қайси бирига тушунтираман, бу шунақа, одам эмас, Олимптой яратган робот, деб? Битта мулла чақириб, йўлига никоҳга ўхшаган нарса қиворсак — бўлди. Юраверамиз, гап йўқ, сўз йўқ. Шу билан бир нима бўп қоладими?

О Л И М Ж О Н. Ахир бу одам эмас-ку, Қўчқор ака, темир-ку, нега тушунмайсиз?! Ичи тўла сим, пластмасса, ярим ўтказгичлар! Бу — машина! Э, гапираверадимиз ҳар нарсани! Эртага синовдан ўтолмас-ю, бузиб ташласам нима бўлади? Бир уюм темир қолади!

Қ У Ч Қ О Р. Ҳа энди, бузманг-да, Олимптой. Шундай нарсани бузсангиз, уволти тутиб, қўлгинангиз акашак бўп қолмайди! Э-э, етганлар бор, етмаганлар бор... Хўп де, Олимптой, дил кетди-да энди. Сенга нима, бу бўлмаса бошқасини ясаб олаверасан, бизга ўхшаган сўққабошга қийин... (Бечорасифат.) Ёлғизлик ёмон, Олимптой, буни бошига тушган билади...

О Л И М Ж О Н (тоқати тоқ бўлиб). Э, билганингизни қилмайсизми!.. (Туриб.) Мен идорага бориб келаман. Билай-чи терим қачон экан. (Чиқиб кетади.)

Қўчқор Олимпжондан розилик олдим, деб ўйлаб ўзида йўқ шод. Секин Аломатнинг орқасига ўтиб, эҳтиётлик билан тугмасини босади. Аломат жонланади.

Қ У Ч Қ О Р. Зерикмайгина ўтирибсизми, Аломатхон!

А Л О М А Т (ҳеч гап бўлмагандай). Раҳмат.

Қ У Ч Қ О Р. Энди-и, Аломатхон, мана шу рўзгорнинг оғир-енгили икковимизнинг бўйнимизда, хўпми. Яхшисини ошириб, ёмонини яшириб, дегандай, тебратаверамиз. Бирпас туриб мулла Сувонни чақириб чиқаман, никоҳ ўқиб қўяди. Майлими?

А Л О М А Т. Нима ўқитсангиз ўқитаверинг, ихтиёрингиз.

Қ У Ч Қ О Р (эриб кетиб). Қаранг, вей, одамлар гап қайтармайдиган хотин йўқ бу дунёда, дейишадил! Мана! Бу катта хонангми? Вой, омилар-эй! Вой, дунё беҳабарлар-эй!.. Ракато-

пинг, Аломатхон, ракатопинг! (Яйраб.) Шу, туриб-туриб Олимптойга қойил бўлмай кетаман-да, лекин. Сизни, дейман, илгарироқ ясамайдими... э, ҳалиги, олиб келмайдими! Ҳа, эси йўқ-а, эси йўқ... Лекин, Аломатхон, сизнинг омадингиз бор экан. Нимага, денг.

А Л О М А Т. Нимага?

Қ У Ч Қ О Р. Нисабангиз мендай одам билан қўшилган эканми, омаднинг келгани шу-да! Қўчқор ака, десангиз, қишлоқнинг етти ёшдан етмиш ёшигача «хў, ана уйи» дейди! Колхозда обрў ёмонмас. Неча йилдан бери суратимиз «Хурмат тахтаси»дан тушмайди. Анови куни қарасам, сарғайиб ҳам кетибди. Келаётиб кўргандирсиз, шундоқ идоранинг олдида-да... Ҳа-я... Хуллас, идоранинг олдида. Эсимни танибманки, трактор ҳайдайман. Емон бўлганимиз йўқ, бировдан олдин, бировдан кейин, дегандай..а (Хижолатли.) Бир марта, денг, райондаги байрам намойишида минбарда турганман, катталар билан. Ғалати бўлар экан... Хўш, деганингиздан билсак, икки марта Тошкентга борганман! Шаҳармисан шаҳар-да лекин! Э, кўраман деганга дунё кенг экан, Аломатхон. Ана, битта колхозчига бундан ортиқ яна нима керак? Хуллас, мен билан кам бўлмайсиз. Ҳа, айтгандай, мулла келса, нима дейишни биласизми?

А Л О М А Т. Гапига қараб жавоб қилавераман.

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ, ҳамма гапига ҳам жавоб қилманг-да. «Фалончи писмадончи қизи, сиз фалончи писмадончи ўғлига эрга тегишга...» Эрга тегишгами, турмушга чиқишгами, ишқилиб, шунга ўхшаш гап бўлади-да. «Эрга тегишга розимисиз?», деб биринчи марта айтганида индаманг. Иккинчи марта сўрайди, яна индамайсиз. Учинчисида секингина «розима-ан» деб қўясиз. Хўпми?

Аломат жим тураверади.

(Кўрқиб кетиб.) Аломатхон... Аломатхон!

А Л О М А Т. Лаббай, Қўчқор ака?

Қ У Ч Қ О Р. Э, хайрият-э... Мен тагин ўчиб қолдингизми, дебман.

А Л О М А Т (биқинини ушлаб). Ичимда бир дардим бор-да, Қўчқор ака.

Қ У Ч Қ О Р (капалаги учиб). Йўғ-е?.. Унда нима қилдик?.. Дўхтир чақирайми? Э-ҳа, бизнинг қишлоқда дўхтир нима қилади... Ҳозир, ҳозир, бир йўлини топамиз... Оғайнимнинг машинаси бор, илтимос қилсам обориб ташлайди. Касалхона яқин, ўн километр ҳам келмайди, шундоқ идоранинг олдида... (Кўшни ҳовли томонга.) Бозортой! Хў, Бозортой! (Аломатга.) Айтгандай, сизга дўхтир керакми ё механикми? Ие, бу ёғини ўйламабмиз-ку... Яхшиси, Олимптойни кутамиз, идорага кетган, ҳозир келиб қолади...

Ш А Р О Ф А Т (девор оша мўралаб). Лаббай?

Қ У Ч Қ О Р. А? Ҳа... Бозортой келдими?

Ш А Р О Ф А Т. Бозорвой акам келувдилар, икки қолгина савзи олиб, яна бозорга кетдилар. Нима эди?

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ, сўрамоқчи эдим-да, ҳалиги... сизлар ўтган йилги налогни тўладинглари?

Ш А Р О Ф А Т. Менинг хабарим йўқ, Бозорвой акам биландилар. (Ғойиб бўлади.)

Қ У Ч Қ О Р (Аломатга, ачиниб). Жа қаттиқ оғрияптими?

А Л О М А Т. Оғриётгани йўқ, нимамдир ўқтин-ўқтин ишламай қолади.

Қ У Ч Қ О Р. Ҳа, оғримаса яхши...

А Л О М А Т. Сизнинг ҳам баъзан бирор жойингиз ишламай қоладими?

Қ У Ч Қ О Р. Масалан, қаерим?

А Л О М А Т (елка қисиб). Энди-да...

Қ У Ч Қ О Р. Иссиқ жон — касал-пасал бўп турамиз, лекин ҳамма жойим ишлайди.

А Л О М А Т. Қўчқор ака, мен ҳам одамга ўхшаб кийинсам, девдим.

Қ У Ч Қ О Р (севиниб). Яхши дебсиз, Аломатхон! Тарбия берган ота-онангизга раҳмат! Ракатопинг! Йўқ, шу кийимингиз ҳам яхши-и, энди, ўзингиздан қолар гап йўқ, бу ёғи қишлоқчилик... Юринг, уйга кириб кўрайлик-чи, хотиннинг қўйлақ-пўйлаги бормикан. Э, анови кетиб қолган хотиннинг-да! Қани... (Уйга тақлиф қилади. Унинг кетидан қараб.) Бай-бай-бай, жаннат, жаннат! Шу, жаннатдаги хуру филмонлар аслида ўзимизнинг зовудларда тайёрланиб, кейин ўша ёққа жўнатиладими, дейман-да... (Ичкарига кириб кетади.)

Уша жой. Орадан бир неча соат ўтган. Еғоч каравотда Қўчқор билан мулла Су в о н ўтиришибди. Уртада камтарона дастурхон.

СУ В О Н. Қўчқорбек, бу, хотинни янгилаш ниятида экансиз? Қ У Ч Қ О Р. Лаббай? У нима деганингиз, тақсир? Нима, хотин мошинани покришқасими, янгилайдиган! СУ В О Н. Ҳа энди, гапи-да, мулла Қўчқор, гапи...

Шу пайт ошхонанинг эшигида чойнак кўринади, нозик қўлар унинг қопқоғини уриб, овоз беради.

Қ У Ч Қ О Р. Ҳозир, тақсир... (Чойни олиб келиб.) Қани дастурхонга қараб ўтиринг... (Керилиброк.) Буюрайми, «жиз-биз» киворсин?

СУ В О Н. Энди-и, мулла Қўчқор, таом еб юрган жойи-миз. Худо хоҳласа, ҳали кў-ўп келамиз...

Қ У Ч Қ О Р. Ие! Бу энди, ҳали кў-ўп уйланасиз, деганингизми, тақсир?

СУ В О Н. Гапи-да, мулла Қўчқор, гапи... Хўш. Вақт зикрок, бўлғуси келинни қақиринг.

Қ У Ч Қ О Р (чақириб). Аломатхон, бир кўриниш беринг!

Аломат ўзига ниҳоятда ярашиб турган миллий либосда, усти сочиқ билан ёпилган алланимани ушлаганича чиқиб келади.

А Л О М А Т (одоб билан). Ассалому алайкум. СУ В О Н. Ваалайкум ассалому вораҳматулло. Тузук, тузук... Қани, мундоқ ўтиринг. (Қўчқорга.) Сиз бир косада сув келтиринг.

Қ У Ч Қ О Р (ўрнидан туриб). Хўп, тақсир.

А Л О М А Т (қўлидаги усти сочиқ билан ёпилган косани очиб, узатади.) Мана, мулла ака.

Қўчқорнинг ҳайратдан оғзи очилиб, секин жойига ўтиради.

СУ В О Н. Боракалло-о... (Косани олиб, бир нималарни пичирлайди.) Келин бўлмишининг исм-шарифлари, оталарининг номлари?

Қ У Ч Қ О Р. Исмлари — Аломатхон. Эшитдингиз-ку. Хўш, деганингиздан билсак, тақсир, оталари-и... қазо қилиб кетганлар, тақсир. Сариқ бўлганлар-да. Биласиз-ку, ҳозир нима кўп — сариқ кўп. Дўхтирга оборишса, «жигарни қозон сочиқ қиворибсиз-ку» дейишибди. Утиб кетган экан-да, тақсир. Кейин, қизилўнгалчариям кўндалангига...

СУ В О Н. Қазо қилган бўлсалар ҳам исмлари бордир, ахир? Қ У Ч Қ О Р (Аломатга умидвор боқиб). Бордир... Хўш... Кейин, десангиз, Аломатхон етимхонада ўсанлар, тақсир.

СУ В О Н (асабий). Қўчқорбек, мен оталарининг исмини сўраяпман, қаерда ўсанлар, деб эмас!

Қ У Ч Қ О Р. Тиқилинча эсимдан чиқиб қолди-да, тақсир, одамни ҳадеб шовилтираверасизми! Айтяпман-ку, оталарининг исми... Олимтой, деб! Йўғ-э, Олимжон, деб. Ҳа, Олимжон тақсир.

СУ В О Н. Хўш, Қўчқорбек Абдусаттор ўғли... Қ У Ч Қ О Р (ўрнидан туриб). Лаббай, тақсир?

СУ В О Н. Э, ўтиринг! Қўчқорбек Абдусаттор ўғли, сиз Аломат Олимжон қизини ўз инон-ихтиёрингиз ила ҳасмингизга қабул этасизми?

Қ У Ч Қ О Р. Ҳали тушунтирдим-ку, тақсир...

СУ В О Н. «Ҳа» денг!

Қ У Ч Қ О Р. Ҳа! (Томоқ қириб қўйиб.) Уч марта сўрамай-сизми, тақсир?

СУ В О Н. Нимангиздан уч марта сўрайман, ўлиб турибсиз-ку? Мана, келин бўлмишдан уч бор сўрасак арзийди. (Аломатга.) Сиз, Аломат Олимжон қизи, Қўчқорбек Абдусаттор ўғлига ўзингизни тан маҳрамликка бағишладингизми?

Аломат нигоҳини бир нуқтага қадаганича ўтираверади.

Тақдирингизни бу кишига ўз инон-ихтиёрингиз билан қўшмоқ-қа розимисиз?

Аломат Олимжон қизи, ўзингизни мана шу одамга тан маҳрамликка бағишладингизми?

Аломат яна индамайди.

Қ У Ч Қ О Р. Уч марта бўлди, Аломатхон...

СУ В О Н. Ие, Қўчқорбек, бу ёғи пишмаганмиди ҳали? Қ У Ч Қ О Р. Ҳозир, тақсир... Аломатхон, ҳалиги гап-да, эсингиздами?

Аломат ҳамон ўша кўйи қимирламай ўтирарди. Қўчқор нима қилишни билмай, унинг атрофида айланади, секингина бошқарув блокени уриб кўради. Қўчқор қопқоғини очмоқчи эди, лекин Аломатнинг кўйлаги халақит беради, қай томондан қўлини олиб боришга ақли етмай, анча вақт гарангсиб туради. Сўнг таваккал қилиб ёқасига қўл солади.

СУ В О Н. Ҳай, ҳай, ҳай, Қўчқорбек, нима қиляпсиз?... Астрофирулло! Куппа-кундуз-а?... Сабр қилинг, ҳеч қурса никоҳ ўқиб қўяй!..

Қ У Ч Қ О Р. Шу ерида томири тортишиб қоладиган одати бор, тақсир... Уқалаб қўймасангиз, шунақа ҳайкал бўлиб тураверади!.. (Бошқарув блокени титкилаб кўради, ҳеч иш чиқмагач, Олимжоннинг хужрасидан ўн-ўн бештача микросхема олиб чиқиб, дуч келганини ўрнатади.)

А Л О М А Т. Уртоқлар! Ҳали далаларимизда ҳосил кўп! Яна бир ҳаракат қилсак, марра бизники! Кечани кеча, кундузни кундуз демай «зангори кема» штурвалларини бошқараётган азаматларимизнинг жасорати осмон қадар ҳурмат ва олқишга лойиқдир! Бугун пахта далаларига қарар эканмиз, ёшу қари этак тутиб улкан хирмонга ўз улушларини қўшиш иштиёқи билан жавлон ураётганига қойил қолмай иложинг йўқ...

СУ В О Н (кўзи хонасидан чиққудек бўлиб). Мелиса чақирайми, Қўчқорбек?... (Каравотдан туша бошлайди.)

Қ У Ч Қ О Р. Ҳозир, тақсир, ҳозир... (Бир амаллаб ўчиради.) Сиз ўтириб туринг, тақсир, ҳозир тўғрилаймиз деяпман-ку! (Бир уюл микросхемага тикилиб.) Узиники қаёқда қолди-а?...

СУ В О Н (ёқасига туфлаб қўйиб, кўрқа-писа каравотга чиқади). Қўчқорбек, уйланаман десангиз соғроғи қуриб қолганмиди?... Буни бошингизга урасизми?

Қ У Ч Қ О Р (микросхема танлай туриб). Кўнгил экан-да, тақсир. Қўяверинг, дўхтир-пўхтирга қаратиб одам қилиб оларман... (бошқа микросхема ўрнатади.)

А Л О М А Т (қўшиқ айтади). «Яна ўйнайлик, яна кўйлайлик, иқболимиз порлоқ экан, даврон сурайлик...»

СУ В О Н. Ё кўдратингдан!.. «Даврон сурайлик» дейдими, Қўчқорбек?!

Қ У Ч Қ О Р (ўчиришга уриниб). Дейди, тақсир, дейди...

У Сувоннинг олдида ниҳоятда хижолат чекар, асабийлашар ва ишни баттар чалкаштириб юборарди. Шоша-пиша бошқа микросхема қўяди. Шу пайт қулоқни қоматга келтириб ажаб-тоғур қўшиқ янграйди. Аломат Су в о н билан Қўчқорни даҳшатга солиб «брей»ка рақс туша кетади. Чатоқ жиҳати шунда эдики, кескин ҳаракатлар билан рақс тушаётган Аломатга энди мутлақо яқинлашиб бўлмас, зеро, ўчиришнинг ҳам иложи йўқ эди. Қўчқор унинг атрофида беҳуда гирдиқапалак бўлар, роботнинг кутилмаганда келиб тушган зарбаларидан учиб кетарди. Су в о н ўзини каравотдан таппа ташлаб, дарвоза томон қоча бошлайди ва шовиб келаётган Олимжонга урилиб кетади. Олимжон югуриб келиб, Аломатнинг ҳаракатларига чап бера-бера, аранг ўчиради. Аломат тек қолади.

О Л И М Ж О Н (жаҳлдан бўзариб). Эс-ҳушингиз жойида-ми, Қўчқор ака! Минг марта айтаман, менинг нарсаларимга сўроқсиз тегманг, деб! Худо кўрсатмасин, Аломат бир фалокат қилиб қўйса, мен қамалиб кетаман, Қўчқор ака! Ахир бу одам ўлдириб қўйиши ҳам мумкин!

Қ У Ч Қ О Р. Бу ўлдирса нега сени қамайди?

О Л И М Ж О Н. Ие!.. Тракторингиз билан одам босиб кетсангиз, сизни қамайдими, тракторингизними? Аломат ҳам машина-да. Керакли микросхемани қўйиб бердим, нима қилясиз бошқасини олиб чиқиб?! Йўқ, бунақада мени бир фалокатга гирифтор қилясиз... Базан сизга умуман тушунмай қоламан, ёшингиз қирқ-қирқ бешга борган бўлса, етти-саккизта

боланинг отаси бўлсангиз!.. Э, товба!.. (Бир оз ўзини босиб олиб.) Барибир домлани қақрибсиз-да?

ҚУЧҚОР (кўзларини беғуноҳларча пирпиратиб). Ўзинг «билганингизни қилаверинг» дединг-ку...

ОЛИМЖОН. «Билганингиз» шу бўлдимми?

ҚУЧҚОР. Ҳа энди, ҳамма ақли етган ишни қилади-да, Олимтой. Бизники шунга етди...

ОЛИМЖОН (миёғида кулиб). Хўш, никоҳ ўқитиб бўлдингизми?

ҚУЧҚОР. Жиндай чаласи бор-у, лекин... ўқиб бўлди ҳисоб.

ОЛИМЖОН (Аломатга ишора қилиб). Кейин бу хурсанд бўлганидан ўйинга тушиб кетдимми?

ҚУЧҚОР. Бўлди-да энди, вой-бў! Битта гапни аччиқ ичакдай чўзаверадими! Мана, ўчди-ку! Қани ўзининг ҳалиги... кас-сетаси?

ОЛИМЖОН (қидириб топиб беради). Мана. Қилар ишни қилиб қўйиб, яна жаҳл қиласиз-а!

Қўчқор Аломатга илгариги микросхемани ўрнатади.

АЛОМАТ (енгил таъзим билан). Бағишладим.

ОЛИМЖОН. Нимани?

АЛОМАТ. Узимни.

ОЛИМЖОН. Нимага бағишладинг?

АЛОМАТ. Тан махрамликка.

ҚУЧҚОР. Э, ана! Бу дунёда ҳали ҳақиқат бор! Ракатопинг, Аломатхон! (Асабийлик билан фотиҳа қилиб.) Мен қабул қилдим, облоху акбар! Тамом!

ОЛИМЖОН. Э, тавба! Еш-қари демас экан-да, а? (Учирмоқчи бўлиб Аломатга яқинлашади.)

ҚУЧҚОР. Хў, хў, хў, бола! Қоч-е! Индамаса жа!.. Бу ёққа ўт! Менга насиҳат қиладиган отам ўлиб кетган, билдингми?! Муштдайгина бўлиб ақл ўргатасан! (Аломатга.) Хотин, бор, ичкарига кир!

АЛОМАТ. Хўп бўлади. (Кетади.)

ОЛИМЖОН. Сиз ё жа нозик ҳазил қиялсиз-у, мен тушунмаяпман, ё жинни-пинни бўп қолгансиз. Ичавериб, ичавериб! Мен сизни дуруст одам, деб ўйловдим!

ҚУЧҚОР. Э, нима деб ўйласанг ўйлайвер-е! Аломат менинг никоҳдаги қонуний хотиним! (Удағайлаб.) Нима дейсан, яна гапинг борми?

ОЛИМЖОН. Ие, сиз жа жиддий киришяпсиз-ку, а?

ҚУЧҚОР. Жиддий киришяпман! Эртага ЗАГСдан ҳам ўтамиз! Керак бўлса, келаси шанбада тўй ҳам қивораман! Артислардан танишинг йўқми?

ОЛИМЖОН. Кеннойим-чи? Улар ҳам никоҳдаги хотинингиз-ку?

ҚУЧҚОР. Қайси кеннойинг? Кеннойинг ана, уйда ўтирибди! Эрига хотин бўлиб, уйига эга бўлиб! Лиқиллаб онасиникига кетиб қолгани йўқ! У билан эртагаёқ орани очиқ қиламан — тамом!

ОЛИМЖОН. Хўп, унда мен яратган робот, яъни менинг машинам қани?

ҚУЧҚОР. Мен қаёқдан биламан сенинг машинангни! Э, бировнинг уйига бостириб кириб, машинам қани, дейсан! Биз эр-хотин тинчгина ўтирибмиз, чирғомизни ёқиб!

ОЛИМЖОН. Демак, мен етти йил кўзимнинг нуруни тўкиб, мингта бюрократ билан олишиб...

ҚУЧҚОР. Нима-крат?

ОЛИМЖОН. Бюрократ. Кечалари ухламай, ўлиб-тирилиб сизга хотин тайёрлаб берган эканман-да, а?

ҚУЧҚОР. Раҳмат. Биз ҳам яхши кунларингга қайтарармиз. Биздан қайтмаса, бола-чақамиздан қайтади.

ОЛИМЖОН. Бола-чақангиздан? Ҳали «кичкина-кичкина роботваччалар ясаб бер» ҳам дерсиз?

ҚУЧҚОР. У ёғи билан ишинг бўлмасин, билдингми?! Керак бўлса, ўзимиз ясаб олаверамиз! (Бир оз сукутдан сўнг.) Вей, бу дунёда одамдан фақат яхшилиқ қолади. Отам раҳматли «биров сенга ёмонлик қилса ҳам яхшилигингни аяма ўша падарига лаянатдан» деганлар. Яхшилиқ яхши-да, Олимтой.

ОЛИМЖОН. Ҳозир идорадан келяпман, эртага терим бошланар экан. Хўш бизнинг эксперимент нима бўлади?

ҚУЧҚОР. Нима-перимент?

ОЛИМЖОН. Эксперимент. Аломатни далада синаб кўриш керак, комиссия келади.

ҚУЧҚОР. Йўқ, мен бир нима деяпманми, Олимтой? Хотин бўлганидан кейин эл қатори далага чиқади-да. Кўпга келган тўй.

ОЛИМЖОН. Шуънисияга шукр. (Микросхемаларни йиғиштира туриб, бирдан қизил рангли микросхемани кўриб қолади.) Қўчқор ака!.. Манавини қўйдингизми? Сиздан сўраяпман, қўйдингизми, йўқми?!

ҚУЧҚОР. Нега бақирасан? (Микросхемани олиб, қарайди.) Буними? Қўймадим, шекилли.

ОЛИМЖОН (ҳолсиз ўтириб қолади). Хайрият... Юрагим тўхтаб қолай деди-я...

ҚУЧҚОР. Нима ўзи бу, Олимтой?

ОЛИМЖОН. УЭС.

ҚУЧҚОР. Нима-эс?

ОЛИМЖОН. УЭС. Универсал электрон схема.

ҚУЧҚОР. Нима каромат кўрсатади бу?

ОЛИМЖОН. Аломатга ўшани қўйсангиз — бўлди, бошқа микросхемага ҳожат қолмайди, ҳаммасининг ўрнини боса-веради.

ҚУЧҚОР. Ие, яхши экан-ку. Шу кассетани қўяйлик, Олимтой. Ҳа деб алмаштираверамизми — этагини кўтариб, ёқасига қўл тиқиб, а?

ОЛИМЖОН. Э-э, нима деяпсиз, Қўчқор ака? Бу фақат лаборатория шароитида синалади. Шундаям қатъий эҳтиёт чоралари кўрилганидан кейин.

ҚУЧҚОР (сирли). Нима, хавфлими?

ОЛИМЖОН. Нима деса бўлади... Мана, ҳозир Аломат гапларингизга шунчаки, механик равишда жавоб қияпти.

ҚУЧҚОР. Нима-ник?

ОЛИМЖОН. Механик. Гапида пичинг йўқ, киноя йўқ, тўғрисини гапираверади. Нима деяётганингизни таҳлил қилиб ўтирмайди, айтдингизми — бажаради. Буни қўйсак-чи? Унда ўйлайди, фикр қилади, ҳамма нарсанинг моҳиятига тушуниб етади!

ҚУЧҚОР. Уйласа яхши-ку, Олимтой.

ОЛИМЖОН. Яхшимиш! Робот ўйласа, фикр қилса, биласизми нима бўлади?

ҚУЧҚОР. Нима бўлади?

ОЛИМЖОН. Қиёмат-қойим бўлади! Айтдим-ку, ҳали Аломатга ўхшаган роботлар минг-минглаб яратилади. Миллионлаб яратилади! Энди бир тасаввур қилинг: миллионлаб робот калласини ишлатса, ўйласа! Худонинг ўзи асрасин-у, унда охир замон бўлди, деяверинг! Улар бориб-бориб ўзининг ҳозирги аҳволдан норози бўла бошлайди! Тушуниб қолади-да! Нега, дейди, одамлар маза қилиб юришибди, мен эртадан кечгача эшакдай ишлашим керак, дейди! Нега энди уларнинг инон-ихтиёри ўзида-ю, мен манавинақа программалаштирилган микросхемаларга бўйсинишим керак, дейди! Тушуняпсизми, гап қаерда? Қаранг, уларнинг ўзи ким-у, инсонликка даъво қилишади! Ҳамма гап шундаки, фикр қилса ақлини танийди. Ақлини таниса кўзи очилади! Кўзи очилса уларни бошқариш мумкин бўлмай қолади! Ана шунинг учун, Қўчқор ака, робот роботлигини қилиши керак. Буйруқ берилдими — бажарсин! У ёғи билан иши бўлмасин!

ҚУЧҚОР. Ҳа-а, бундан чиқди, са-ал аҳмоғроқ бўлиши керак экан-да, а, Олимтой?

ОЛИМЖОН. Шундай десаям бўлади. уларнинг танаси, қўли, оёғи, майли, ишласин. Лекин калласи ишлагига йўл қўймаслик керак! Бўпти, мен бориб, бир оз ишлай энди.

Олимжон микросхемаларни йиғиштириб, ичкарига кириб кетади. Қизил рангли микросхема Қўчқорнинг қўлида қолаверади.

ҚУЧҚОР (ўйчан, қўлидаги схемага қараганича). Ундай бўлса, бу шўринг қўрғурларни яратишининг нима кераги бор экан?.. (Олимжон кетган томонга қараб олиб, микросхемани секингина айвон шипига қистириб қўяди.)

Ташқаридан Салтанатнинг шанғиллаган овози эшитилади.

САЛТАНАТНИНГ ОВОЗИ. Кишт! Кишт-э, қирилиб-гина кетгур!.. Илойим қирон желсин ҳаммасига! На кундузи тинчлик бор, на кечаси! Бўлди, жонимдан тўйиб кетдим, ё у ёқлик қиламан, ё бу ёқлик! Худо кўтарсин бунақа қўшини!

ҚУЧҚОР. Оббо, тагин бошланди!..

АЛОМАТ (чиқиб). Нима бошланди?

ҚУЧҚОР. Э, сиз билмайсиз, Аломатхон, Салтанат деган кўшимиз бор. Жанжал бўйича қишлоқ чемпиони. Оғир вазнда, келса кўрасиз. Бутун қишлоқ «дод» дейди. Жанжални пулга сотиб олиб юради. Агар шоҳига кўйлаги илиниб қолса, дарахт билан ҳам ётиб олиб жанжаллашади! Аломатхон, мабодо мени сўраса, «ишга кетганлар» деб қўйинг, хўпми? (Ичкарига қочиб кириб кетади.)

САЛТАНАТ кириб келади. У семиз, барваста аёл — чиндан ҳам «оғир вазнда» эди. Овози ҳам гавдага яраша.

САЛТАНАТ (уй томонга). Хў, йигит! Чиқаверинг, кўрганлар «хотиндан қочди» демасин! Белида белбоғи бор ҳам анқонинг уруғи бўп кетяптими, нима бало! Қани, бўлинг, бўлинг, вақт йўқ!

ҚУЧҚОР (ноилож чиқиб). Э-э, келинг, кеннойи, келинг...
САЛТАНАТ. Менга қаранг, нима, энди эрталабдан кечгача «кишт-пишт» билан умрим ўтадимми?! Товуқни эплаган боққади, кўлингиздан келмайдими, йиғиштиринг дўконни! Е экин-тикин қилмай, товуқларингизга қоровул бўлиб ўтирайма, а? На пиёз қолади, на гул қолади, на кашничу на укроп!

ҚУЧҚОР. Нима-роп?
САЛТАНАТ. Укроп! Қулоқниям худо олиб қўйганми, дейман!

Аломат уларга жимгина қараб турибди. Шовқинни эшитиб, ичкаридан Олимжон ҳам чиқади.

ОЛИМЖОН. Ассалому алайкум, кеннойи.
САЛТАНАТ. Ҳа, тагин келдингизми, кўч-кўронингизни кўтариб? Лўлида тиним бор, сизда тиним йўқ? (Кўчқорга.) Ие, нега сerratиб турибсиз, бир чиқиб қаранг уларингизнинг қилган ишини!

ҚУЧҚОР. Биламан, кеннойи, қарамасам ҳам биламан... (Гап тополмай.) Шошмай турсин улар ҳали!.. Агар яна бир марта шунақа бўлса...

САЛТАНАТ. «...табақа қиворасиз!» Биламиз, биринчи марта эшитаётганимиз йўқ! Анави куни макканинг ичидан бузоғингизни аранг ҳайдаб чиқдим! Бирам очофатки, калтаккаям парво қилмайди! «Мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади» деб жа тўғри айтишган экан!

ҚУЧҚОР (Аломатни кўрсатиб). Кеннойи, меҳмон бор...
САЛТАНАТ. Меҳмонингиз — капейка, билдингизми?!
ҚУЧҚОР. Нима-ейка?

САЛТАНАТ. Капейка! Ўзбекчаси «бир тийин» бўлади! Менга кўзини шунақа лўқ қилиб тураверса, меҳмонингизнинг обрўси ҳам бир тийин бўлади! Бу — Салтана-ат, деб қўйинг, билиб олсин, ҳа!

ҚУЧҚОР (Аломатга). Бу — Салтана-ат.
САЛТАНАТ. Ҳа, айтиб қўяй, трактор савилингизни гаражга обориб қўйинг! «Тар-тар-тар» қиласиз — ярим кечаси келасиз, «тар-тар-тар» қиласиз — каллаи сахарлаб ҳаммани уйғотворасиз! Э, худо кўтарсин! Бир индамайсан, икки индамайсан, бунинг охири борми ўзи, йўқми?!

Олимжон битта микросхемани олиб чиқиб, Кўчқорга секингина узатади. У схемани Аломатга ўрнатади.

ОЛИМЖОН. Қўйинг, кеннойи, меҳмон бор, деяптиларку...

САЛТАНАТ. Вой, яна меҳмондан келади-я! Хў, олимча, шу томорқа билан бола-чақа боқаман! Меҳмонингизнинг ҳусну жамолига қараб болаларингизнинг қорни тўйиб қолмайди, тузикми?! (Аломатга жиркангандай қараб.) Сумакдай бўлмай ўлсин, намунча қилтириқ бу?

АЛОМАТ (кутилмаганда, Салтанатга). Сен, қўтир эчки, нима деб маъраясан ўзи?! А!!

САЛТАНАТ. Вой-вой-вой!.. Бу ҳали Салтанатнинг совунига кир ювмаган, шекилли! Мен билан пачакилашма, меҳмон ўлгур, этагингни бошинга ёпинчиқ қилиб, сазойи қивораман-а! Ҳе, турқинг қўрсин, калтакесакка ўхшамай!

АЛОМАТ (бостириб бориб). Нима дединг? Бошимга нима нима қиласан? Ҳа, оғизинангдан қонинг келсин, сен эчкешарнинг! Кўзингни ўйиб олайми ҳозир?! Кимни сазойи қилмоқчисан, қари каламуш?! Кимни, деяпман!

САЛТАНАТ (чекани туриб). Сени, сени!..
АЛОМАТ. Хў, бит кўз! Қани, чиқ бу ердан! Чиқ, турқингни

кўрмай! Бўлмаса оғзингни қийшайтиб қўяман, отингниям айтолмай қоласан! (Бир-иккита қаратча ҳаракатлар қилиб қўяди.) Йй-я!..

САЛТАНАТ (деворга қапишиб). Вой, ўлиб қўя қолай!.. Вой, шўрим!.. Кўчқорвой, меҳмонингиз тутқаноғи бор, деб айтиб қўймайсизми!.. Вой, тортсангиз-чи бунингизни! Вой, шарманда!..

АЛОМАТ (муштини Салтанатнинг нақ бурнига теккизгудек қилиб). «Ғинг» деган овозингни эшитсам, ўзингдан кўр, мегажин! Умуман, овозинг чиқмасин, тушундингми? Бундан буён доим шивирлаб гапирасан!

САЛТАНАТ. Хўп, дедик-ку, оповси, битта гапдан қолсақ ўлибмизми...

АЛОМАТ. Биттама, ҳамма гапингни шивирлаб гапирасан! Агар яна бир марта шу ҳовлига қиқиб акилласанг, анави эшикка оёғингдан осиб қўяман — шамолда тебраниб тураверасан! Уқдингми, товуқмия?!

САЛТАНАТ (шивирлаб). Уқдим-да, оповси, уқдим...
АЛОМАТ. Агар шу эшикка мунчоқ бўлмай десанг, иккинчи марта овозингни ҳам эшитмай, турқи-тароватингниям кўрмай! Пишиллама чўчкага ўхшаб! Нафас олмай!

САЛТАНАТ. Нафас олмасам, ўлиб қолмайманми, айланай меҳмон!..

АЛОМАТ. Улмайсан! Энди секин оёғингнинг учида юриб, чиқиб кет.

САЛТАНАТ (паст овозда). Бир оғиз гапингиз, ўргилай, бир оғиз гапингиз... (Оёқ учида, бедана юриш қилиб чиқиб кетади.)

ҚУЧҚОР. Э, ракатопинг, Аломатхон! Налогчидан қутилгандай бўлдинг-е!

АЛОМАТ (шартта Кўчқорга ўгирилиб). Ҳозир икки кўзингнинг ўртасига битта ураман, миянгнинг қатиғи чиқиб кетади!

Кўчқорнинг капалаги учиб, Олимжоннинг орқасига бекинади.

ОЛИМЖОН. Гап қайтарманг, дедим-ку, Кўчқор ака! (Югуриб келиб, Аломатни ўчиради.)

ҚУЧҚОР. Олимтой, буям ўзимизданми дейман — дўст-душманнинг фарқига бормаиди?..

ПАРДА

УЧИНЧИ САҲНА

Уша манзара. Кечқурун. Олимжоннинг ҳужрасида чироқ ёниқ, у ишлаб ўтирибди. Кўча томондан тракторнинг келиб тўхтагани эшитилади. Кўп ўтмай бир қоп нарсани орқалаб Кўчқор кириб келади.

ҚУЧҚОР. Олимтой!..
ОЛИМЖОН (деразадан). Ассалому алайкум, Кўчқор ака.

ҚУЧҚОР. Э, ҳар соатда салом бераверадими! Ушласангчи, ташлавораман ҳозир!..

ОЛИМЖОН. И-и, кетдим, кетдим!.. (Югуриб келиб қарашади.) Вой-бў, нима кўтариб юрибсиз, Кўчқор ака?

ҚУЧҚОР. Кунжара-да, нима бўларди... (Терини артиб.) Вой, жоним-ей!.. Олимтой, шу, ем емайдиган мол ихтиро қилсанг-чи, а?

ОЛИМЖОН. Унақаси бор-ку.
ҚУЧҚОР (чиппа-чин ишониб). Қаерда?

ОЛИМЖОН. Табиат музейида. Ичига сомон тиқиб қотириб қўйишибди. Ем ҳам емайди, сут ҳам бермайди. (Ичкарига кириб кетади.)

ҚУЧҚОР (ҳафсаласи пир бўлиб). А-а, сенлар ем емайдиган мол эмас, мол емайдиган ем ўйлаб топишга устасанлар!..

АЛОМАТ (чиқиб). Ассалому алайкум, Кўчқор ака. Яхши келдингизми?

ҚУЧҚОР (кўнгли кўтарилиб). Шукур, шукур... Ўзингиз тинчгина ўтирибсизми, Аломатхон?

АЛОМАТ. Раҳмат. Ювиниб олинг, овқат сузаман.

ҚУЧҚОР. Хўп, хўп... (Ювингани чиқиб кетади.)

Бу орада Аломат дастурхон ёзиб, икки қосада овқат олиб келиб қўяди.

А Л О М А Т. Олимжон ака, чиқинг, овқатингиз совиб қолади.

Олимжон қандайдир қоғозга тикилганича келиб каравотга ўтиради. Аломат ичкаридан тоза кўйлак олиб чиқиб, артиниб келаётган Қўчқорга узатади.

Мана, тозасини кийиб олинг.
Қ У Ч Қ О Р (яйраб). Шунақа қиламизми?.. Ҳай, майли, майли... [Кийиб.] Ракатопинг, Аломатхон. (Каравотга чиқади.)

Аломат уй юмушлари билан банд. Олимжон ҳамон қоғоздан кўз узмаган кўйи пайпаслини гоҳ қошиқни қидиради, гоҳ нонни.

Э, Олимтой, овқат вақтида олимликни қўйинг-да энди. Эсимда йўқ, Ибн Синомикан, қайси биридир айтган экан: уйку, овқат, физкультура жа керакли нарса-а, деб. Мана, биз шу гапга амал қилиб келамиз-да, Олимтой. Уйку яхши, овқатдан ҳам ўзимизни хафа қилдириб қўймаймиз. Энди, физкультурасига келсак, нима деймиз... телевизорга қараб оёқ кўтариш йўғ-у, лекин қимирлаб турамыз. Азондан то ярим кечагача трактор минганингдан кейин ўзи оёғинг кўтарилиб қолар экан.

Бир неча сония жимгина овқатланишади.

Бай-бай-бай, қўлгинанг дард кўрмасин-да! (Косани нари суриб қўйиб) Олимтой-да, гап-да... Шу, Аломатхонни айтаман, далага чиқариб нима қиласан шундай... нарсани? Битта аёлга уйинг ташвиши ҳам етиб ортади.

О Л И М Ж О Н. Масалага бунақа тор қарамаслик керак, Қўчқор ака. Бу ерда гап фақат сизнинг хотинингизнинг устида эмас, бутун ўзбек хотин-қизларининг устида кетяпти.

Қ У Ч Қ О Р. Энди, майли-да, кимнинг устида кетсаям. Ахир, бунақасидан ҳали минг-минглаб яратилади, дединг-ку. Шулардан биттаси юрса юрибди-да.

О Л И М Ж О Н. Э-э, ҳали «минг-минг»гача гап кўп. Ҳозирча Аломат битта. Ягона, тажриба нусхаси.

Қ У Ч Қ О Р. Энди, шу нусхага тегмасанг бўларди-да...

О Л И М Ж О Н. Қўяверинг, вақти келиб, ажабмас, магазинларга ҳам чиқарилса. Ана ўшанда сизга ўхшаган сўққабослар магазиндан хотин олаверадилар.

Қ У Ч Қ О Р. Эй, тинчгина овқат еймизми, йўқми?! Нукул пичинг қиласан! Ҳали «табиат музейи» дединг — индамадим! Энди «магазиндан хотин оласиз» дейсан! Нима сенга у, тўққизинчи калишмиди магазиндан оладиганг?

О Л И М Ж О Н. Нега жаҳлингиз чиқади, Қўчқор ака? Вақти келиб, роботлар магазиндаям сотилади-да. Мана, шахсий томорқа учун кичкина тракторчалар сотилапти-ку. Ун-ўн беш йил олдин «магазинда трактор сотиларкан» десангиз, ҳеч ким ишонмасди. Буям шунга ўхшаган гап.

А Л О М А Т (қолни кўрсатиб). Қўчқор ака, манавини уйга олиб кирайми, молхонагами?

Қ У Ч Қ О Р. Э, қўяверинг, кейин ўзим тинчтаман.

А Л О М А Т. Вой, мен турганда сиз қоп кўтариб юрсангиз уят бўлмайди-ми? (Қопни бир қўлда енгил кўтариб кетади.)

Қ У Ч Қ О Р (ўрнидан сепчиб туриб). Ие, ие... Ало... Аломатхон!.. Қўйинг, қўйсангиз-чи!.. Э, худо, бу нима кўргулик!.. Олимтой, қўйсин-пиниб қолмасмикан?

О Л И М Ж О Н. Ҳеч нима қилмайди, корпуси пухта ишланган.

Қ У Ч Қ О Р. Нима-пуси?

О Л И М Ж О Н. Корпуси.

Қ У Ч Қ О Р (ҳайратда). Хотинмас — эксковатор! (Ўтиради.)

О Л И М Ж О Н (зеркиб). Қўчқор ака, телевизор-пелевизор ҳам олиб қўймагансиз-а?

Қ У Ч Қ О Р. Телевизорнинг нима кераги бор? Шуниси яхши, эртароқ ётилади. (Дастурхонга фотиҳа қилиб.) Аломатхон, жой солинганми?

А Л О М А Т (иш билан бўлиб). Ҳа, солиб қўйганман.

Сукут.

Қ У Ч Қ О Р. Бу, рангинг чатоқ, Олимтой, чарчабсан-ку. Йўл азоби — гўр азоби, шаҳардай жойдан шунча юк билан келишинг ўзи бўладими! Майли, бориб дамингни ол...

О Л И М Ж О Н (туриб). Қорин тўйди — ғам кетди, раҳмат.

Энди бир оз ишласак ҳам бўлади. (Кетади.)

Қ У Ч Қ О Р (унинг кетидан). Одам деган мундоқ дам ҳам олиши керак-да, Олимтой. Кундузни ишлагани чиқарган, оқшомни ухлагани...

Аломат дастурхонни йиғиштира бошлайди.

Аломатхон, қўяверинг, қолганини эртага қиларсиз, кеч бўп қолди...

А Л О М А Т. Ҳозир, ҳозир.

Қўчқор ичкарига кириб кетади. Аломат анча вақт у-бу юмуш билан куймаланиб юриб, у ҳам Қўчқор кирган уйга йўл олади. Ҳовли бирпас бўш қолади. Деразадан Олимжоннинг столга энгашиб олиб ишлаётгани кўриниб турибди. Қўчқорнинг хонасида чироқ ўчади. Чигирткаларнинг овози эшитилади. Бир оздан сўнг оқ кўйлак, оқ иштонда Қўчқор чиқади, у ёқ-бу ёққа аланглаб, Олимжоннинг ҳужраси томон юради, дераза олдида огоҳлантириш маъносига йўталиб қўяди.

О Л И М Ж О Н (деразадан бошини чиқариб). Ким?

Қ У Ч Қ О Р. Олимтой, шу, Қора денгизнинг суви чиндан ҳам қора бўладими?

О Л И М Ж О Н. Шунини сўрагани чиқингизми?

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ, ўйладим-да... Мана, бизнинг ариқни «Оқ ариқ» дейишади, лекин суви қоп-қора. Номига қарамас экан-да, а?

О Л И М Ж О Н (ишга уннаб). Йўқ, қарамайди.

Қ У Ч Қ О Р (бир оз таралдулланиб). Олимтой, бу, Аломатхонни айтаман... шунақа тикка тураверадими?

О Л И М Ж О Н (хавотирланиб). Нима, бирон ножўя иш қилиб қўйдими?

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ, ножўя-ку иш қилгани йўғ-а, шу, эрталабгача тикка турса... оёғи оғриб қолмасмикан, демоқчиман-да.

О Л И М Ж О Н. Қўчқор ака, ўн йил тикка турсаям ҳеч нима қилмайди! Ишлагани қўясизми, йўқми?

Қ У Ч Қ О Р. Майли, майли, ишла... Ишлаган яхши-да... (Иккиланиброқ уйга кириб кетади.)

Қўчқорнинг хонасида чироқ ёнади, у ёқдан-бу ёққа ўтган соялар кўринади. Чироқ ўчади. Жимлик. Кўп ўтмай Қўчқор яна чиқади. (Асабийроқ, лекин ўзини қўлга олишга уриниб.) Олимтой!..

О Л И М Ж О Н. Ҳа?

Қ У Ч Қ О Р. Шу, десанг, сира ухлаб бўлмаяпти-да, ука!..

О Л И М Ж О Н. Нера?

Қ У Ч Қ О Р. Ўзинг ўйлагин, чироқни ўчириб ётсанг-у, тепанг-да биттаси кўзини бақрайтириб турса! Бунақада уйку келади-ми?

О Л И М Ж О Н. Аломатни айтаяпсизми? Учириб қўйиб ухлайверсангиз-чи, ёш болаемиз?

Қ У Ч Қ О Р. Учириб қўйсам ҳам турибди-да ахир, келисопга ўхшаб! Кечаси уйғониб кетиб, кўрққангиздан бир нима бўп қолсам нима бўлади?

О Л И М Ж О Н. Унда менинг хонамга олиб чиқиб қўйинг.

Қ У Ч Қ О Р. Ие, эси борми ўзи бу боланинг! Нимага сенинг хонамга олиб чиқиб қўяр эканман?

О Л И М Ж О Н. Бўлмаса, нима қил, дейсиз?

Қ У Ч Қ О Р. Биров сенга, бир нима қил, деяптими? Шундоқ, яқин олиб, айтдим-қўйдим-да... (Бир оздан сўнг.) Лекин, Олимтой, шу, машинангнинг битта камчилиги бор-да.

О Л И М Ж О Н. Масалан?

Қ У Ч Қ О Р. Масалан... Масалан, ўта кетган... тартибли!

О Л И М Ж О Н. Нима бўпти?

Қ У Ч Қ О Р. Ие, нима бўпти, дейди-я манави бола! Бунақасига уйланиб кўрмагансан-да, билмайсан. Масалан, кечаси ҳалигига турсам... нимага... қўл ювгани турсам, қайтиб келгунимча ўрнимни йиғиштириб қўяди! (Олимжоннинг бепарволигидан жаҳли чиқиб.) Шу, одам бир ишни қилганидан кейин пухта қилса-да! Мана, биз бир марта культивация қилдикми — тамом, қайтиб трактор кирмайди! Бир марта жўяк олдикми — тўппа-тўғри, милтиқнинг ўқидай чиқади, кўрган одам «э, ракатоп» дейди! Чала иш — чала-да!

О Л И М Ж О Н (асабийлашиб). Бунақа нарса яратиш осон эмас, Қўчқор ака! Оламшумул кашфиётлар юз йилда битта бўлади! Икки юз йилда битта бўлади!

Қ У Ч Қ О Р. Э, минг йилда битта бўлсаям қойил қилиб қўйиш керак-да, мулла!

О Л И М Ж О Н. Тушунсангиз-чи, мен пахта терадиган машина яратдим, ма-ши-на!

Қ У Ч Қ О Р (қизишиб). Машина бўлса, машинага ўхшасинда! Солярка есин, гаражда турсин! Нима қиласан, одамларнинг бошини қотириб?!

О Л И М Ж О Н. Айтаяпман-ку, Қўчқор ака, масаланинг эстетик томонини ўйлаб одамга ўхшатдим, деб!

Қ У Ч Қ О Р (тутакиб). Э, ўхшатсанг ҳамма ёгини ўхшатмайсанми, қон қивординг-ку одамни!!! Э, эстетикангдан ўргилай!

О Л И М Ж О Н. Қўчқор ака, сизни қанчалик ҳурмат қилишимни биласиз. Лекин ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлади. Агар шунақа қилаверсангиз, ҳозир кириб Аломатингизни бузиб ташлайман!

Қ У Ч Қ О Р (ғазабдан кўкариб). Кимни бузасан?.. Нимани бузасан?!

О Л И М Ж О Н. Хотинингизни... э, тфу! Аломатни! Бузиб, запчаст қилиб ташлайман!

Қ У Ч Қ О Р. Нима-часть?

О Л И М Ж О Н. Запчаст. Тамом, менга бунақа машина керак эмас!

Қ У Ч Қ О Р. Хў, бола! Биринчидан, сенга керак бўлмаса, мана, бизга керак! Иккинчидан, ҳозир ўзингни запчаст қилиб ташлайман, савоб бўлади! (Олимжоннинг ёқасидан тутиб, деразадан суғириб олади.)

О Л И М Ж О Н. Ёқани қўйворинг!.. Қўйворинг, деяпман!.. (Силтанб.) Олинг қўлингизни-е! Уялмайсизми, кап-катта одам?!

Қ У Ч Қ О Р. Ўзинг уялмайсанми, аёл кишини ҳақорат қилгани?! Ким айтади сени ўқиган, тушунган одам, деб?!

О Л И М Ж О Н. Шу жанжалимизни биров кўрса нима дейди, а? Битта роботни, темирни талашиб ётишибди, дейди! Мен-ку, уни яратганман, етти йил умримни бағишлаганман, сизга нима?

Қ У Ч Қ О Р. Сен етти йил бағишлаган бўлсанг, мен қолган умримнинг ҳаммасини бағишлайман!

О Л И М Ж О Н (хафа бўлиб). Бунақалигини билганимда одам эмас, бир эшак шаклида яратардим. Номиям «Эшак-1», «Эшак-2» бўларди...

Қ У Ч Қ О Р (ҳамон бўш келмай). Нима қипти, эшак ҳам... хўжаликка керак нарса.

О Л И М Ж О Н. Ие, ундан ҳам қуруқ қолардинг, демоқчисиз? Маймун шаклида яратсам-чи? Барибир уйланаверармидингиз?

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ, ЗАГСдан ўтказмайди... Лекин, битта қафасга солиб қўйиб, бола-чақа билан томоша қилиб ётаверардик. Телевизорнинг ўрнига-да.

О Л И М Ж О Н (бутунлай руҳи тушиб). Йўқ, ўша машинани машина шаклида яратаётганлар тўғри қилаётган экан. Беташиш, беғалва... Ҳеч ким ёқасигаям ёпишмайди...

Қ У Ч Қ О Р (паст тушиб, аразли). Ўзинг ҳам унақа эркак кишининг ҳамиятига тегма-да бўлмасам... (Қовоғини солганича ичкарига кириб кетади.)

О Л И М Ж О Н. Ҳа-а, одам-робот яратишинг бунақа томонлари ҳам бор экан. Шунинг учун ҳам худо лак-лак одамни яратиб қўйиб, ҳеч кимнинг кўзига кўринмай кетган экан-да. Кўринса борми, бу беш ярим миллиард одам унинг ўзини запчаст қилиб юбораркан!..

ПАРДА

ТўРТИНЧИ САҲНА

Уша ҳовли. Орадан икки кун ўтган. Аломат каравотда ўтирибди. Қўчқор тоғорада буғи чиқиб турган қайноқ сув олиб келиб, унинг қаршисига қўяди. Аломатнинг қўлларини кафтлари орасига олиб бирпас тикилиб туради, юзига босади. Кейин секингина қайноқ сувга ботиради. Кутади. Уриндан туриб, айвон шпидидаги қизил микросхемани олади. Бирпас ўйланиб туриб, эҳтиёткорлик ва ҳадик билан роботга ўрнатади. Аломат худди уйқудан уйғонгандек ажабланиб атрофни кузатади, Қўчқорга бош-оёқ разм солади.

А Л О М А Т (бир Қўчқорга, бир тоғорадаги сувга қараб). Нима қиляпмиз, Қўчқор ака?

Қ У Ч Қ О Р (узрли). Шу, десангиз, қўлингиз жа муздай-да... Юзимни силаганингизда темирга ўхшаб кетади... (Унинг қўли-

ни юзига босиб кўради.) Ҳали бор... (Яна тоғорага тикиб қўяди.) Хафа бўлманг-у, Аломатхон, шу, Қумрининг қўллари қадоқ босиб, ёрилиб кетган бўлсам бир нимаси бор эди-да... Уша нима экан-а? Бўлмасам, бармоқларини кўсак тилиб, ғадир-будир қилиб ташлаган. Қўлидан, десангиз, кир совун аралаш таппи ҳиди келади. (Хўрсиниб.) Лекин нимасидир бор эди... Кейин, кўзингиз ҳам ғалати. Йўқ, узоқдан қарасам дуруст, яқинингизга келсам, шишага ўхшайдими-ей...

А Л О М А Т. Кварц.

Қ У Ч Қ О Р. Нима-арц?

А Л О М А Т. Кварц. Кварцдан ясалган.

Қ У Ч Қ О Р. Ҳа-а... Шишанинг бир тури-да, а? Жа совуқ нарса бўларкан лекин. Биласизми, кўнглингизга олманг-у, Қумри билан-чи, жим ўтириб ҳам гаплашаверардик. Ичимиз-да-да... Нима деяганини кўзидан билардим. Уям шундоқ қарарди-ю, ичимдагини топарди, курғур...

А Л О М А Т. Мен мақсадингизни, хоҳиш-истагингизни кўзингизга қараб билолмайман. Ташқи олам билан фақат манусоник методда алоқа қиламан.

Қ У Ч Қ О Р. Нима-сўник?

А Л О М А Т. Манусоник. Табиатдаги барча тирик мавжудот, шунингдек, одам ҳам ўздан электромагнит тўлқинлари таркатади.

Қ У Ч Қ О Р. Мен ҳамми?

А Л О М А Т. Сиз ҳам.

Қ У Ч Қ О Р. Қумри бўлса, «сиздан фақат солярка ҳиди таралади», дерди... Қаранг, гапи ёлғон экан-да, а?

А Л О М А Т. Сиздан тарқалаётган электромагнит тўлқинларини қабул қиламан ва шунга кўра нима зарур бўлса, ўша ишни бажараман.

Қ У Ч Қ О Р (тушунишга ҳаракат қилиб). Демак, биз ўзимиздан электромагнит тўлқини чиқарамиз, сиз уни қабул қиласиз. Ие, бундан чиқди, сиз келгунингизгача бекордан-бекорга электромагнит тўлқини чиқариб ётган эканмиз-да, а? Уни ҳеч ким қабул қилмаса...

А Л О М А Т. Мана, масалан, икки кундан бери ишингизга овқат олиб бораман-а? Ҳеч маҳал, қайси бригадада ёки қайси қартада ишлаётганингизни сўраганманми?

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ...

А Л О М А Т. Овқатни оламан-у, тўппа-тўғри топиб боравераман. Электромагнит тўлқинлари менга йўл кўрсатади. Қ У Ч Қ О Р (хўрсиниб). Қумри ҳам адашмай топиб борарди... Унга нима йўл кўрсатар экан-а? Ёки, дейлик, ҳар куни кўчамиздан қанча-қанча трактор ўтади. Болаларим бўлса менинг тракторимни овозидан таниб, югуриб чиқишади...

Бўлмасам, унча-мунча уста механик ҳам тракторларни овозидан ажратолмайди... (Укинч билан.) Э худо, мен тушунмайдиган жумбоқларинг мунча кўп-а!..

А Л О М А Т. Тушунмаган нарсаларингизни сўранг, бажонидил жавоб бераман.

Қ У Ч Қ О Р. Мана, дейлик, мен нимадандир хурсанд бўлдим-а? Сиз ҳам менга қўшилиб севинасизми?

А Л О М А Т. Йўқ, мен унда хотиржам бўламан. Негаки, соғ-саломатсиз, қорнингиз зўқ, ҳеч нима безовта қилмаяпти — демак, ҳаммаси жойида.

Қ У Ч Қ О Р (руҳи тушиб). Ҳа... (Умидвор.) Хўп, хафа бўлсам-чи? Ундаям барибирми?

А Л О М А Т. Барибир эмас. Сиз хафа бўлган нарсанинг сабабини топиб, бартараф қиламан.

Қ У Ч Қ О Р. Э-э, унда сиз ҳам ўзимизнинг раҳбарларга ўхшаган гап экансиз-да. Бир иш билан борсанг, на дардинга шерик бўлади, на хурсандчилигинга. Номи «маҳаллий ҳокимият» бўлгани билан, билмайман, нарғи маҳаллага қарайдими... (Бирдан.) Аломатхон, сиз йиғлай оласизми?

А Л О М А Т. Йўқ.

Қ У Ч Қ О Р. Аёл кишининг ҳар замонда йиғлаб тургани яхши. Енгил тортади. Эркакнинг йўриғи бошқа — уят бўлади. Мана, мен сира йиғламаганман. (Уйчан.) Лекин, уят бўлмаганида йиғлардим...

А Л О М А Т. Уят бўлмайди, йиғлайверинг.

Қ У Ч Қ О Р (хижолатли). Э, қўйсангиз-чи, қизиқмисиз...

А Л О М А Т. Рост, уят бўлмайди, чунки мен уятни тушунмайман. Электромагнит тўлқинлари бўлса бошқа гап. Мана, ҳозир сиз йиғига эҳтиёж сезяпсиз — бунга тушунаман. Бемалол йиғлайверинг, Қўчқор ака. Мен роботман-ку, темирдан ҳам уяладими одам?

Қ У Ч Қ О Р (ҳайрон). Ие... Нима деб йиғлайман?

А Л О М А Т. Хоҳласангиз нима деб йиғлашингизни ёзиб бераман.

Қ У Ч Қ О Р. Йўғ-э, энди йиғлашням қоғозга қараб йиғласак уят бўлар?..

А Л О М А Т. Мен одамлар ҳақида бошқача тасаввурда эдим. Уларнинг эрки қўлида, нимани хоҳласа шуни қилолади, деб ўйлардим. Наҳотки хулосаларим нотўғри бўлса?

Қ У Ч Қ О Р. Ҳалиям эркимиз қўлимизда.

А Л О М А Т. Нега бўлмаса йиғлолмаясиз?

Қ У Ч Қ О Р. Энди, Аломатхон, дабдурустдан қийин-да. Бир сабаб бўлмаса...

А Л О М А Т. Сабаб топамиз.

Қ У Ч Қ О Р. Қандай қилиб?

А Л О М А Т. Гипноз қилиб.

Қ У Ч Қ О Р. Нима-пноз?

А Л О М А Т. Гипноз. Қоида бўйича, гипноз фақат ёлғондан иборат бўлади. Масалан, тиши оғриб турган одамга, «тишингиз оғримаяпти» деб ёлғон гапирилади.

Қ У Ч Қ О Р. Йўқ, мен ёлғон гапга йиғламайман.

А Л О М А Т. Ахир, ёлғон худди ростдай қилиб гапирилади-да! Ҳамма ишонди, ҳатто гапираётган одамнинг ўзи ҳам! Қани, мундоқ ўтиринг-чи. Бошладик. Қўзимга қаранг... Бўшашинг... Ғўдайманг, бўшашинг, деяпман. Яхши...

Қ У Ч Қ О Р. Қўйинг, нима кераги бор, барибир йиғламайман...

А Л О М А Т. Йиғлайсиз... (Қўлларини унинг боши узра ҳаракатлантириб.) Йиғлайсиз... Чунки, жуда эзилгансиз... Юрагингизга қил ҳам сиғмайди... Ич-ичингиздан бир нима тошиб келяпти... Ҳеч кимнинг раҳми келмайди, биров дардингизга шерик ҳам бўлмайди... Уз ёғингизга ўзингиз қовурилиб яшаясиз... Афт-ангорингизга бир қаранг, қирққа кирган қирчиллама йигитсиз-у, кўрган одам сизни эллиқдан ошган, деб ўйлайди. Қуриб-қақшаб боряпсиз... Эсингизни танибсизки, тинмай меҳнат қиласиз, лекин ҳеч бирингиз икки бўлмайди. Рўзгор, бола-чақа ташвиши, дейсиз, афсуски, бу ташвишларнинг чеки йўқ. Эрталабдан-кечгача чумолидай ғимир-ғимир қиласиз-у, роҳатини кўрмайсиз. «Пахтакорман» деб кўрагингизга муштлайсиз-у, кўрпангизга пахта тополмайсиз! Кийиб олган кийимингизни қаранг, энгил саноат етиштираётган ҳамма брак маҳсулот сиз ва сизга ўхшаганларга насиб қилади. Манави нима? Шу иссиқда ким нейлон кўйлак кияди?

Қ У Ч Қ О Р. Магазинга келган экан, арзонгина деб...

А Л О М А Т. Узингизга бир ташқаридан қаранг, қайси замонда яшаяпсиз? Кимга ўхшайсиз? Оёғингизга илиб олган калишингиз қаердан чиққан? Янгийўлданми, Тошкентданми?

Қ У Ч Қ О Р. (оёғини тортиб). Калишмас, патинка...

А Л О М А Т. Бу дунёга келиб нима кўрдингиз, Қўчқор ака? «Икки марта Тошкентга борганман» деб мақтанасиз, одамлар «Оқ денгизу Қора денгиз» қилиб юришибди! «Ҳа энди, улар бошқача одамлар-да» дейсиз. Қанақа, бошқача? Нимаси бошқача? Наҳотки, оддийгина инсоний ғурур бўлмаса?! Шу даражага етгансизки, бора-бора ундайларга ҳавас ҳам қилмай қўйгансиз! Ҳавас қилавериб, орзу қилавериб чарчагансиз, ҳолдан тойгансиз!

Қ У Ч Қ О Р. Нима қипти, эл қатори яшаяпмиз...

А Л О М А Т. Шундай деб ўзингизни овутасиз. Қадр-қиммат-чи? Мен одам эмасман, лекин шуларни ўйлайвериб-ўйлайвериб, ичимдаги мурватларим қизиб кетаяпти! Менчалик ҳам эмасмисиз, Қўчқор ака?! Бирон тирик жон сиз билан ҳисоблашадими? Бировга гапингиз ўтадими? «Шудгорни бошла» деса бошлайверасиз, «ҳали ер қуримаган, лой-ку» деёлмайсиз! Тўй-маъракаларда пойгакда ўтирасиз! «Улуғларга» тайёрланган дастурхонга яқинлашолмайсиз! Жойингизни билиб ўтиришга мажбурсиз, чунки «меҳнаткаш» деган мансаб билан тўрга чиқолмаслигингизни яхши биласиз! Шляпа кийиб, галстук таққан кетмондаста ҳам сизни ҳақоратлаши, таҳқирлаши мумкин! Алам қилмайдими?

Қ У Ч Қ О Р. Ҳа энди, раҳбар бўлганидан кейин койийди-да...

А Л О М А Т. Байрам кунлари райондаги намойишдан байроқча кўтариб ўтганингизга хурсанд бўлиб юраверасиз! Мажлисларда қўл кўтаришу чапак чалишни биласиз, бошқа ҳеч балони ҳал қилмайсиз! Кўпинча ўша мажлисда нима ҳал бўлаётганини ҳам тушунмайсиз!

Қ У Ч Қ О Р. (таъсирланиб). Гапингиз нотўғри, Аломатхон... «Хурмат тахтаси»да суратимиз турибди...

А Л О М А Т. Энди бор умидингиз болаларингиздан, уларни

ўқитиб «катта одам» қилмоқчисиз. Лекин уларингиздан «катта одам» чиқмайди. Қишин-ёзин даладан бери келмайдиган чаласавод болалардан ҳеч бало чиқмаслигини биласиз. Фарзандларингизнинг ўзингизга ўхшамаслигини истайсиз, демак, ўзингизнинг кимлигингизни ҳам биласиз! Ақлингиз етади! Лекин яна «кўпга келган тўй» деб юраверасиз! Ахир, умр ўтиб кетаяпти-ку, Қўчқор ака!

Қ У Ч Қ О Р. (Кўнгли тўлиб). Барибир йиғламайман!.. Яхши яшаяпмиз, билдингизми!..

А Л О М А Т. Йиғлайсиз... Ана, кўнглингиз тўлиб турибди... Лабингизни тишаламанг, Қўчқор ака, фойдаси йўқ. Ахир, ёш кўздан чиқади, оғизданмас...

Қ У Ч Қ О Р. (йиғлағудек бўлиб). Биров сизга ҳаётдан нолияпми?!?

А Л О М А Т. Ҳамма гап шунда-да — нолиямайсиз. Кўникиб кетгансиз. Яралар тошга айланган — оғриқ сезмайди. Дод солиб бақирш-ку қўлингиздан келмас, ҳеч қурса инграб қўйишга ҳам қодир эмасмисиз, Қўчқор ака? «Ҳаёт деганлари шунақа бўлар экан» деб умрингизни ўтказяпсиз. Қалбингизнинг унут бўлиб кетган, ўзингиз ҳам билмайдиган аллақайси бурчакларида милтиллаётган ушоққина норозилиқдан кўрқасиз, уяласиз, уни сезмасликка оласиз! Тўғри, қадр-қимматингиз ошқора ҳақоратланганида ўша милтиллаётган чўғ аланга олгандай бўлади ва сиз уни ароқ билан ўчиришга уринасиз. Дунёга ширакайф кўзлар билан қараб таскин топасиз, бир қадр юпанасиз ҳам. Лекин эртаси кунни кайфингиз тарқаб, дунё яна асл ҳолига қайтади! Шунда ўзингизни қўярга жой тополмайсиз, ҳадсиз-худудсиз оламда муштдеккина жуссангизни қўйгани жой йўқ! Сўнг йиғламоқдан ўзга чорангиз қолмайди ва ўксиб-ўксиб йиғлайсиз...

Қ У Ч Қ О Р. (Кўзларида ёш ўйнаб). Ёл-ғо-он!.. Мен ҳеч қачон йиғламаганман!..

А Л О М А Т. Йиғлагансиз. Фақат кўзингизнинг нариги томони билан йиғлагансиз. Кўз ёшларингиз ташқарига эмас, ичингизга оққан. Мана, менинг ичим тўла темир-терсак, сизнинг вужудингиз эса фақат ва фақат кўз ёшидан иборат. Лим-лим ёш...

Қ У Ч Қ О Р. (баралла йиғлаб юборади, сапчиб туриб оёғи остидаги кутини зарб билан тепади). Э, падарига лаънат ҳаммасининг!!!

А Л О М А Т. Нега унақа қияпсиз, Қўчқор ака Ахир, бу шунчаки гипноз-ку.

Қ У Ч Қ О Р. Э, гипнозингизнинг ҳам падарига минг лаънат! (Ёш боладай ғингиб йиғлайди. Аломатнинг елкасидаги қизил микросхемани олади-да, боши узра бир-икки айлантириб, кўча томонга отиб юборади.) Бозортой!.. Ҳў, Бозортой! Бир қараб юбор, жўра, икки оғизгина гапим бор!.. Бозортой, жон дўстим, бир қаранг!.. Сенга айтмасам кимга айтаман, Бозортой!..

Ш А Р О Ф А Т. (девор оша мўраалаб). Бозорвой акам икки қопгина бақлажон олиб, бозорга кетувдилар. Нима эди?

Қ У Ч Қ О Р. (йиғлаганича). Зерикиб кетдим!.. Қартасини олиб чиқса, бир-икки қўл «дуррак» ўйнамоқчи эдим...

Ш А Р О Ф А Т. Ҳа-а... Майли, келсалар айтиб қўяман. (Ғойиб бўлади.)

Қўчқор йиғлай-йиғлай Аломатга бошқа микросхема ўрнатади.

А Л О М А Т. (куйлаб). «Яна ўйнайлик, яна куйлайлик, иқболимиз порлоқ экан, даврон сурайлик. Иқболимиз порлоқ экан, даврон сурайлик...» (Тўхтовсиз айтаверади.)

Қўчқор анча вақт ҳовли бўйлаб бемақсад санғиб юриди. Аста-секин ўзи ҳам билмаган ҳолда унинг йиғиси «Даврон сурайлик» ашуласи билан уйғунлашиб кетади.

ПАРДА

БЕШИНЧИ САҲНА

Учинчи кун. Қўчқор яна устунга боғлаб ташланган Ҳовлида бошқа ҳеч ким йўқ. У ўзига келиб, атрофга разм солади.

ҚУЧҚОР (қийналиб). Вой, жоним-ей... Кеча яна бүпти-да, падарига лаънат!.. Аломат! Аломат, деяпман!.. (Хўрлиги келиб.) Буюм боғлаб ташлабди!.. Бу хотин зотининг ҳаммаси бир гўр экан. Мен аҳмоқ, бу робот-ку, одам эмас-ку, эси бордир, деб ўйлабман!.. Хў, тирик жон борми?! Э-ҳа, кеча терим бошланган-ку, далага кетган... Вой-ей, ичим ёниб кетяпти... Қумри ҳам тузик экан, ҳеч бўлмаса сув-пув бериб турарди... (Бир-икки чираниб кўради.) Бозортой! Хў, Бозортой!

ШАРОФАТ (девор оша мўралаб). Ҳа?

ҚУЧҚОР. Бозортой уйдами?

ШАРОФАТ. Бозорвой акам тўрт қопгина турп олиб, бозорга кетувдилар. Нима эди?

ҚУЧҚОР. Сўрамоқчи эдим... Ҳалиги, кеча яна космонавтлар учибдими?

ШАРОФАТ. Хабарим йўғ-а.

ҚУЧҚОР. Кеча радио «учди» дедими, «учиб қолди» дедими, ишқилиб, бир нима деди-да...

ШАРОФАТ. Э-э, иш кўп, ким радио эшитади, дейсиз... (Ғойиб бўлади.)

Эшикдан оғир сумкани судраганича Туробжон кириб келади.

ТУРОБЖОН (сумкани ўша ерга ташлаб, югуриб келади). Дада, биз яна қайтиб кўчиб келяпмиз!

ҚУЧҚОР. Уғилтой!.. Келдингми-а, жигарим!.. (Талпиниб.) Соғинтириб қўйдинг-ку, ўғилтой!..

ТУРОБЖОН. Сиз нега бормадингиз, дада? Кутавердик, кутавердик.

ҚУЧҚОР. Менми?.. (Тепага қараб қўйиб, изтиробли.) Елкамни босиб турган юк оғирлик қилди-да, ўғилтой!..

Тугун кўтариб олган Қумри ҳовлига кириб, эрига кўзи тушиши ҳамон кўрқиб кетади ва тугунни улоқтирганича югуриб келади.

ҚУМРИ. Вой, шўрим!.. Вой, ўлиб қўя қолай!.. Ҳалиям боғлиқ турибсизми, дадаси?!

ҚУЧҚОР. Турибмиз — биз бир сўзли одаммиз.

ҚУМРИ (шоша-пиша арқонни еча бошлайди). Одамлар-даям инсоф қолмабди, ўлиб қоладиям дейишмайди-я!.. Бунақалигини билганимда ўзим ечиб кетардим... Вой, шўргинам курсин-а!.. Белингиз ҳам қотиб қолгандир, дадаси?

ҚУЧҚОР. Қотмай-чи! Уч кундан бери Исо пайгамбар бўп турибман!

ҚУМРИ. Қишлоқнинг оқсоқоллари, кап-катта одамлар-ку, деб мен эсини еган ўшаларга ишонибман-а! Инсофсизлар!.. Келинг, елкамдан ушлаб олинг... (Суяб, каравотга ўтказлади.) Кўрқитиб қўяй, деб бир-икки кунга кетувдим-да, дадаси, бунақа бўлишини ким билибди, дейсиз!..

ҚУЧҚОР. Болаларинг қани?

ҚУМРИ. Мактабда. Чиқиб, тўғри шу ёққа келишади. Туробжонингиз кўчага чиқиб олиб, фақат сизни кутади. Қолганлариям «дадам-чи, дадам» дейверишиб, одамни қон қиворишиди. Болаларимга қараб туриб, жаҳл қилмай мен ўлай, дедими, югуриб келавердим. Уч кун—минг кун бўп кетди... (Йиғлайди.)

ҚУЧҚОР (хотинига ғалати синчковлик билан тикилиб). Аёл кишининг ҳар замонда йиғлаб тургани яхши... Менга қара-чи.

ҚУМРИ. Ҳа?..

ҚУЧҚОР. Кўзларинг нимадан ясалган, Қумри?..

ҚУМРИ. Вой, у нима деганингиз?

ҚУЧҚОР. Далага овқат оборганингда мени қанақа қилиб топардинг?

ҚУМРИ. Билмасам... (Эрининг қаршисига чўкиб.) Бирон нарса бўлдим, дадаси?

ҚУЧҚОР (чуқур тин олиб). Бўлди-да, Қумри, бўлди... (Хотинининг қўлларини олиб бирпас тикилиб туради, сўнг юзига босиб, кўзларини юмади.)

ҚУМРИ. Вой, нима қилганингиз бу, Қўчқор ака, боладан уялсангиз-чи... Уч кун ўтиб ҳам кайфингиз тарқамадими? Туробжон, бор, болам, кўчага чиқиб қара-чи, акаларинг келяптимикан.

ТУРОБЖОН. Хўп. (Югуриб чиқиб кетади.)

ҚУМРИ. Нима бўлди ўзи, дадаси?

ҚУЧҚОР. Шу, Қумри, ўқиган яхши экан-да. Мана, масалан, мен кейинги пайтда жа кўп ўқияпман.

ҚУМРИ (кулимсираб). Ростдан-а? Қизиқ бўпти-ку...

ҚУЧҚОР. Биласанми, дунёдаги бор тирик жон ўзидан электромагнит тўлқинлари таркатади. Одам ҳам таркатади. Сен билан мен ҳам таркатамиз. Бола-чақамиз ҳам.

ҚУМРИ (жилмайиб). Хўш кейин-чи?

ҚУЧҚОР. Нима, кейин? Таркатади — тамом.

ҚУМРИ. Ҳа, кўп ўқибсиз. Яхши экан, қисқагина.

ҚУЧҚОР. Электромагнит тўлқинларини-ку таркатапмиз, лекин уни қабул қиладиган бошқа бир аппарат ҳам бўлиши керак экан-да, Қумри. Бўлмаса нима фойдаси бор, тарқатсак тарқатиб ётаверамиз-да. Уша аппарат... Оти нима эди?.. Ҳалиги, каттакон патнисдай... Олимптой бир бало девди-я... Локатор! Локатор бўлиши керак! Мана, масалан, идоранинг тепасида нима бор?

ҚУМРИ. Колхознинг идорасини айтаяпсизми? Еввойи каптарлар бор, гала-гала бўлиб учиб юради.

ҚУЧҚОР. Байроқ бор, ўқимаган! Ана ўша байроқнинг ёнига битта локатор ҳам ўрнатиш керак, деяпман. Бўлмаса, ўзинг ўйлагин, Қумри, мен электромагнит тўлқинлари тарқатаяпман... қирқ йилдан бери. Сен электромагнит тўлқинлари тарқатаяпсан... туғилганингдан бери. Тошмат тарқатаяпти, Эшмат тарқатаяпти, Абдурайим, Мамарайим тарқатаяпти — қабул қиладиган аппарат йўқ! Шунинг учун, Қумри, ҳар бир идоранинг тепасида биттадан локатор бўлиши керак! Битта байроқ, битта локатор! Битта байроқ, битта локатор! Ҳозир-чи? Фақат байроқнинг ўзи турибди. Э-э, дунё кўрган одаммиз-да, Қумри, биламиз. Икки марта ўша Тошкентинггаям борганман, керак бўлса!..

ҚУМРИ. Хўп, сиз айтгандай бўлдиям, дейлик, кейин-чи?

ҚУЧҚОР. Кейин... Кейин ҳеч адашмай ишлаётган жойинга овқат обориб беришади. Ундан-бундан йўл сўраб ўтирмайди, Эшматвой қайси қартада ишлаяпти, деб. Ўқимайсан-да, Қумри, ўқимайсан. Ўқишда гап кўп.

ҚУМРИ. Вой, ўлай!.. (Туриб.) Сиз билан гап сотиб ўтиришимни қаранг. Шунча кундан бери туз тотганингиз йўқ... Ҳозир бирон нарса қивораман. (Ошхона томонга кетади.)

Ҳовлиқанича Олимжон югуриб киради, ранги ўчган, ҳовлини гир айланиб, талмовсираб кимнидир қидиради.

ОЛИМЖОН (Қўчқорни кўриб). Қўчқор ака!.. Тамом!.. Тамом, ҳаммаси тугади!..

ҚУЧҚОР. Нима тугади, Олимптой?

ОЛИМЖОН. Шўрим қуриб қолди, Қўчқор ака, шўрим қуриб қолди!..

ҚУЧҚОР. Мундоқ тушунтириброқ гапир, Олимптой. Унақа кўкрагинга муштлаганинг билан биз тушунавермаймиз, бир оми одам бўлсак...

ОЛИМЖОН (унинг елкасига бошини қўйиб, йиғлаганича). Қўчқор ака, Аломатдан ажраб қолдик!..

ҚУЧҚОР (даҳшатда). Епирай!.. Нега?.. Қачон?..

ОЛИМЖОН. Ҳозир... Борсам, қартанинг бошида тутаб ётибди... Куйиб кетибди!..

ҚУЧҚОР. Вой, бечора-ей!.. (Юзига фотиҳа тортиб.) Майли, бардам бўл, Олимптой. Бу энди, ҳамманинг бошида бор савдо, ука. Биров эрта, биров кеч, дегандай...

ОЛИМЖОН (йиғлаб). Етти йиллик меҳнатим, етти йиллик умрим барбод бўлди, ҳавога учди!..

ҚУЧҚОР. Қўй энди, фойдаси йўқ, бўлар иш бўпти... Ишқилиб, имонини берсин... Энди нима қиласан, Олимптой?

ОЛИМЖОН. Нима қилардим, соғ қолган қисмларини олиб, запачта қиламан.

ҚУЧҚОР (сидқидилдан). Ҳа, омон қолган жойларини олиб қўй, ёдгор-да... Бўлмаса, мен одамларга хабар қилаверай, а? (Кета бошлайди.)

ОЛИМЖОН (асабий). Нимасини хабар қиласиз?

ҚУЧҚОР. Ҳа энди, жаназа дегани кўпчилик билан-да, Олимптой.

ОЛИМЖОН (портлаб). Вей, сиз сал жиннироқмисиз-а, жиннироқмисиз? Ҳали никоҳ ўқитасиз, ҳали жаназа дейсиз! ҚУЧҚОР. Энди, тирик одамдай бўп қолувди-да...

ОЛИМЖОН (хужумга ўтиб). Аломатнинг нимадан йилганини биласизми?

ҚУЧҚОР. Йўқ...

ОЛИМЖОН. Зўриқиб ўлди! Уни... сиз ўлдирдингиз!

ҚУЧҚОР. Епирай!..

ОЛИМЖОН. Ҳа, сиз ўлдирдингиз! Кеннойим кетиб, жуда тўғри қилганлар, сизнинг кўлингизга тушган ҳар қандай аёл ҳам албатта нобуд бўлади! Сиз учига чиққан феодалсиз! ҚУЧҚОР. Нима-дал?..

ОЛИМЖОН. Феодал! Аломат бечоранинг бошига не кунларни солмадингиз! Нима азобларни кўрмади бу ерда! Шўрликни беаёв эксплуатация қилдингиз!

ҚУЧҚОР. Нима-платация?

ОЛИМЖОН. Эксплуатация! Эрталабдан кечгача тинмади-я! Бир минут дам олгани йўқ, бечора, бир минут! Юв, тозала, тик, яма, супур! Бир қақирим наридан сув олиб келиб, кир ювади! Манави тезак ёқиладиган лаънати ўчоғингизда овқат қиладди! Еб тўймайдиган очофат молларингиз бор: эрталабдан кечгача ўт бер, ем бер, сув бер! Хамир қоради, сигир соғади, куви пишади! Э, бу уйингизнинг иши тугайдими ўзи, йўқми?! Бундан ташқари, далага чиқади! Минг чаноққа минг эгилиб пахта теради! Қирқ-эллик кило нарсани кўтариб, хирмонга олиб

боради! Ахир, бу дўзах азобларига қандай дош берсин, қандоқ чидасин?! (Меҳр билан.) Ахир, у темир-ку, Қўчқор ака, темир!.. Уни авайлаш керак, эҳтиёт қилиш керак!.. У ўзини ўйламайди, қийналиб кетдим, дейдиган тили йўқ. Индамас экан, деб эшакдай ишлатавериш керакми, ахир?! «Пақ» этиб жони чиқиб кетгунча эзавериш керакми?! Йў-ўқ, сиз юраги тош одамсиз, Қўчқор ака!

ҚУЧҚОР. Ҳеч ким меҳнатдан ўлмайдими, Олимтой!..

ОЛИМЖОН. Ана, ўлди-ку!!! Яна нима керак сизга?! Шундай кўзингиз очилмадими, қанақа худо қарғаган одамсиз ўзи?! Сиз — инквизиторсиз!

ҚУЧҚОР. Нима-зитор?!

ОЛИМЖОН. Инквизитор!

ҚУЧҚОР. Йўғ-э, Олимтой, инквизитор эмас, механизатор, де...

ОЛИМЖОН. Ҳамма замонларда ҳам инсон ақлу заковатининг маҳсули — буюк кашфиётлар сизга ўхшаган жоҳил-

Ҳайнрих Ҳайне

Мен билмайман, қайдан бу армон

Келганида ажиб, гўзал Май
Жаъми дарахт барг ёзди такрор.
Шунда менинг ёш қалбимда ҳам
Ишқ уйғониб, кўз очди илк бор.

Келганида ажиб, гўзал Май
Жамъики қуш куйлади бедор.
Шунда мен ҳам тилакларимни
Маҳбубамга айладим изҳор.

Бир қарағай ўсади танҳо
Зунг чўққида, бийдай Шимолда.
Оқ ридодек қорга бурканиб,
Чайқалади мудраган ҳолда.

Тушларига кирар Кунчиқар,
Тушларида яшар бир хумро:
Бозиллаган чўғдек қояда
Армон билан ўсармиш танҳо.

Гарчи тенгсиз жазирама ёз
Юзгинангда ловулар бу он,
Гарчи тенгсиз қақшатқич аёз
Қалбинангда бугун ҳукмрон.

Дунё иши лекин ўзгарिश,
Ўзгаргайсан сен ҳам бегумон:
Юзларингга бир кун тепчиб қиш,
Юрагингга кирар саратон.

Ўз жонига қасд қилганларнинг
Чорраҳада тугар сўнг йўли;
Униб чиқар унда мовий гул,
Осий банданинг гули.

Чорраҳада ғамгин турдим мен,
Мен — совуқ тун, танҳолик қули;
Чайқаларди кўкиш ойдинда
Осий банданинг гули.

Мовий-мовий ул кўзларингда
Бир майин нур илғадим, дилдор.
Шу-шу туман ичраман гўё,
Сўз демакка менда йўқ мадор.
Ҳар қадамда, ҳар дам қаршимда
Ул кўзларинг сочар мовий нур,
Мовий-мовий хаёллар мени
Тўлқин бўлиб кўмди бир умр.

Мен билмайман, қайдан бу армон, —
Қайғулардан юрак вайрона;
Мени қийнаб, қўймайди ҳамон
Қадимлардан қолган афсона.

Намхушгина шом чўқар аста,
Райн узра мудрар сукунат.
Ботаётган қуёш бирпасга
Ёндиради чўққини фақат.

Зарбоф кўйлак кийиб ўлтирар
Ул чўққида бир соҳибжамол.
Зар мунчоқлар нурда ялтирар,
Кокиллари зар тола мисол.

Сирғаларкан зарҳал тароғи,
Куйлар ул қиз ажиб, мастона.
Танни қамраб қўшиқ титроғи,
Аврай бошлар дилни пинҳона.

лар туфайли барбод бўлган! Сиз тараққиётнинг душманисиз!
(Югуриб чиқиб кетади.)

ҚУЧҚОР. Тавба... Аломатга бирон-бир ортиқча юмуш
буюрган бўлсам, тил тортмай ўлай... Нима иш қилиб қўйибди
у?... Ҳали қаторлаштириб етти-саккизта болани туғиб қўйгани
йўқ, кечалари ухламай бешик қучоқлаб чиққани йўқ, ҳар бола-
си билан минг бор касал бўлиб, минг бор соғайганиям йўқ...
Ахир у битта ўзбек аёли қиладиган ишнинг ярмини қилди,
холос-ку!.. Қанақасига мен ўлдирган бўлай?..

Каттакон тоғара кўтариб Қумри чиқади.

ҚУМРИ. Ғўнғир-ғўнғир қилиб ким билан гаплашяпсиз,
дадаси?

ҚУЧҚОР (ўта жиддий). Худо билан.

ҚУМРИ (ҳазил билиб). Ростдан-а? Хўш, худо сизга нима
деди?

ҚУЧҚОР. Эй, эси йўқ бандам, шукроналар келтирким,
хотинингни одам қилиб яратганман, деди, бўлмаса аллақачон
запчаст бўп кетарди, деди!..

Қумри бу гапга шунчаки кулиб қўяди-да, яна одатий, кунда-
лик юмушларига шўнғиб кетади. Қўчқор ўша кўйи, хаёлга бот-
ганича туриб қолади. Қаердандир — қўшни ҳовлида бўлса
ажаб эмас — бизга таниш қўшиқ эшитилади: «Яна ўйнайлик,
яна куйлайлик, иқболимиз порлоқ экан даврон сурайлик. Иқ-
болимиз порлоқ экан, даврон сурайлик...»

ТАМОМ

Қайиқчини қўшиқ этар маст,
Бир ёввойи мунгда ёқади;
У сув ости қоясин сезмас,
У чўққига фақат боқади.

Мен биламан: ул қоя қаҳҳор —
Мавжлар кўмгай йигитни албат;
Лорелайнинг қўшиғин бир бор
Тинглаганга шу эрур қисмат.

* * *

Улар мени айлаб садпора,
Мурдадан ҳам этдилар рангпар, —
Баъзилари севгандан қилса,
Хусуматдан қилди ўзгалар.

Улар оғу қотди ошимга,
Қадаҳимга солдилар заҳар.
Баъзилари севгандан қилса,
Хусуматдан қилди ўзгалар.

Ва лекин у, — кимни деб қалбим
Тенгсиз азоб чекар то ҳамон, —
Ёмонлик ҳам қилмади менга,
Севмади ҳам мени ҳеч қачон.

* * *

Кўзларимни қоплади зулмат,
Лабларимда кўрғошин сукут,
Муз қотганча ақлу юрагим
Ётар эдим қабрда унут.

Билолмайман, мен қанча фурсат
Ётдим ўлим хобида тағин.
Уйғондим-у, бироқ, сасингни
Шундоққина тингладим яқин:

— Наҳотки сен турмассан, Ҳайнрих?
Муқаддас кун! Чарақлар қуёш!
Бок, ўликлар янги ҳаёт деб
Қабрлардан кўтармоқда бош.

— Насиб этмас менга кўзғалмоқ,
Ёруғ кунни кўрмоқлик, кўзим.
Сенга аён: аллақачонлар
Аччиқ ёшдан сўнгандир кўзим.

— Бўса билан, бироқ, мен Ҳайнрих,
Кўзларингдан қувай зулматни.
Сен кўргайсан фаришталарни,
Мовий осмон, гўзал ҳилқатни.

— Насиб этмас менга кўзғалмоқ,
Юрагимдан, гулим, сизар қон.
Сен етказган азоб, жароҳат
Битмагандир унда то ҳамон.

— Рухсат айла, қўлимни, Ҳайнрих,
Юрагинга қўяй мен аста.
Шу ондаёқ қон ҳам тўхтагай,
Азобинг ҳам йитгай бирпасда.

— Насиб этмас менга кўзғалмоқ,
Силаб бўлмас чаккамни, кўзим.
Чунки уни биз айрилган кун
Бир ўқ билан тешганман ўзим.

— Кокилимни, анлагил, Ҳайнрих,
Мен чакканга босгайман, шу дам —
Жароҳатинг кўзи ёпилиб,
Сен тургайсан, тўхтагай қон ҳам.

Овоз шундай майин эдики,
Ширин эди шунчалар тилак,
Менда бирдан туғилди такрор
Кўзғалмоққа, яшашга истак.

Фавворадек, бор жароҳатдан
Қон отилиб ногоҳ шу фурсат,
Мўъжизани кўрки, тирилдим
Мен сени деб, эзгу муҳаббат!

Немис тилидан Абдулла ШЕР таржималари

FASHNIK

НИГОХ

Кўзлаётганига й қилинганга да тавно нисбатан
Калба фароқдаси узинга маънафат йўлига
ниграф бошлайди, ҳалқни қонини билди
ққади. Идрок ил сизидан қилганга эва
маънафатинга шукх бағиллади.

Сен учун тўкилиб ади бўлман,
Майсанинг тилида пайдо бўлман,
Ҳақ ва муҳаббатга худо бўлман,
Фақат сен тилимдан тўкимай турман.

Фақат сен... Шоир дардлари руҳий кечини
масининг мутаносиб ифодаси — жонли иборат
га айланади...

Эстрада хонандаси Юлдуз Усмонова шайх
га айтилган бу таъриф ва таъсифда сарраф
муболага йўқ. У куйлаётган кўшиқ ҳоз муш
ли, ҳоз шўх-шаддод бўлсин, энг муш
шайдоий кўнгилни ўзига банди эттига қодир.

Она табиат Юлдузга ноъб ширали ифод
дилбар хушоҳанглик ато этган. Унинг ноъ
тилга тушаётганлиги, кўшиқлари оғиздан
огизга кўчаётганлиги аслида шундан.

Марғилонда йиғинлар ва давралар қўшиқ
сиз ўтмайди. Раҳима она берилиб қўшиқ
айтганида ҳеч ким лоқайд қолмас, давралар
гиларнинг кўзида беихтиёр ёш қалқарди.
Унинг кўшиқларини жон-қўлоти билан тин
лаб ўтирган кенжа қизи Юлдуз эва... шунда
ким ўйлабди, бир кун келиб шу қизнинг ман
лаб кишилар билгани ўзига мафтун эттичили.

Саққизинчи синфни битиргач, у шойи газет
малар фабрикасида тўқувчи бўлиб иш бошла
ди, ўша кезлар ҳам, кейин музика — лед
гогика билим юртида фортепьяно маъна
илмидан сабоқ олиб юрган дамларида ҳам
кўшиқлар тўқир, ашула айтиб мақомлар
эшитар, шунда кўкси тоғдек тўксилар эва.
Ниҳоят, аввал ўзига ҳоз кўшиқлар, шун
унинг ижросиси бўлгани Юлдуз Усмонова
бизнинг қалбимиздан, тасаввур олақимиздан
урин олди. Юлдузнинг репертуарида гўна
ашула ва мақомлар ҳам бор. Тошкент Дав
лат консерваториясида таълим олаётган, лед
мақомлари ижроси сир-асрларини ўргати
ган талаба учун бу ҳоз табиатидир. Бери, Ю
лдузнинг ижроичлик ифти — ҳалқ ифти. Сақ
ққизинчи синфдан янги ва янги қилганлар
ида-қиз эваётган, кўшиқлари қалбимиздан
қилганлар.

ЮЛДУЗ УСМОНОВА

Юлдуз Усмонова
Эстрада хонандаси

Сотим Аваз

Урганчлик. «Хоразм ҳақиқати» газетасида бўлим мудир. «Кечиккан баҳор» шеърӣ китоби нашр этилган.

Шайтонлар қасри

Каунасада шайтонлар музейи бор.

Ўтмиш сасин, нидосин тинглаб,
Шайтонларни сезмаслик душвор.
Минг қилса ҳам уларнинг, ажаб,
Одамларга боғлиқлиги бор.

Қанча эртак, ривоятларга
Соя каби шайтон жойланган.
Кимга ишонмасак агарда,
Деймиз, у шайтонга айланган.

Шайтонни ҳам унут этмасдан
Унга қаср қурган аломат
Халққа меҳру эҳтиром билан
Эъзоз учун айтаман раҳмат.

Мен шайтонлар қасрин ўйладим,
Ҳайрат ичра, армонда бугун.
Халқим, қанча қасрлар лозим
Фариштадай зотларинг учун?!

Ой

Ой чиқдию ўзни қистади,
Қувламоққа юҳо зулматни.
Зулмат эса ёпмоқ истади
Оппоқ юзга қора чимматни.

Тун тиғига тутиб ўзини,
Оловли бир сўқмоқ очди ой.
Сўнг тўрт ёнга қошу кўзини
Шода юлдуз этиб сочди ой...

Фидойилик йўли — шитобдан
Ларза тушди карахт дунёга.
Армон етди нурли хитобдан
Милтиллаган заҳил зиёга.

Жазирама кундузлар толсам,
Оқшомларга кетгим келади.
Фақат юзга айланиб қолган
Ойни тавоб этгим келади.

Мадраҳим Шерозий

Еронлар, мен Сизнинг Шерозий эрдим,
Дарёдай қалбингиз ҳамрози эрдим.
Булбулдай кичрайиб ғамларингиздан,
Умид боғларининг шўх сози эрдим.

Ҳофизга ҳар замон охир замондир,
Бугун авж этмаса, эрта гумондир.
Рухнинг тулпорига гар оби ҳаёт
Элтмаса, сўзлар — ўқ, дутор камондир.

Ҳар кун кўкка ўрлаб, ҳар кун қуладим,
Асрлар риштасин, лекин, уладим.
Мен — охир муқаррар ўлгувчи одам
Умримни мангулик учун тўладим

Умид — келажакнинг чечаги

Ғуссалар, армонлар кечаги,
Ишонч, идрок бугунги кундир.
Умид-келажакнинг чечаги —
Узра гумон тиғлари синди.

Кўл — ўтмиш, ҳарорат кечаги,
Ўт — олов ҳар лаҳза бугундир.
Йилдирим — оташнинг этаги
Кўзлар қорасига илинди.

Ҳиёнат жарликдир кечаги,
Муҳаббат қушлари — шу бугун.
Қанотлар — осмоннинг тиргаги
Тиргакка айланди ер учун.

Уруш — Қоработир кечаги,
Тинчлик минг-минг Зухродир, ўлмас
Ҳаёт — шу омонлик эртаги,
Ахир Тоҳир бўлмасанг, бўлмас.

* * *

Бизда —
Хоразмда бир вақтлар
ёниб хониш этган ҳофизлар
тилида
булбуллар жон сақлаганлар

Бизда —
 Хоразмда бир вақтлар
 ўзи нолон, зор гирён дутор
 гумбазларни сийпаб
 уйғотган ҳар сафар.
 Бизда —
 Хоразмда бир вақтлар
 музларни эритиб мақомлар,
 қайтаришган қишнинг
 тиғдай қаҳрини.
 Бизда —
 Хоразмда бир вақтлар
 Хожи ҳофиз
 кўп вақтлар учун
 куйлаган ўлимдан сўнги умрини.

Кўҳна Урганч

У — хароба,
 Кўҳна бир шаҳар,
 Минг йиллик имонга
 тиргович, холос.
 У —
 Хотира минг йилдан буён
 Эгнидан бир бора
 ечмаган либос!

Шоир

Кичик хона,
 беш-ўнта китоб,
 қоғоз-қалам —
 бор бисот-моли.
 Унга —
 ҳақиқатнинг
 дордай йўлида
 қаноат
 бир лангар мисоли.

Катта

Овози борича
 қичқиргиси бор,
 оёқлари етгунча
 югургиси.
 Овози ҳам етар,
 кучи ҳам етар,
 лекин қичқирмайди,
 югурмайди ҳам.
 Ахир у каттадир,
 болакай эмас.
 Боладай бўлишни
 кўп истар,
 аммо,
 қўрқади бу ишни
 эпполмасликдан.
 Ахир у минг марта
 самимиятдан
 Қарз олган — у
 сира қайтарган эмас.

Анора Пардабоева

Тошкент областининг Чиноз районида туғилган, Сирдарё педагогика институтининг Ўзбек филологияси факультетини тугатган. Ўрта мактабда ўқитувчи.

Манзил олис эди, йўл оғир эди,
 Кунлар, тунлар юрдим ғуссага тўлиб.
 Йўлда тўфонлардан омон қололдим,
 Мен бир қоя бўлиб, бир қоя бўлиб.

Душмансиз одам йўқ ушбу оламда,
 Рақибларим ўтди ёнимдан кулиб.
 Яшадим шундай пайт мўъжаз хонамда,
 Мен бир дарё бўлиб, бир дарё бўлиб.

Гарчи кеч куз эди, боғлар заъфарон,
 Қолмадим япроқдек сарғайиб, сўлиб.
 Кетдим сокин сойлар, далалар томон,
 Мен бир сабо бўлиб, бир сабо бўлиб.

Кечалар шеър ёздим, дилда ғалаён,
 Минг бора туғилиб, минг бора ўлиб.
 Балки яратарман туйғудан чаман,
 Мен бир наво бўлиб, бир наво бўлиб...

Дўстим, яна ёнингга келдим,
 Дунё қизиқ, дунё ўзи сир.
 Изтиробга тўлган юрагим,
 Менга бу дам нимадир гапир.
 Мени меҳр билан кутиб ол,
 Руҳ қўлида бугун ночорман.
 Лаҳза сайин бўлмоқдаман лол,
 Яхшиликка, таскинга зорман.

Суюнчиқ бўл, юрагингни тут,
 Билсанг бу дам сен мен учун тоғ.
 Гуллаганда чечаклар барқут,
 Сарғаймасин қалбимдаги боғ.

Мен ҳеч нарса сўрамасман, йўқ,
 Дастурхонни безамагил, қўй.
 Борлиғимни ёндирар бир ўт,
 Қутқу солиб дилга хаёл, ўй.

Кенг жаҳонга сиғмасдан қолган
 Оғриқ қалбни келтирдим бу пайт.
 Дегил, йўллар эмасдир равон,
 Дўстим, яна нималардир айт.

Давоми. Бошланиши 2-бетда

безайдиган олмос, уни қўриқлашга аскарӣй кучлар керак, яъни таъма бўлаётганлиги ошкор. Ҳумоюн тузалиб кетса, улар умрбод уни қарздор қилиб қўйишадди, «мана шу тасаддуқ эвазига Ҳумоюнни биз тузатдик», деган гап билан Абдуллатиф каби ўзларига уни муте қилиб олишлари мумкин. Бобур ўғлининг бугунги кунини эмас, балки истиқболни ҳам ўйлайди ва айтадики, «Ўша олмос азизми ёки менинг жоним?» Шайхулислом: «Ҳар қандай олмосдан ҳам сизнинг жонингиз азиз», дейишга мажбур бўлади. «Ундай бўлса, мен ўғлим учун шундай бир тасаддуқ қилайки, уни сизу бизга ўхшаган бандалари эмас парвардигорнинг ўзи қабул қилсин!» Бобур шундай деб беҳуш ётган ўғли бошидан уч марта айланиб ўтиб илтижо қиладики, «Эй, парвардигор, менки Бобурмен, ўғлимнинг бетоқатлигига тоқат келтиринг, шунга берган ажални менга берингу мени жонимни олинг, Ҳумоюннинг жонини қайтариб беринг!» Мана шунинг ўзи ҳам Бобурнинг инсонийлиги нақадар буюк эканлигидан далолат эмасми?! Бобур васиятида Ҳумоюнга айтадики, амманг Хонзода бегимнинг Самарқандда менга қилган яхшилигини умр бўйи унутмадим. Мен ҳам фидойилик қилишга интилдим, Темурийларнинг жуда кўпчилиги бир-бирига бахиллик, ўғайлик қилишиб ҳаммаси разолат қурбони бўлиб кетишди. Емонликнинг қурбони бўлгунча, яхшиликнинг фидоси бўлиш афзал эмасми?! Ҳа, Бобур ён-атрофидагиларни яхшиликка, мардликка даъват этган.

Бугунги кунда Бобур шахсининг биз учун бағоят қимматли томони шундаки, энг оғир дамда ҳам у олижаноб фазилатларини сақлай билган. Фотиҳликдан, шоҳликдан инсонийликни устун қўйган. Агар Бобур шундай қалбга эга бўлмаганида, бундай гўзал ғазаллар ярата олмаган, жуда катта маданий мерос қолдира олмаган бўлур эди.

— Куни кеча Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети собиқ биринчи секретари И. Б. Усмонхўжаев, шунингдек, Марказий Комитет собиқ секретари Р. Ҳ. Абдуллаева столларини муштлаб, Бобурга дағдага қилишгани, унинг номини ўчиришга жон-жаҳдлари билан уринишганлари сир эмас. Ҳаёт ўзгармоқда, энг муҳими, яхши томонга қараб ўзгармоқда, табиийки, улуг шоиримизга бўлган қарашлар ҳам янгича тус олмақда.

Пиримқул ака, Бобурга ёдгорликлар ўрнатиш, унинг ижодий меросини изчил тадқиқ этиш ва мукаммал асарлар тўпламини нашр этиш пайти келмадимикин?

— Ҳа, адолат қарор топди, бу йил Наврўз халқимизнинг улуг шодиёнасига айланди. Худди шу каби, Бобурга, айниқса, унинг маданий меросига янгича тафаккур асосида ёндашиш кучайиб борапти. Бу жиҳатдан «Правда» бизга яхши бир ибрат кўрсатди. Газета шу йил иккинчи январь сониде «Бобур ҳужраси» деган ёрқин бир лавҳани эълон қилди. Унда беш аср олдин Сулаймон тоғи устида Бобур қурдирган ҳужра йигирма олти йил бурун жоҳил кимсалар томонидан

бузиб ташлангани, ҳозир ўшликлар пул йиғиб, ҳашар қилиб, шу тарихий ёдгорликни қайта тиклаётганликлари ҳикоя қилинган. Бобур — классик шоир, файласуф ва давлат арбоби сифатида тилга олинган. Афсуски, у туғилиб ўсган юртда ҳанузгача шоирга ёмон кўз билан қарайдиган, ижобий сифатларини «Бобуромания» деб атайдиган тарихчилар йўқ эмас. Улар ҳеч бўлмаса, қирғизистонлик, ўшлик биродарларимиздан ва «Правда»дан ибрат олсалар бўлар эди.

Албатта, юқорида айтганимдек, Бобур мураккаб тарихий шахс. Лекин... Ахир, Лев Толстой ҳам граф бўлган, «Толстойчилик» деб аталувчи ғайриниқилобий ҳаракатга асос солган. В. И. Ленин буни керак бўлган пайтда айтган, лекин улуг адибнинг айрим хатолари жузъий характерда эканини эътироф этиб, уни рус инқилобининг ойнаси деб улуглаган. Биз умуминсоний қадриятларни тор синфий манфаатлардан баланд қўйишни В. И. Лениндан ўрганишимиз керак.

К. Маркс ва Ф. Энгельсдаи улуг даҳоларимиз «Хронологик ёзувлар»ида Бобурнинг таржимаи ҳоли, ижоди ва фаолиятига оид энг муҳим нуқталарни холисона кўрсатиб берганлар-ку. Ўрта Осиёдан чиққан улуг тарихий шахсларнинг ҳеч бирини К. Маркс ва Ф. Энгельс бунчалик кўп ва хўп қаламга олган эмаслар. Биз бунинг қадрига етишимиз керак.

Бобурга нигилистик кўз билан қарайдиган тарихчилар нуқул унга «Ҳиндистонни босиб олган» деб айб тақайдилар. Аммо улуг ҳиндистонликлар Бобурга қандай баҳо берганини яна бир эслайлик: Ражив Ганди Москвада 1987 йилда босилиб чиққан «Ҳиндистоннинг кашф этилиши» китобида ёзади: «Фарғоналик йигит, довжорак жангчи ва хассос адиб Бобур Ганг текислигига келиб, бизнинг Буюк Мўғуллар салтанатимизга асос солди ва ўзини ҳиндистонлик деб ҳисоблади».

Чиндан ҳам, Бобур Ҳиндистонни ўзининг иккинчи ватани деб билгани ва умрининг охириги йилларида бутун куч ва истеъдодини унга фарзандларча бахш этганини «Бобурнома»нинг охириги боблари ҳам, шоирнинг «Ҳинд девони» деб аталган сўнгги китоби ҳам яққол кўрсатиб туради, Шунинг учун илғор ҳинд жамоатчилиги Бобурнинг тарқоқ ўлкаларни бирлаштириб, қудратли марказий давлат тузганини ва бу ерда боғлар, обод манзиллар барпо этганини доим юксак баҳолайди.

Бунинг бир мисолини Москвада рус тилида чиқадиган ва Ҳиндистоннинг СССРдаги элчихонаси чоп этадиган «Индия» журналида ўқиш мумкин. Журналнинг 1984 йил 4-сониде машҳур ҳинд олими Г. Н. Панат ёзади: «Бобурнома»ни ҳаққонийлиги учун Ж. Руссонинг иқроллари ва Ньютоннинг эсдаликлари билан ёнма-ён қўйиш мумкин. Бобурнинг Ҳиндистон тарихи олдидаги хизматлари улугдир, лекин унинг тарихнавис сифатидаги хизматлари бундан ҳам улугроқдир».

Ҳинд олими Бобурни Руссо ва Ньютон каби буюк шахслар билан ёнма-ён қўйган пайтда биз ҳам мана энди, ҳеч бўлмаса, унинг ижодий меросини эъзозлайлик. Унинг туғилган юрти Андижонда классик шоирга арзигулик бир ёдгорлик ўрнатайлик. Илгариги Арк маҳалласининг ўрнида тигиз хонадонлар жойлашган экан, Уларни кўчириш қийин бўлса, Сирдарё бўйида Тўрақўрғон районида Ахсикент тепалиги бўш турибди. Бобурнинг отаси шу ерда ҳалок бўлган. Еш Бобур ота-онаси билан Ахсикентда йиллар давомида истиқомат қилган. Йигит

пайтида ҳам Ахсида драматик воқеаларни бошидан кечирган.

Комсомол ёшларимиз Фарғона водийсида Бобурнинг ёшлигига атаб ёдгорлик ўрнатмоқчи бўлишганда мендан маслаҳат сўрадилар. Мен уларга Ахсицент тепалигини ёслатдим. Ҳозир кимсасиз ташландиқ жойга айланган. Харобалар остида археологлар учун қимматли ашёлар ётган бўлиши мумкин. Археологлар билан ҳам маслаҳатлашиб уларнинг бўлажак қазилмаларига зарар етказмайдиган жойни танлаш мумкин. Бутун водий кўринадиган баландликда Бобурга Ушдаги каби мўъжаз бир ёдгорликни ҳашар йўли билан ўрнатса арзийди.

Сирдарёдан насос билан сув чиқариш қийин эмас. Обод бир манзил бунёд этилса, ёшларнинг тарбияси учун ҳам, турли томонлардан келадиган сайёҳлар учун ҳам мароқли ва фойдали ёдгорлик пайдо бўларди.

Ўрта Осиёни, айниқса, бугунги Ўзбекистон тупроғини Бобурчалик кўп кезган ва ҳамма жойига оид хотиралар ёзган, яна кўп жойларда ўчмас из қолдирган тарихий шахс жуда кам.

Тожик биродарларимиз Бобурнинг Мастчоҳда тошга ўйдирган форсий шеърларини қудуқ тагидан топиб олганлар ва Душанбедаги тарих музейига элтиб, эъвоз билан сақламоқдалар. Тошкентда адабиёт музейида Бобур зали яхши жиҳозланган. Шоирлар Хиёбонида унинг ҳайкали бор. Самарқанд ўлкашунослик музейида ҳам Бобурга махсус зал ажратсалар бўлмайди? Ахир Бобур ижоди ва фаолияти Самарқанд шахрининг тарихида ўзига хос ўрин эгаллайдику!

Қўқон атрофларида, Сўх ва Ҳушёр деган жойларда Бобур икки йил қувғинда юрган. Унга Сўх ва Ҳушёрда яхшилик қилган одамлар кейинчалик Бобурни йўқлаб Ҳиндистонга борганлар, ундан катта эъвоз кўрганлар. «Бобурнома»да бу одамларнинг номлари ҳам ёзилган. Эҳтимол, уларнинг авлодлари ҳамон тирикдир?

Бобурнинг Сўх, ва Ҳушёрдан Хуросонга қувғин бўлиши ҳақида «Тилла бешик» деган машҳур ривоят ҳам яратилган. Унинг бешикда қолган ўғли кейинчалик эл эъвозлайдиган одам бўлиб етишган, вафот этгач, Қўқон яқинида махсус мақбарага дафн этилган, деган ҳикоятлар бор. Бу ривоят ва ҳикоятлар ҳаёт ҳақиқатига қанчалик тўғри келишини тарихчиларимиз аниқласалар яхши бўларди.

Қашқадарёда ҳам «Бобуртепа», «Бобуркўл» деган жойлар бор. Бобурга бағишланган халқ достонлари мавжуд. Бунинг ҳаммаси Бобурнинг халқ хотирасида ўчмас из қолдирган улғ сиймолардан эканини исбот этади.

Афсуски, Бобурнинг 500 йиллиги турғунлик даврига тўғри келди. ЮНЕСКО «Бобурнома»ни француз тилида икки қайта чоп этди. Бобурнинг 500 йиллигини жаҳон миқёсида кенг нишонлашга ЮНЕСКО бош қўшиши мумкин эди, лекин ўзимиздаги турғунлик муҳиблари Бобурга ўғайлик ва бахиллик мақомида иш тутдилар. Беш юз йилликка ҳатто «Бобурнома»нинг ўзбекча нашри қайта чиқарилмади ҳам, унинг ижодий мероси ҳамон тўлиқ йиғилмаган ҳолда қолиб келяпти. «Бобурга синфий нуқтаи назардан ёндашиш керак» деган тўғри фикрни И. Усмонхўжаев ва Р. Абдуллаева каби нопок шахслар нотўғри талқин қилиб, вулгар-социологизмга йўл очиб бердилар. Бу ҳодиса бутун мамлакатда ижтимоий адолат тикланаётган қайта қуриш йилларида юз бергани жамоатчиликни беҳад норози қилди.

Қолбуки, Бобур ижоди умуминсоний аҳамиятга эга эканини Москва ҳам, Деҳли ҳам, Париж ҳам аллақачон эътироф этган. Ўртоқ М. С. Горбачев ленинча таълимотдан келиб чиқиб, умуминсоний қадриятларнинг тор синфий манфаатлардан юқори туришини бир неча марта таъкидлаб айтди. Янгича тафаккурнинг ўзи ҳам алоҳида синфлар ва халқлар манфаатларини умумбашарий қадриятларга қарши қўймасликка, балки уларни бир-бирига диалектик равишда бирлаштиришга қаратилгандир. Чунки атом асрида инсониятнинг омон қолиши умуминсоний қадриятларни ҳамма нарсадан афзал кўришга боғлиқ бўлиб қолди.

Қайта қуриш шарофати билан Бобур каби умуминсоний қадрият ярата олган ижодкор сиймоларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Биз бундан кейинги ишларимизда давримизнинг мана шу талабини доим ҳисобга олишимиз керак.

— Пиримқул ака, ёшлик ва ўша фаслга хос муқаддас туйғулар Сизда қандай хотира қолдирган? Еки ўша туйғулар ҳалиям юрагингизда жўш уриб турибдими? Қайта бошдан яшасангиз бу фаслни қандай кечирган бўлур эдингиз?

— Ёшлик инсон умрининг авжи баҳори, баҳорда табиат уйғонади. Менинг ёшлигим ҳам ўз умримнинг гуркираган баҳори каби кечган, бу ўша — суронли йилларга тўғри келади. Энди айтишим мумкин, ёшимиз олтмишдан ўтган, неварга кўрганмиз, билсангиз «Уч илдиш»даги Маҳкам билан Очил, шуларнинг хамиртуруши асли ўзимдан олинган, Очилнинг шеърларини мен ўзим студентлик йиллари ёзганман. Худди шу каби Замира билан Гавҳарнинг кўп жиҳатлари ҳам умр йўлдошим бўлмиш Софияхонимдан олинган. Гавҳарга ўхшаб бизнинг хоним ҳам Москвага ўқишга кетган, мен ортидан борганман, мана шунанга бир самимият билан оила қурганмиз, тўртта фарзандимиз, тўртта неварамиз бор, шулар ҳаммаси умримизнинг авжи баҳори экилган ниҳоллар.

Ёшлик, менинг назаримда, баҳорда экилган, вақти билан вояга етган, ҳар баҳор янгидан япроқ чиқарадиган, янгидан мева тугадиган дарахтлар каби бўлади. Утган ёшлигим ҳар йили янги либос кийган дарахт каби қайта ва қайта яшариб келмоқда, Шунинг таъсири бўлса керак, тарихий асарлар ёзаётганда ҳам, дейлик, Ҳамида бегимнинг Ҳумоюн билан, Акбарнинг Салима бегим билан бўлган муносабатларида баъзи тафсилотларни ўз ҳаётий тажрибам ёрдамида топаман.

Тарих нутилиб кетадиган нарса эмас. Аждодлар бошидан кечирган ҳодисалар, кечинмалар юз, беш юз йил ўтгач ҳам авлодлар ҳаётида турлича йўсинда такрорланиши мумкин эканки, бу ўша ирсий йўналиш генлар орқали юзага келади, деб ўйлайман. Бизнинг таржимаи ҳолимиз ўзимиз мансуб бўлган давр билан кифояланмайди. Агар ҳаёт дарахт бўлса, кўзга кўринмайдиган илдишлари аждодларимиздан мерос маънавиятдан, бошқа омиллардан озик олади. Шу маънода ҳар биримизнинг таржимаи ҳолимиз минг йилларга тенг тарихдан иборатдир. Зеро, ота-боболаримиз «ҳар ким ўзининг етти пуштини билиши шарт», деб бежиз айтишмаган. Бу одат қозоқларда ҳамон мавжуд. Албатта биз ўтмишимизни, тарихий илдишларимизни теран билишимиз керак. Ўзбек 92 уруғдан иборат, дейишади. Ҳа, оби-ҳаёт бормай қолган илдишларимизни парвариллаш, тириштириш лозим. Шундай қилсак ёшларга тўғри таълим бер-

ган бўламиз, улар маънавий заминда гуркираб ўсишади.

— Пиримқул ака, Сиз ЭРК тушунчасига ўзига хос ҳайкал қўйгансиз. Эркслик инсоний имкониятларни чеклаб ташлайди, у маълум бир қолишга тушиб қолади. Бу ҳол турғунлик даврида яққол кўринди. Сиз мана шу кўргуликни «Эрк» қиссангизда ифода этгансиз, Сатторнинг қисматида кўрсатгансиз. Самарқандлик Дилором Исмолова «Мен «Эрк»ни ёстигим остига қўйиб ўқийман. Чунки айнан шундай воқеа ҳаётимизда юз берди: турмуш ўртоғим Тошкентда ўқиб юриб, бошқа бир қизни севиб қолди», деб ёзади...

— Тўн илиғини эгаси билади, деганидек, ҳар кимнинг оилавий ҳаёти, қийинчиликлари ўзига аён. Бу, масалан, ички бир сир сифатида сақланишига тарафдорман. Халқимизда шундай мақол бор: одамларнинг бир-бирига меҳри қушнинг палопонига ўхшайди. Палопон, маълумки, жуда нозик, ҳадеб уни қўлга олаверсангиз, қўлнинг заҳри уриб қасалланиши муқаррар. Шу маънода кўнгил сирлари, шахсий туйғулар ҳолис яшагани, четдан аралашувлар бўлмагани маъқул. Гёте дейдики, менинг қалбим очиқ шаҳар, лекин унда шундай бир қаср борки, унга фақатгина маҳрами асроримни киритаман.

Оилада ҳам ҳурмат, инсонийлик биринчи ўринда турмоғи керак. Саттор орқали шуни кўрсатишга ҳаракат қилганман.

«Олмос камар»да ҳам бундай ҳол Аброр билан Вазиранинг бошига тушади. Оилада қийинчиликлар бўлади, албатта, фақат уни сабр-бардош билан енгиб ўтиш керак. Тажрибалар шуни кўрсатяптики, иккинчи марта қурилган оила кўп ҳолларда биринчидан кўра мўртроқ бўлиб чиқади. Ҳаёт бир издан чиққач, уни тузатиш қийин.

— Муҳаббат!.. Унга муносабатингиз? Қисқача таърифингиз?

— Энди бунга қисқача таъриф бериб бўлмайди-да. Л. Толстойдан «Анна Каренина» романининг қисқача мазмунини айтиб берсангиз дейишганда, у бир оғиз қилиб айтиш мумкин бўлганда мен уни роман қилиб ўтирмаган бўлардим, деган экан. Мен севгини оловга ўхшатаман. Бу оловнинг асоси — меҳр. Қуёшнинг нурлари лупада битта нуқтага йиғилса, ўша жойни у куйдириб юборади... Муҳаббат ҳам шунга ўхшайди, инсоний туйғуларни бир нуқтага жамлайди, юракда яшириниб ётган барча маънавий кучларни ҳаракатга келтиради. Муҳаббат келганда заиф одам ҳам ўзини жуда қудратли сезади. Бошқа вақт қўлидан келмайдиган ишларни муҳаббатнинг кучи билан удалай олади. Муҳаббат инсоннинг барча фазилатларини уйғотадиган баҳор палласига ўхшайди.

— «Эҳтиёт» сўзига муносабатингиз? Хурوفотга қарши очиқ курашганмисиз ва ёки эҳтиёткорлик билан?

— Хурوفот тарихда мавжуд. Бизда эса унинг аталиши бўлакча: догматизм, вулгар-социологизм. Аслида булар бидъатнинг турлари. Стереотиплар ҳам...

Эҳтиёткорлик ҳақида шуни айтиш мумкинки, бу давр руҳи ва шахс табиати билан боғлиқ хусусият. Шахсга сизгиниш даврида ҳамма эҳтиёткорлик билан иш кўрган. Эҳтиёткорлик қўрқоқлик билан чегараланади. Лекин мулоҳазакорлик билан қўрқоқликни ажрата билиш керак. Нозик масалаларга мулоҳазакорлик билан ёндашиш қўрқоқлик эмас.

Қайта қуриш ишига дадил ҳаракат қиладиган одамлар керак. Шу маънода мен ижодий жасорат тарафдориман.

— Она тилимиз, унга давлат тили мавқеи берилиши лозимлиги ҳақидаги даъватларга қандай қарайсиз?

— Адабиётнинг асосий қуроли — тил. Шунинг учун ҳам тил ҳамиша бизнинг диққат марказимизда. Айниқса, турғунлик даврида — 60—70-йилларда тилимизга эътибор сусайди, шунда мен бир неча илмий ишлар қилган эдим: «Тил ва дил», «Халқ тили ва реализм» деган китобларим ўша пайтда чиққан. Халқ бошидан кечирган тарихий ҳодисалар тилда жамланиб боради. Шунинг учун ҳар бир халқнинг она тили ватанининг маънавий тимсоли ҳисобланади. Демак, тилидан айрилган халқ маънавий Ватанидан жудо бўлади.

Ешларнинг тилга эътибори, тилимиз истиқболи учун қайғуриши эзгу иш. Ешларимиз тилига, халқига меҳр билан қарашар экан, ён-атрофимиздаги бошқа халқлар, уларнинг тилига ҳам ҳурмат, меҳр билан қараш кераклигини баъзан унутиб қўядилар. Рус тили — қардошлигимиз тили. Она тилимиз биз учун биринчи тил бўлса, рус тили иккинчи тил бўлиши керак.

Мен тилда ҳам, ижтимоий ҳаётда ҳам тенг ҳуқуқлилик тарафдориман. Дейлик, пахтакорларимиз мамлакат олдидаги бурчларини ҳалол адо этиб, СССРнинг пахта мустақиллигини муттасил таъмин этиб келмоқдалар. Лекин пахтакорлар учун бошқа регионлардан етказиб берилиши керак бўлган гўшт маҳсулотлари сўнгги йилларда жуда камайиб кетди. Агар тенгҳуқуқлилик принципига астойдил риоя қиладиган бўлсак, бизнинг пахтакорларимиз гўшт ва бошқа маҳсулотлар бўйича шартномани бажармаётган марказий агроаноат идораларига, СССР енгил саноат министрлигига пахтани камроқ бериши, масалан, уни миллион тоннага камайтириб, ўрнига бир неча миллион тонна сердаромад озик-овқат маҳсулотлари етиштиришлари ва шу тарзда озик-овқат таъминотини иттифоқдаги ўртача даражага етказиб олишлари мумкин эди. Бизда озик-овқат таъминоти иттифоқ даражасидан икки баробар паст эканини олимлар рақамлар билан исбот этмоқдалар. Пахтанинг меҳнати эса оғир. Парвариш яхши бўлмагандан сўнг оғир меҳнат соғлиқни емиради. Кичикликдан дуруст парвариш кўрмаган қизлар вояга етганда кўпинча соғлом фарзанд кўрмайди, айрим йигитларимиз армия хизматига ярамайдиган бўлиб ўсади. Аналар камқонлиги, болалар ўлими...

Иқтисодий нотекислик одамлар тақдирига мана шундай салбий таъсир кўрсатаётган пайтда айрим марказий министрликлар ўз маҳкамаларининг манфаатларини «умумхалқ манфаатлари» деб лоф урадилар.

СССР Езувчилар союзининг бултур Москвада бўлиб ўтган ва миллий муносабатларни такомиллаштиришга бағишланган пленуми иттифоқдош республикалар она тилларига давлат мақоми берилишини қўллаб-қувватлаб чиққан эди. Худди шундай таклиф ва тавсия тилшунос олимларнинг Тошкентда бўлиб ўтган бутуниттифоқ кенгашида ҳам қабул қилинди.

Келажақда республикаларнинг хўжалик ҳисобига ўтиши, ўзини ўзи бошқариши ва даромадига қараб ҳақ олиши — суверен ҳуқуқларни экономика ва социал соҳаларда амалга ошириш учун зарур. Она тилимизга давлат мақоми берилиши эса халқимиз суверен ҳуқуқларининг маънавият ва маданият бобида амалга ошиши учун керак.

— Самимий суҳбатингиз учун раҳмат, Пиримқул ака!

Суҳбатни Шукур Содик олиб борди.

**ЗОМИН ҲҒЛОНИ-
БРЕСТ ҚАҲРАМОНИ**

1941 йилнинг ёзида биз бир гуруҳ ўзбекистонлик йигитлар Брест горнизонида хизмат қилардик. Машғулотлардан бўш вақтларимизда гўзал диёримиз, туғилиб ўсган қишлоқларимиз, оила аъзоларимизни эслаб, сўхбатлашиб ўтиришни жуда хуш кўрардик.

Мен у пайтлар 125-ўқчи полкида взвод командири эдим. Взводимда ўзбек йигитлари ҳам анчагина эди. Шулардан бири Авазмат Ниёзматовдир. Зомин тоғлари бағрида улғайган бу йигит чапдаст, доворак, ҳазил-мутойибага мойил инсон эди. У билан ҳамсуҳбат бўлган киши ҳеч қачон зерикмасди. Уруш бошланишидан уч-тўрт кун олдин Брест қалъаси ичидан оқиб ўтувчи Буг дарёси бўйида узоқ суҳбатлашиб ўтирганимизни ҳеч қачон унутолмайман.

— Зоминда бўлганмисиз? — сўраб қолди у ўша куни қутилмаганда.

— Йўқ, нима эди?

— Ём қишлоғида ҳам бўлмаган чикарсиз?

Мен кулиб юбордим. — Ахир Зоминда бўлмаганимдан кейин, Ём қишлоғида қандай бўлайин?

— Унда эшитинг: Зомин жуда гўзал жой. Ём эса Зоминдан ҳам гўзал. Ёмни революционерлар, маърифат тарқатувчи зиёлилар қишлоғи деса ҳам бўлади. Колхоз тузумининг жонкуярлари Жамол Муродов, Каримберди Расулов, Тошкентда — Марказий Комитетда ишлаган Назиркул Ҳасанов, Миркарим Фозилов — ҳаммаси шу қишлоқ фарзандлари. Ёмда 1922 йилдаёқ биринчи совет мактаби ташкил этилган. Абдулҳамид Мажидов, Мамарозиқ Сиддиқов, Назиркул Қўлдошевлар дастлабки мактаб директорлардан эдилар.

У қишлоғини эсласа ҳамиша жўшиб гапирар, асли серғайрат йигит эмасми, шундай ҳикоя қилардики, эшитган одам ҳам ғайратланиб кетарди.

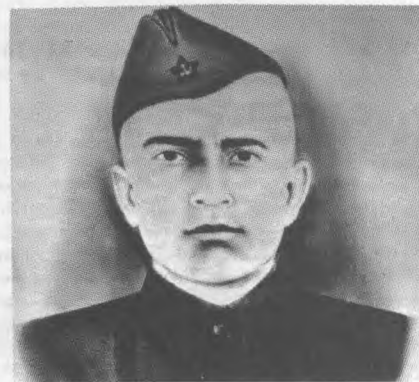
— Хизмат тугасин. Сизни албатта Ёмга олиб бораман, ўртоқ командир, — дерди у кўпинча. — Маза қилиб от чопамиз.

Авазмат Ниёзматов армияга қақирулгунча от спорти билан шуғулланган эди. Уша вақтда Охунбобоев номли колхозда армия учун от тайёрлаб берувчи пункт бўлиб, Авазмат асов отларни минишга ўргатар экан. У бир неча марта республика миқёсидаги от спорти мусобақаларида иштирок этиб, совринли ўринларни эгаллаган. Унинг юрагида ўт, кўзларида нур чақнар эди.

... Даҳшатли уруш бошланган куни у ҳам кўпчилик қатори қалъа ичида эди. Тўсатдан бошланган ҳужум жангчиларимизни дастлаб шошириб қўйди. Биздан бир неча баробар кучли бўлган душман ҳам ердан, ҳам кўкдан тинимсиз ҳужум қиларди. Қалъада ҳарбийлардан ташқари уларнинг оилалари ва ёш болалар ҳам бор эди. Душман бизни ҳар томонлама ўраб олганидан аёллар ва болаларни қутқариб қолиш имконияти деярли йўқ эди.

Қалъа қўмондонлиги шарқий дарвоза томонда душман нисбатан кучсизлигини пайқаб, ҳимочиларнинг бир гуруппасини қалъадан олиб чиқиб кетишга тайёргарлик кўра бошлади. Бироқ, аксига олгандай, мустаҳкам ўрнашган душман пулемётчиси сира йўл бермас эди. Шунда оддий солдат Авазмат Ниёзматов душман пулемётининг овозини ўчирди тўғрисида буйруқ олди. У Буг дарёси орқали қалъа ташқарисига чиқа бошлади. Бироқ, уни сезиб қолган душман тинимсиз ўқ ёғдирди. Жасур жангчи яраланганига қарамай, жанговар топшириқни адо этди. Душман дзотини портлатиб юборди. Кучли портлаш натижасида ўзи ҳам ҳалок бўлди.

Жасур ўзбек ўғлини азиз жонидан кечиб, шу кун кўплаб одамларимиз-

нинг ўрмон ичкарасига кириб олишларига йўл очиб берди. Шундай қилиб 24 июнь куни Улуғ Ватан урушида душманнинг биринчи ўт очиш нуқтасини портлатган доворак жангчи Зомин ўғлини Авазмат Ниёзматовдир.

Мен орадан роппа-роса 40 йил ўтгач, яъни 1981 йилда Ём қишлоғига бордим. Бунга дўстим Авазматнинг укаси ва у ишлаётган Карл Маркс номли 3-ўрта мактаб қизил изтопарлари сабабчи бўлдилар. Улар урушда ҳалок бўлган ҳамқишлоқлари хотирасини тиклаш мақсадида узоқ вақт изланишиб, менинг адресимни ҳам аниқлашга муяссар бўлишибди.

Мактаб ўқувчилари, қаҳрамон жангчининг ҳамқишлоқлари берган саволларига жавоб қайтарар эканман, беихтиёр кўз ўнгимда хушчақчақ ва доворак Авазматнинг сиймоси пайдо бўлди. Ёш ватанпарвар ҳамқишлоқлари хотирасига ўрнатишган ёдгорлик пойига гулдаста қўйдим. Зоминнинг энг катта кўчаларидан бирига Авазмат Ниёзматов номи берилган экан.

1988 йилда яна бир қувончли хабар олдик: Авазмат Ниёзматовнинг жасорати Қаҳрамон Брест қалъаси илмий совети, СССР Мудофаа Министрлигида тан олинди, унинг номи зарҳал ҳарфлар билан Брест мемориал комплексидagi мрамор лавҳага ёзиб қўйилди. Авазмат Ниёзматовнинг ҳаёти ва қаҳрамонлигини тарғиб қилиш учун музейнинг 9-залидан алоҳида ўрин ажратилди. Мен жанговар дўстим Авазмат Ниёзматов номини янада кенгрок абадийлаштиришни, унинг номида йирик совхозлар, мактаблар бўлишини, район марказида ёки у туғилиб ўсган Ём қишлоғида унинг бюсти ўрнатилишини, унинг жасорати юқори муқофотларга тақдим этилишини истар эдим.

М. АБДУВАЛИЕВ,
Брест ҳимоячиси, қалъа мудофаа музейининг илмий ходими

ЮРАКДА ОВО ДУШМАН

Азиз ўқувчи! Сизни Улуғ Ватан урушининг марҳум қаҳрамонлари энг сўнги дақиқада, ўлим билан юзма-юз туриб битган мактублардан айримлари билан таништирялмиз. Бу мактубларнинг ҳар бир сўзи, ҳар бир жумласи ўтли юрак қони билан ёзилган, уларда ҳаётга муҳаббат, ғалабага ишонч барқ уриб турибди. Уруш йилларининг чинакам руҳи ана шундай эди. Дунёни ҳалокатдан асраб қолган нарса ҳам ана шу руҳнинг куч-қудрати, юракларнинг ана шундай метин иродасидир. Бу қаҳрамонликлардан ибрат олиш эса бизлар учун муқаддас бурч. Қайта қуришнинг кураш майдонларида биздан ҳимоя кутаётган адолат, эзгулик, халқимизнинг юксак маънавий қадриятлари, ўтмишимиз ва келажагимиз тақдири ана шунга тақозо этаётир.

Шу боисдан ҳам «Ёшлик» ўз саҳифаларида қаҳрамонлар ҳаёти, жасорати ҳақида ҳикоя қилувчи мактубларни «Жасоратнома» рубрикаси остида мун-

тазам чоғ этиб боришни режалаштирди. Қардош Афғонистон тупроғида қарийб ўн йилга чўзилган уруш ҳақидаги хотираларни, эсдаликлар ва байналминалчи жангчиларнинг кундаликларини топиш, китоб қилиш нечоғлик эзгу иш эканини ўзингиз яхши биласиз. Биз бу борада сизнинг мададингизга муҳтожмиз. Биз аминмизки, кўпчилик журнал-хонларнинг альбомларида, шахсий архивларида қаҳрамон жангчиларнинг минглаб мактублари сақланади. Келинг, бу хатлар ва ҳужжатларни «Ёшлик» адресига жўнатинг, уларни тўплайлик, эълон қилайлик. Улар кўпчилигининг, бутун халқимизнинг маънавий мулкига айлансин. Хатларга жангчи-муаллифнинг ҳаёти ҳақида маълумотлар илова этишни унутманг. Халқ ўз тарихи билан тирик, дейди донолар. Қаҳрамон ота-боболаримиз жасорати авлодлар эҳтиромидан мосуво қолмасин.

ПУБЛИЦИСТИКА БУЛИМИ.

ЖАНГЧИ Г. А. ИСЛАНОВНИНГ ФРОНТДОШ ДУСТЛАРИГА МУРОЖААТИ

28.12.1941 йил. Ўн нафар жангчидан тўрт киши қолдик. Уч кундан бери қуршовдамиз. Эсэсчилар полкининг байроғи ва жуда кўп махфий ҳужжатлар сақланадиган кўрғонини портлатдик.

Тонг отмоқда. Немислар — бир батальон келади — бизни ўраб олишди. Бизнинг ҳимоямиз мустаҳкам. Жуда кўп ўқ-дори ва қуролларимиз бор.

Чинакам қаҳрамон қизилармиячи Ҳабибулла Исломов, Ленинграддаги болалар уйларида бирида тарбияланган, «Севкабель» заводида слесарь бўлиб ишлаган, Қизил Урда шаҳар ҳарбий комиссариатидан хизматга қақирилган, ярадор бўлса ҳам шафқатсиз курашди. Кечқурун икки немис солдатини «тил» сифатида тутиб келишди. Улар ҳали тирик. Бизга асир тушган иккита полковникни ўлдиришимизни ўтиниби сўрашмоқда. Биз ҳам коммунистлармиз, дейишмоқда.

Биз уч киши тирик қолдик. Ҳар биримиз бир неча жойимиздан яраланганмиз, ҳаммамиз қонга беландик. Мана, ҳозир менинг чап кўзим қонга тўлди...

Тошкентга, менинг оилам, болаларимга қонли жанг чоғи, мардларча ҳалок бўлганимдан хабар беришингизни сўрайман. Улар мени ҳеч қачон унутмасинлар, улар урушсиз, бахтли ҳаёт кечиришади.

Исломов ҳалок бўлди. Бу жуда оғир жудалик. У Ватаннинг шер йигити, довжорак жангчиси эди.

Икки киши қолдик. Немислар тобора қаттиқ сиқувга олишаётир. Оқоплар олдида душман солдатларининг мурдалари қалашиб кетди.

Ёзишни тугатяпман. Кузмин сира бўш келмаётир. Гитлерчи полковникларни нариги дунёга жўнатдим.

Қоронғи тушмоқда. Фашистлар қичқиришиб, агар таслим бўлсак бизга ҳаёт ва бошқа кўп нарсалар ваъда қилишаётир.

Асир тушган икки немис солдати мендан фашистларга қарши жанг қилишлари учун рухсат беришимни сўрашяпти. Кузмин жуда оғир яраланди. Ҳушсиз. Мен ҳам уч жойимдан ўқ едим, тинмай қон оқяпти. Немисларнинг қўлларини ечиб, авто-

мат тутқаздим. Улар ўз истеҳкомларини мўлжаллаб ўқ уза бошлашди. Мен ҳайрон — улар биз тарафга ўтишди!

Қоронғуда яна ёзишни давом эттирдим. Отишма тинди. Кўрқинчли сукунат. Блиндаж ўликларга тўла.

Кутяпман.

Ҳаётимнинг сўнги дақиқалари...

28.12.1941. Тирикман. Таслим бўлмайман. Икки немис солдати дўстларим ўрнида яна ўт очишди. Улар кимлар экан-а? Сўрашга эса фурсат йўқ.

Тирикман! Таслим бўлмайман!

Жангчи дўстларимга мурожаат этаман: Ватан учун, Ленин партияси учун курашинг. Ғалаба барибир бизники. Душман кучли. Аммо у маънан биздан бир неча баравар заиф. Асло руҳингизни чўктирманг!

РАЗВЕДКАЧИ ХЕЛЕНЕ КУЛЬМАННИНГ СИНГЛИСИГА МАКТУБИ. 24 АВГУСТ 1942 ЙИЛ.

Сира ҳам бўшаша кўрма. Бу ҳали машаққатларнинг бошланишидир. Аммо булар бари ўткинчи. Эсингдами, бир куни сен альбомимга: ёмғир ва бўрон ўтиб кетади, кўёш яна чарақлаб боқади, деб ёзган эдинг. Худди шу каби энг оғир ғам ва мусибат ҳам йўқолиб, албатта, чин юракдан қувонса бўладиган, бахтиёр кунлар келади. Ҳаёт қандай мавжуд бўлса, шундайлигича гўзал. Умрини кўпинча азоб-машаққатлар безайди. Ҳаётимизнинг фақат бир мақсад-йўналиши бор — олдинга. Орқага асло йўл йўқ. Фақат олға! Курашга, ғалаба сари. Агар фақатгина бир ўй-ният билан яшасанг, агар бу ниятнинг амалга ошуви учун ҳамма нарсага тайёр турсанг, унда ҳеч қандай қийинчилик сени енголмайди. Гоҳида кўзларинг беихтиёр ёшга тўлсалар ҳам, фақат меҳнат ва кураш шижоати билан юпанишинг мумкин. Ўзинг ўйлаб кўр, кундалик икир-чикир ташвишларга кўмилиб яшаш қандай зерикарли бўлур эди. Биз комсомоллар янада оғирроқ, янада гўзалроқ ҳаёт йўлини танладик. Ҳаётимиз мурросасиз курашлар, азоб-уқубатлар аро кечади. Аммо уни енгилроқ умрга алмаштирмас эдик, ҳаттоки шундай қилиш мумкин бўлган тақдирда ҳам...

**ХЕРСОНДАГИ ЯШИРИН ҲАРАКАТ РАҲБАРЛАРИДАН БИРИ
Н. А. БУКИН ҚОЛДИРГАН ЁЗУВ
1943 ЙИЛНИНГ БОШЛАРИ.**

Агарда мени аёвсиз чопиб, бўлак-бўлак қилиб ташласалар ҳам, на қўлим, на тилим, вужудимнинг ҳеч бир парчаси сизларни сотмайди!

**РАЗВЕДКАЧИ З. Г. КРУГЛОВАНИНГ ТУҒИШГАНЛАРИГА
МАКТУБИ
1943 ЙИЛ 9 СЕНТЯБРДАН АВВАЛ***

Салом менинг азизларим. Сизларга сўнги бор турмадан хат йўллаётирман. Мақтубим мени қатл қилишгандан кейин сизларга етиб боради.

Мана, бир йилдирки, мендан ҳеч қандай хат-хабар ололмадингиз. Мен эса саргардон юрсам-да, сизларни унутганим йўқ. Мени февралда қамоққа олишди, икки ярим ой турманинг бир кишилик камерасида ўтирдим. Онажон, бу менга жуда-жуда оғир бўлди, лекин барига чидадим. Сўнгра Псковдаги лагерга жунатишди, яна икки ой тутқунликда бўлдим, охири қочиб чиқдим ва ўзимизникиларга қўшилдим. Менга яна топшириқ беришди ва мен, мана икки ойдирки, яна ўша турмаданман. Бошимга калтак билан роса уришди. Отиб ташлашларини кутяпман. Ҳаёт ҳақида ўйламай кўйдим. Лекин, онажон сени кўриш, кучиб, кўксингга бош кўйиб йиғлаш учун озгина бўлса-да, яшагим келади. Агар иккинчи марта асир тушмаганимда эди, сентябрда уйимизга борган бўлардим. Аммо, тақдирим шу экан, асло ачинмайман. Мен ўз бурчимни адо этдим. Азизларим, сиз шундан фахрланингки, мен сизнинг номингизга, ўз виждонимга доғ туширмадим.

Онажон, айниқса, сен сира ғам чекма, йиғлама. Мен сени юпатишдан шодланар эдим, аммо жуда олисдаман, темир панжара, балан тошдевор ортидаман.

Агар омон қолишса, бошқа қизлар мен ҳақда сизларга сўзлаб беришади.

Жасадим Остров шаҳрида, йўл ёқасидаги турма ичкарасида бўлади. Эгнимда куйган, қора жун кўйлак ва, онажон, сен совға қилганинг — қизил нимча, оёғимда — рус этиги...

Қизингиз Зоя.

Алвидо, алвидо!..

**ТАТАР АДИБИ АБДУЛЛА АЛИШНИНГ БЕРЛИН ТУР-
МАСИДАН ЁЗГАН СЎНГИ ХАТИ
28 ЯНВАРЬ 1944 ЙИЛ.**

Совет Иттифоқи, Қозон шаҳри, Дзержинский кўчаси, 18/9, 1-қв.

Тюльпанова Руқияга

Менинг азиз умр йўлдошим, севикли онажоним, азиз болаларим, дўстларим, туғишганларим!

Сизга, эҳтимол, энг сўнги ўтли саломимни йўлламоқдаман. Мен, Алишер Абдулла Бареевич, ёзувчи, А. Алиш, қизилармиячи, 1001-ўқчи полк жангчиси, душман қуршовида қолиб, Брянск ёнида 1941 йил 12 октябрда асирга тушдим.

1942 йилнинг охирида Берлин яқинидаги лагерлардан бирида шоирлар Муса Жалил ва Р. Сатторларни учратдим. 1943 йилнинг августида легионерлар деб аталувчи татар ҳарбий асирлари орасида варақалар тарқатишда айбланиб қамоққа олиндим.

Мен билан бирга ҳибсга олинганлар:

1. Муса Жалил — қозонлик шоир.
2. Гариф Шаббаев — молия ходими. Тошкентдан.
3. Сайфульмулюков — Ўзбекистон савдо халқ комиссарининг ўринбосари.
4. Фуат Булатов — қозонлик инженер.
5. Ахмет Симмаев — москвалик журналист ва легиондан 20-25 чоғли киши.

Ярим йил Берлин қамоқхонасида ўтирдик. Суд 1944 йил 7 февралда Дрезденда бўлиши керак. Туғилди, курашди ва ўлди. Кўринадики, бизнинг тақдиримиз шундай экан. Сўнги нафасимизгача ўз халқимизга содиқ қолдик. Оҳ, қанчалар яша-

гим, сизларни кўргим, бошимдан ўтганларни сўзлаб бергим келади... (Р. Саттор 43-йилнинг бошида турмадан қочган эди, тақдири ҳали номаълум). Афсус, жуда кўплаб ёзилган асарлар, пухта ўйлаб режалаштирилган ишлар биз билан йўқликка кетаётди. Сизларни қаттиқ кучиб, ўпаман. Айниқса, Олмос ва Ойвазни. Уларга илм-маърифат бериш учун шошилинг.

Алвидо.

А. Алиш,

28.1.44.

**РИГАДАГИ ЯШИРИН ҲАРАКАТ РАҲБАРИ И. СУДМА-
ЛИСНИНГ РАФИҚАСИ ВА БОЛАЛАРИГА МАКТУБИ
1944 ЙИЛ, АПРЕЛЬ.**

Марусите! Эҳтимол, ушбу мақтубим сенга етиб ҳам бормас, барибир ёзганман. Апрель ойда мени ўлим жазосига ҳукм қилишди, бугун сана нечанчи — билмайман, кунларни адаштириб юбордим. Аммо суддан кейин ҳам анча вақт ўтди, бугун, тахминан, 28 апрель бўлса керак. Тинмай ўйлаётирман — балки жажжи Аюкамизнинг туғилган куни худди шу бугундир: у олти ёшга тўлади, мени эса, эҳтимол, бугун кечаси отиб ташлаш учун олиб чиқишар... Менга китоб беришмайди, ёлғизлик зулмати ичра якка ўзим, хаёл суриш, хотирлаш учун истаганча вақт топа оламан. Ўтмишга назар ташласам, кейинги йилларда қанчалар кўп заҳматлар чекканимизни, улар орасида ёруғ, бахтли дамларимиз ҳам борлигини кўраман. Ўтган умримга ачинмайман, лекин мен бир қанча хатоларга ҳам йўл кўйдим: агар ҳаётни қайтадан бошлаш мумкин бўлсайди, мен, айниқса, сенга нисбатан янада яхши, меҳрибон бўлишга интилардим, Марусите! Сенга шунчалар оз шодлик бахш этдимки, мени кечир, марҳумларни авф этишади-ку, ахир!

Жуда кўп ёзгим келади, аммо қаламим йўқ. Чўнтагимда қолиб кетган графит қириндиси билан ёзаётирман.

Сен, эҳтимол, жасадимнинг қайси девор тагига кўмилганини ҳам тополмай юрарсан, қолаверса, бунинг кераги ҳам йўқ — барчамизни қачонлардир мана шу замин, тупроқ ўз бағрига олади. Мен ишонаманки, сен урушдан сўнг, албатта, жонажон Латвияга қайтасан. Оқшомлари, ишдан ҳорғин қайтганингда го-ҳо дунёда қачонлардир сени севган Имис яшаб ўтганини эслаб қоларсан. Илтимос, шундай пайтлар Люк ва Сармукка мен ҳақимда сўйлаб беришдан эринмагин.

*) 1943 йил 9 сентябрь куни фашистлар З. Г. Кругловани отиб ўлдиришган.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ УМУМИЙ ДЕКЛАРАЦИЯСИ

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси
томонидан 1948 йилнинг 10 декабрида қабул
қилинган

Муқаддима

Инсоният оиласининг барча аъзоларига хос бўлган қадр-қимматни, уларнинг тенг ва дахлсиз ҳуқуқларини эътироф этиш эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик асоси эканлигини эътиборга олиб; ва инсон ҳуқуқларига бепарволик, уни менсимаслик башарият виждонини тугёнга солиб келаётган ваҳшиёна ишларга сабаб бўлганлигини, одамлар сўз ва эътиқод эркинлигига эришган, қўрқув ва муҳтожликдан озод бўлган дунёни яратиш кишиларнинг олий мақсади деб эълон қилинганлигини эътиборга олиб; ва

инсон сўнги восита сифатида зулм ва истибдодга қарши исён қилишга мажбур бўлмаслиги учун инсон ҳуқуқлари қонун кучи билан муҳофаза этилиши зарурлигини эътиборга олиб; ва

халқлар ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантиришга кўмаклашиш зарурлигини эътиборга олиб; ва

Бирлашган Миллатлар халқлари инсоннинг асосий ҳуқуқларига, инсон шахсининг қадр-қимматиغا, эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилигига ўз эътиқодларини Уставда тасдиқлаганликлари ҳамда янада кенгроқ эркинликда ижтимоий тараққиёт ва турмуш шароитларини яхшилашга кўмаклашишга аҳд қилганликларини эътиборга олиб; ва

аъзо бўлган давлатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорликда инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳамма ҳурмат қилиши ва унга риоя этишига кўмаклашишга ваъда берганликларини эътиборга олиб; ва

ана шу ҳуқуқ ва эркинликлар моҳиятини ялпи тушуниш ушбу мажбуриятнинг тўла бажарилишида катта аҳамиятга эга эканлигини эътиборга олиб;

БОШ АССАМБЛЕЯ

Мазкур Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясини вазифа сифатида эълон қилар экан, уни бажаришга барча халқлар ва барча давлатлар интилмоқлари зарур, токи ҳар бир инсон ва жамиятнинг ҳар бир органи ана шу Декларацияни доимо назарда тутиб, маориф ва таълим йўли билан бу ҳуқуқ ва эркинликларнинг ҳурмат қилинишига, миллий ва халқаро прогрессив тадбирлар воситасида бажарилиши таъминланишига, Ташкилот аъзоси бўлган давлатлар халқлари ўртасида ҳам, уларнинг ҳуқуқий тасарруфидаги территориялар халқлари орасида ҳам ялпи ва самарали эътироф ҳамда амалда жорий этилишига кўмаклашишга интилсинлар.

1-МОДДА

Барча одамлар эркин ва ўзларининг қадр-қиммати ҳамда ҳуқуқлари жиҳатидан баравар бўлиб туғилдилар. Уларга ақл ва виждон ато этилган, бинобарин, бир-бирларига биродарлик руҳида муносабат қилишлари керак.

2-МОДДА

Ҳар бир инсон ҳеч бир тафовутсиз, жумладан, ирқи, терисининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқоди, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мол-мулки, табақаси ёхуд бошқа ҳолатларидан қатъи назар, мазкур Декларацияда эълон қилинган барча ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиши лозим. Бундан ташқари, инсон мансуб бўлган мамлакат ёки территориянинг сиёсий, ҳуқуқий ёхуд халқаро мақоми заминида, бу территориянинг мустақил, васийлик остидаги, ўз-ўзини идора қилмайдиган ёхуд бошқача тарзда мустақиллиги чекланганлигидан қатъи назар, ҳеч бир айирмачиликка йўл қўйилмаслиги керак.

3-МОДДА

Ҳар бир инсон яшаш, эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга.

4-МОДДА

Ҳеч ким қулликда ёки эрксизлик ҳолатида сақланмаслиги лозим; Қуллик ва қул савдосининг барча кўринишлари тақиқланади.

5-МОДДА

Ҳеч ким қийноққа ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёхуд ўзининг қадр-қимматини таҳқирлайдиган муносабат ва жазога дучор этилмаслиги лозим.

6-МОДДА

Ҳар бир инсон, қаерда бўлишидан қатъи назар, ўзининг ҳуқуқли шахс сифатида эътироф этилишига ҳақлидир.

7-МОДДА

Барча одамлар қонун олдида баробардирлар ва ҳеч бир тафовутсиз қонун томонидан баробар ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадирлар. Барча одамлар мазкур Декларацияга зид бўлган ҳар қандай камситишдан ва бундай камситишга ҳар қанақа ундашдан баробар ҳимоя этилиш ҳуқуқига эгадирлар.

8-МОДДА

Ҳар бир инсон конституция ёки қонун томонидан ўзига берилган асосий ҳуқуқлари бузилган ҳолларда ваколатли миллий судлар тарафидан бу ҳуқуқлари самарали тикланиши ҳуқуқига эга.

9-МОДДА

Ҳеч ким асоссиз қамалмаслиги, ушланмаслиги ёки қувғин қилинмаслиги керак.

10-МОДДА

Ҳар бир инсон ўзининг ҳуқуқ ва бурчлари ажрим қилиниши учун ҳамда ўзига қўйилган жиноий айбонининг асосланганлиги аниқланиши учун тўла тенглик асосида иши мустақил ва холис суд томонидан ошкора ва барча одилона талабларга риоя қилган ҳолда кўриб чиқилиши ҳуқуқига эга.

11-МОДДА

1. Жиноят қилишда айбланган ҳар бир инсон, токи унинг айбдорлиги судда ошкора кўрилиши йўли билан, ҳимоя учун барча имкониятлар таъминланган шароитда, қонуний тартибда аниқланмас экан, айбсиз деб ҳисобланишга ҳақли.

2. Содир қилинган пайтида миллий қонунлар ёхуд халқаро ҳуқуқ бўйича жиноят ҳисобланмаган қайсидир хатти-ҳаракати ёки фаолиятсизлиги учун ҳеч ким жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

12-МОДДА

Ҳеч кимнинг шахсий ва оилавий ҳаётига асоссиз аралашув, уй-жойининг дахлсизлиги, ёзишмалари махфийлиги ёки унинг номуси ва шаънига асоссиз таъжовуз қилиниши мумкин эмас. Ҳар бир инсон бундай аралашув ёхуд ана шундай таъжовузлардан қонун ҳимоясига таянишга ҳақли.

13-МОДДА

1. Ҳар бир инсон эркин сафар қилишга ва ҳар қандай давлат ерида ўзига истиқоматгоҳ танлашга ҳақли.

2. Ҳар бир инсон ҳар қандай мамлакатдан, шу жумладан, ўз мамлакатидан ҳам бутунлай чиқиб кетиши ва қайтиб келиш ҳуқуқига эга.

14-МОДДА

1. Ҳар бир инсон бошқа мамлакатларда таъқиблардан бошпана қидиришга ва бу бошпанадан фойдаланишга ҳақли.

2. Ҳақиқатда ҳам сиёсий бўлмаган жиноят қилишга ёхуд Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мақсад ва принципларига зид қилмишга асосланган таъқибда бу ҳуқуқдан фойдаланиш мумкин эмас.

15-МОДДА

1. Ҳар бир инсон граждани бўлиш ҳуқуқига эга.
2. Ҳеч ким асоссиз ўз гражданилигидан ёхуд ўз гражданилигини ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

16-МОДДА

1. Балоғат ёшига етган эркак ва аёллар ирқий, миллий ёки диний белгилари бўйича ҳар қандай чеклашларсиз никоҳга кириш ва оила қуриш ҳуқуқига эга. Улар никоҳга кириш, никоҳда бўлиш ва бу никоҳни бекор қилиш борасида баравар ҳуқуққа эгадирлар.

2. Никоҳ турмуш қураётган иккала томоннинг ҳам эркин ва тўла ризолиги билангина расмийлаштирилиши мумкин.

3. Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайраси ҳисобланади ҳамда жамият ва давлат томонидан муҳофаза этилиш ҳуқуқига эга.

17-МОДДА

1. Ҳар бир инсон мол-мулкка шахсан ҳам, бошқалар билан биргаликда ҳам эгаллик қилишга ҳақли.

2. Ҳеч ким асоссиз ўз мол-мулкидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

18-МОДДА

Ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини ҳамда шахсан ёхуд бошқалар билан бирга оммавий ёхуд хусусий тартибда таълим олиш, ибодат қилиш ва диний-маросим удумларини адо этиш йўли билан ўз дини ёки маслагига эътиқод қилиш эркинлигини ўзи ичига олади.

19-МОДДА

Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва уни бемалол ифода этиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз эътиқодига монеликсиз амал қилиш эркинлигини, хабарлар ва ғояларни турли воситалар билан, давлат чегараларидан қатъи назар, қидириш, қабул қилиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади.

20-МОДДА

1. Ҳар бир инсон тинч йиғинлар ва уюшмалар эркинлиги ҳуқуқига эга.

2. Ҳеч ким бирор уюшмага киришга мажбур қилиниши мумкин эмас.

21-МОДДА

1. Ҳар бир инсон ўз мамлакатини бошқаришда бевоқиф ёки эркин сайланган вакиллар воситасида иштирок этиш ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон ўз мамлакатида давлат хизматида киришда баравар ҳуқуққа эга.

3. Халқ иродаси ҳукумат сиёсатининг негизи бўлмоғи керак; бу ирода даврий ва сохталаштирилмаган, ялпи ва тенг сайлов ҳуқуқи замида, яширин овоз бериш йўли билан ёхуд овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа тенг қийматли шаклларда ўтказиладиган сайловларда ўз ифодасини топмоғи зарур.

22-МОДДА

Ҳар бир инсон, жамият аъзоси сифатида, миллий сазй-ҳаракатлар ва халқаро ҳамкорлик воситасида ҳамда ҳар бир давлатнинг тузилиши ва имкониятларига мувофиқ социал таъминотга ва ўзининг кадр-қиммати-ни сақлаш, шахсининг эркин ривожланиши учун зарур бўлган иқтисодий, ижтимоий ва маданий соҳалардаги ҳуқуқини амалга оширишга ҳақли.

23-МОДДА

1. Ҳар бир инсон меҳнат қилиш, ишни эркин танлаш, адолатли ва қулай меҳнат шароитларига эришиш ҳамда ишсизликдан ҳимоя этилиши ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон, ҳеч қандай камситилишларсиз, баравар меҳнати учун баравар ҳақ олиш ҳуқуқига эга.

3. Ҳар бир меҳнаткаш ўзи ва оиласи учун инсонга муносиб тирикчиликни таъминлайдиган ва зарур бўлганда, социал таъминотнинг бошқа маблағлари билан тўлдирилайдиган адолатли ва етарли иш ҳақи олиш ҳуқуқига эга.

4. Ҳар бир инсон касаба уюшмалари тузиш ва ўз манфаатлари ҳимояси учун касаба уюшмаларига кириш ҳуқуқига эга.

24-МОДДА

Ҳар бир инсон дам олиш ва бўш пайт, шу жумладан, иш кунини оқилона чеклаш ва ҳақ тўланадиган даврий таътил (отпуска) олиш ҳуқуқига эга.

25-МОДДА

1. Ҳар бир инсон ўзининг ҳамда оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун зарур бўлган турмуш даражасига, шу жумладан, озиқ-овқат, кийим, турар жой, тиббий ёрдам ва етарли социал хизматга эга бўлишга, ишсизлик, касаллик, ногиронлик, бевалик, кексаллик ёхуд ўзига боғлиқ бўлмаган шароитларга кўра тирикчилик ўтказишга маблағсиз қолган бошқа ҳолларда таъминланишга ҳақли.

2. Оналик ва болалик алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам олиш ҳуқуқини беради. Никоҳда ёки никоҳсиз туғилган барча болалар баравар ижтимоий муҳофазага эга бўлишлари лозим.

26-МОДДА

1. Ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эга. Таълим олиш, ҳеч бўлмаганда, бошланғич ва умумий таълим текин бўлмоғи керак. Бошланғич таълим мажбурий бўлиши зарур. Техник ва ҳунар таълими ҳаммининг қурби етадиган даражада бўлиши, олий таълим ҳар кимнинг қобилиятига кўра ҳамма учун баравар имкон доирасида бўлиши лозим.

ТАРЖИМОНДАН:

Этиборингизга ҳавола этилаётган Инсон ҳуқуқлари умумий декларацияси бундан 40 йилдан ортироқ вақт муқаддам қабул қилинган. Мазкур хужжат имзоланган 10 декабрь куни ҳар йили жаҳонда Инсон ҳуқуқлари куни сифатида кенг нишонланади. Гарчи декларация БМТ Бош Ассамблеясининг барча қарорлари сингари бажарилиши мажбурий қонун кучига эга бўлмаса-да, унинг аҳамияти ниҳоятда катта бўлди: давлат ва инсон, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатлар мақоми, чинакам эркин инсон ҳуқуқлари кўрсатиб берилди.

Сталинизм даврида ва турғунлик йилларида биз ўзимизни дунёдаги энг бахтли ва эркин граждандар деб ҳисоблардик. Турғуроғи, бизни тўтига ўхшаб шу сўзларни такрорлашга ўргатиб қўйишганди. Ҳатто «инсон бундай эркин нафас оладиган бошқа бирор мам-

2. Таълим инсон шахсини тўла камол топтиришга ва инсон ҳуқуқлари ҳамда асосий эркинликларига ҳурматни кучайтиришга йўналтирилмоғи зарур. Таълим барча халқлар, ирқий ва диний гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, хайрхоҳлик ва дўстликка хизмат қилиши ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкilotининг тинчликни сақлаш бўйича фаолиятига кўмаклашиши лозим.

3. Ота-оналар ўзларининг кичик ёшли болалари учун таълим турини танлашда имтиёзли ҳуқуққа эгадилар.

27-МОДДА

1. Ҳар бир инсон жамиятнинг маданий ҳаётида эркин иштирок этиш, санъатдан баҳра олиш, илмий тараққиётда қатнашиш ва унинг самараларидан баҳраманд бўлиш ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон ўзи яратган илмий, адабий ёки бадиий асар самараси бўлган маънавий ва моддий манфаатларини ҳимоя қилишга ҳақли.

28-МОДДА

Ҳар бир инсон мазкур Декларацияда баён қилинган ҳуқуқ ва эркинликлар тўла амалга оширилиши мумкин бўлган ижтимоий ва халқаро тартибларга эришиш ҳуқуқига эга.

29-МОДДА

1. Ҳар бир инсон жамият олдида бурчлидир. Фақат жамиятдагина унинг шахси эркин ва тўла ривожланиши мумкин.

2. Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва эркинликларидан фойдаланиш жараёнида демократик жамиятда бошқаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини етарли даражада эътироф этиш ҳамда ҳурмат қилишни таъминлаш, ахлоқ, жармоат тартиби, умум фаровонлигининг одилона талабларини қондириш мақсадидагина қонунда белгиланган чекланишларга риоя қилиши зарур.

3. Бу ҳуқуқ ва эркинликларнинг амалга оширилиши ҳеч қачон Бирлашган Миллатлар Ташкilotининг мақсад ва вазифаларига зид бўлмаслиги керак.

30-МОДДА

Мазкур Декларациядаги ҳеч нарса бирорта давлат, кишилар гуруҳи ёки айрим шахсларга, ушбу Декларацияда баён этилган ҳуқуқ ва эркинликларни йўқотишга қаратилган қандайдир фаолият билан шугулланиш ёки ҳаракат қилиш ҳуқуқини бериш деб талқин қилинмаслиги лозим.

Н. МУҲАММАДИЕВ таржимаси.
«Новое время» журналининг 1988 йил декабрь ойидаги махсус иловасидан.

лакат борлигини билмайман», деб қўшиқ қилиб қуйладик. Энди билсак, ҳали биз эришмаган эркинликлар ва ҳуқуқлар ҳам талайгина экан. Капиталистик дунёнинг айбларини қайд этар эканмиз, ўз нуқсонларимиздан ҳам кўз юммаслигимиз керак. Эндиликда, қайта куриш ва ошкоралик шарофати туфайли жамиятимизнинг туб гуманистик идеалларини ҳаётга тадбиқ этиш имконияти пайдо бўлди.

Совет Иттифоқи мазкур декларация билан бирга 1973 йилда Гражданик ва сиёсий ҳуқуқлар ҳақидаги халқаро битимни ҳам ратификация қилди. Аммо, афсуски, улардаги айрим моддалар ҳозирча бизнинг ички қонунларимизга мос келмайди. Демак, эндиги вазифа бу қонунларни ислоҳ қилиш, мамлакатимиз граждандарининг барча ҳуқуқ ва эркинликларини рўйба чикариш ва пировардида ҳуқуқий давлатни барпо этишдан иборат.

Уроз Ҳайдар

Уроз Ҳайдар Қашқадарё области-нинг Чироқчи районида туғилган. Тошкент Давлат дорилфунунининг журналистика факультетини тамомлаган. Шеърлари коллектив тўпламларда эълон этилган.

Муқанна

Гулхан гурлар ямлаб ҳавони,
Юрагимда қўзғалар тоғ-тош.
Гўё ёнур ўтда Ватаним,
Қароғимни куйдирар қуёш.

Чирмашавер, аланга, сармаст,
Тақдир ҳукми шу бўлгач, ёндир.
Ўз юртимда қул бўлгунча, бас,
Ўтда ёнмоқ шараф-ку, ахир.

Бесаботлик тандан бегона,
Олов бўлиб учадур сўзим.
Ёр-дўстларсиз танимни ёна
Дафн этгум Қуёшга ўзим.

Офтобнинг олов ёғдуси —
Рухим эрур, армоним эрур.
Манглайингдан ўпарман, юртим,
Ўпган сайин дармоним қурир.

Мен ташнаҳол қучгум дунёни,
Бўлмагайман ўзимга тутқун.
Ёндирурман разолат тожин
Алангага айланиб бутун.

Овулга қайтиш

Елғизоёқ йўл билан тонгда
Овулимга қайтмоқдаман шод.
Муздек елдан, самовий бонгдан
Еру кўкда уйғонур ҳаёт.

Совуқ еган боладай қуёш
Тоғ қошида қизариб турар.
Елқинланиб, куйлар ҳар бир тош,
Дов-дарахтлар сурурга тўлар.

Юрагимга бу кенг жаҳонни
Ва юлдузлар чўғини кўмиб,
Шўх дарёдай опичлаб кўкни
Чопгим келур кўзларим юмиб.

Нур ёмғири аро бетиним
Қучоғига чорлайди овул.
Соғинганми, онамдай беун
Кўз ёш билан қаршилар ҳар гул...

* * *

Нуқул интиламиз юксакка, кўкка,
Ў, учиш истаги қушникидан зўр.
Иморат қурамыз сарбаланд, тикка,
Қўйиб берса кўкда тиклаймиз қаср.

Юлдузлар жилвасин мўъжиза билиб
Сўнгсиз фожеага етмаяпмизми?!
Юксаклик ҳавасин шавқида тўлиб,
Ердан узоқлашиб кетмаяпмизми?!

Марафон

Ҳаво етишмайди,
Куйишар кўксим,
Ҳайқириқлар тошдек чўқар кўзимга.
Сочимга илашган шамол ҳаллослаб
Оловли қўлларин тутар юзимга.

Ҳозир йиқиламан, мен билан бирга
Осмон қулаб тушар,
Қулайди қуёш.
Тирбанд қаторларда одамлар эмас,
Коптоқдай сапчийди катта-кичик бош.

Мен сари югурар ҳайқириб улар,
Бўғзимда чарчоқдан ҳансирайди Вақт.
Мажҳул шарпалардан руҳим безовта,
Турмоққа мажол йўк, танда сўнган шахд.

Ярадор бургутнинг қанотларидек
Қўлларим узала тушар икки ён.
Мени олиб кетар майдондан аммо
Ҳайқириқлар елкани шу он!

Ҳабибулла
Қодирий

ҚОДИРИЙНИНГ СЎНГИ КУНЛАРИ

ХОТИРА ҚИССА

Қарордан сўнг

1932 йилнинг 23 апрелида ВКП(б) Марказий Комитети «Адабий-бадий ташкилотларни қайта тузиш ҳақида» қарор қабул қилди. Бу қарорга биноан ўша кунгача турли номлар билан аталиб, ўзларича иш юритган барча адабий-бадий ташкилот-уюшмалар, масалан, УзАПП¹, ТАПП² кабилар тугатилиб, ягона Ўзбекистон Ёзувчилар союзи тузилди, аъзолар қабул қилиниб, унинг истиқбол режалари ишлаб чиқилди.

Қодирий биринчилар қаторида Ёзувчилар союзига

қабул қилинадилар. Бир куни Ўзбекистон Халқ Комиссарлари Советининг раиси Файзулла Хўжаев ижодий масалалар юзасидан Қодирийни махсус суҳбатга чақиради ва қишлоқ-колхоз ҳаётидан бирон йирик асар ёзишни маслаҳат беради. Суҳбат сўнггида сўз уриниб, Қодирий дейдилар:

— Эшон ака (Файзулла Хўжаевга шундай мурожаат қилишган), сиз айтаётган вазифаларни бажарса бўлади. Бироқ мени бошқа нарса қизиқтиради, тўғриси, ўксинтиради...

— Масалан?

— Мана, беш-олти йилдирки, матбуотдан йироқлашиб юраман, тўғрироғи, йироқлаштириб қўйдинлар. «Ҳолинг қандай, нима қиляпсан, тирикчилигингни қандай ўтказяпсан, нимага муҳтожсан?» деб ҳеч ким сўрамади. Нега бугун тўсатдан йўқлаб қолдингиз?..

Давоми. Бошланиши ўтган сонда.
¹ Ўзбекистон пролетар-ёзувчилари уюшмаси
² Ташкент пролетар ёзувчилари уюшмаси

Қодирий шу тахлит ўзининг беш йил мобайнида тортган дард-алами ва гина-кудуратларини тўкиб соладилар...

Файзулла Хўжаев дафъатан жавоб тополмайди.

— Гапингизга тушуниб турибман, ўртоқ Қодирий, — дейди у қўйналиб, — биз кичик одамлармиз, барча масалаларни ҳам ўзимиз ҳал қилолмаймиз...

1932 йилнинг май ойида Москвада Бутуниттифоқ Ёзувчилар союзи Ташкилот Комитетининг кенгайтирилган мажлиси чақирилади. Бу мажлисга Ўзбекистон Ёзувчилар союзи Ташкилот Комитетининг барча аъзолари: Қодирий, Умаржон Исмоилий, Ойдин Собирова, Садриддин Айний, Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг раиси Раҳмат Мажидий ва бошқалар қатнашадилар. Мажлисга Совет Иттифоқининг деярли барча кўзга кўринган ёзувчилари, журналистлари тўпланадилар, Совет адабиётининг истиқболига оид муҳим қарорлар қабул қилинади. Мўзокарада кўп ёзувчилар сўзга чиқадилар.

— Мажлисдан сўнг Тошкентга қайтдик. Абдулла акам билан поездда бир купеда суҳбатлашиб келдик, — деб ҳикоя қилган эди Раҳмат Мажидий, — Абдулла акам мажлисдан яхши таассурот билан қайтган эдилар. У киши сўз ораси: «Мен эски зиёлиларни матбуотдан четлатиб қўйиш фақат биздагина рўй берди, деб юрар эдим. Ваҳоланки, бундай четлаштиришлар Иттифоқ бўйича бўлган экан-да...» дедилар...

1932—1934 йиллар жуда оғир келди. Нон, озиқ-овқат йўқ, борлари ҳам «заборная карточка» билан жон бошига кунга икки юз граммдан тўрт юз граммгача (болаларга уч юз грамм, ишловчи оила бошлиғига тўрт юз грамм) берилар эди. Бошқа озиқ маҳсулотларини (пахта мойи, гўшт, қанд, совун) ҳеч ким кўрмас, ё берилса ҳам, дўконга етиб келгунча йўл-йўлакай йўқ бўлиб кетар эди. Баъзан гўшт-ёғ дўконга етиб келса, халқнинг шўри эди. Зўравонлар силласи қуриган халқни босиб янчиб ўтиб олишар, навбатда эзилган хотин-қизларнинг фарёидан кўнгиллар эзилар эди. Шунинг учун халқ нондан бошқасига умид ҳам қилмас эди. Нон ҳам қандай денг: арпа, жавдар унларидан пиширилган қопқора, қўлга ёпишадиган, нордон нон. Икки юз граммни дўкондан шундоқ олмасизу оғзингизга соласиз. Нордон эмасми, бадтар иштаҳангизни қўзғаб юборади. Бироқ, эс эртаси кун шу вақтгача сабр қилишга мажбурсиз...

Бизда қимматчилик ва қаҳатчилик деган сўзлар бор: қимматчиликда бозорда озиқ-овқат бор-у, лекин уни сотиб олиб, ейишга халқда ақча йўқ бўлади. Қаҳатчиликда эса, халқда ақча бор, лекин бозорда ҳам, уйда ҳам егулик топилмайди.

Жосият бибим ҳикоя қилар эдилар: қай бир йил (хон замонларида бўлса керак) Тошкентда қаҳатчилик бўлган экан. Халқ ҳатто сомон сувоқларини кўчириб, дони ажратиб еган экан. Шунда оломон:

Олтин-кумуш тош экан,
Арпа уни ош экан,

деб ўзи олтин-кумуш бойликларини Жанггоҳ (ҳозирги Пушкин номли боғ ўрни)га келтириб ташлаган эканлар.

У чоқларда мен ўн беш ёшли эдим. Бинобарин, 1933 йилда бўлган очлик қимматчиликданми, қаҳатчиликданми, тафовут қила олмасдим. Аммо энди шу нарсани биламанки, ҳар ҳолда, қадрсиз бўлса ҳам, пул бор экан, бозордан нимадир топиш, қорин тўйғазиш мумкин эди.

Чорсу бозорига тушсам кўрар эдим: Кўкалдош мадрасаси пойида қатор тизилиб очлар ётар эди. Баъзилари ихрашарди, баъзилари қўл чўзиб, ўткинчилардан садақа сўрар эдилар. Садақа... Ўткинчиларнинг ўзлари оч-ку, нимаям берсинлар... Очларнинг аксарияти қозоқлар эди. Чамаси улар Тошкент теварагида яшашар, шаҳарга тушсам тирик қоларман деб, охириги куч-мадорлари билан шу ерга етиб келишар, бир неча кун ётиб, шунда ўлар эдилар. Эрталаб махсус араваларда келишиб ўликларни олишар, «Мусофирлар мазори»га элиб, ҳозирги «Комсомол кўли» яқинидаги жар бўйига кўмар эдилар.

1934—1936 йилларда ТошМИ қошидаги медицина ишчилар факультетида ўқидим (бу тайёрлов курси бўлиб, Тошкент медицина институтига талабалар етиштириб берар эди). Группамизда Аринғазов деган бир қозоқ киши ҳам ўқирди. У группамизнинг энг ёши улуғи бўлиб, соч қўйган, тўладан келган, барваста, анча ўқи-мишли, араб ёзувини билар, сиёсатдан хабардор киши эди. Чамаси, у Тошкент теварагида яшар, бола-чақали кўринар эди.

Аринғазов энг охириги столда мен билан ўтирар, кимнинг ўғли эканлигимни билар, баъзан жиддий суҳбатлашиб қолар эдик. У «Муштум» журналининг янги чиқа бошлаган даврларини, Қодирийнинг Ғозӣ Юнус билан бўлган 1925—1926 йилларидаги баҳс-мунозараларини ўқиганлигини айтиб, кулар эди. Бир кун мен Аринғазовга ўтган йиллардаги очарчилик ва унинг оқибатида кўп одамлар нобуд бўлгани, умуман, кўрган-кечирганларимни айтиб бердим. У оғир тортиб қолди. «Ҳикоям»ни эшитгиси келмагандай стол устидаги дарсликни варақлай бошлади-да, тўсатдан тўнғиллади: «Очликдан қозоқ халқининг қирқ фоизи қирилиб битди!» Мен сўрадим: «Нега, дон бўлмадимми?» Аринғазов бу мавзуда сўзлашгиси келмай, яна китоб варақлай бошлади. «Қўй, ука, — деди у, — бундай сиёсий масалаларни текширмоқ учун сену бизлар ёшлиқ қиламиз... Ўртоқ Сталин бизнинг дохийимиз. У нима буюрса, биз шуни бажарамиз...»

Кейинчалик билишимча, Қозоғистонда колхоз қурилиши даврида маҳаллий шарт-шароитлар қўпол равишда бузилган экан. Лекин ўша давр тарихчилари бу ҳақда сукут сақладилар. «Қозоғистон шароитида бундай йўл билан колхоз тузиб бўлмайди», деган раҳбарларни «Сен аксиланкилобчисан!» деб, отиб ташлаганлар. Шу боисдан чорва қуриган, дон экилмай қолган, очарчилик бошланган, омборлардаги захирани очларга тарқатиш қатъиян ман этилган. Очларга юраги ачиб омборларни очиб берган баъзи район ва область раҳбарларини эса «Сенлар ўртоқ Сталиннинг буйруғини буздинглар» деб, отиб ташлаганлар. Натижада, очлар судралиб-эмаклаб келиб, қулфлоғлик, соқчилар назоратидаги дон омборлари ёнида жон бера бошлаган.

Халқ оғир ҳаёт кечирар эди. Уйин-кулги, орзу-ҳавас деган гаплар йўқ. Ҳамма бир нарсани ўйлар эди: бугун қандай қилиб қорин тўйғазсам экан?.. Ҳатто боқолмасдан ноилож ёш болаларини ўрда сувига улоқтирган ота-оналарни, кўчага ҳайдаб қўйилган қарияларни, ота-онаси ташлаб, қочиб кетган болаларни ва бир бурда нон учун бир-бирини ўлдирганларни ҳам кўрганмиз. Биз боғимиз, деҳқончилигимиз, сигир-бузоғимиз борлиги учун бирмунча дуруст яшар эдик. Бунинг устига шу йил (1933) биз тақсимот дўконига — ёзувчи, профессор, санъаткор, инженер каби мутахассислар учун очилган махсус дўконга аъзо қилинган эдик. Дўконимиз Пушкин кўчасида, Тельман паркига бурилишдаги бир кўра ичида эди. Мен мактабдан бўшадимми, доим дўконга қатнардим. Дадам эса кўпинча «Обид кетмон» қиссасини

ёзиш, русча-ўзбекча луғат тузиш (п ҳарфини) ва боғ ишлари билан банд эдилар. Баъзан иккаламиз қоп орқалаб тушиб, дадамнинг ўртоқлари — Чуқур қишлоқдаги Маҳмуд сариқнинг тегирмонида жўхори тортириб чиқардик.

Ойим бечора эрталабдан кечгача таом тайёрлар: жўхори унидан хамир қилиб, қовоқ қўшиб, тандирда зоғора нон ёпар, кунига бир-икки марта суюқми-қуюқми иссиқ овқат пиширар, мол боқар, сигир соғар эдилар. Балки, бунча таом кимлар учун тайёрланар эди, деб сўрарсиз. Дадам Рашид ака деган бир чолни, унинг Қудратилла исмли ёш ўғлини кўчадан етаклаб келиб: «Бу киши эски танишим, бечора қийналиб, боқаси билан кўчада қолипти, яхши кунлар келгунча бизда яшаб турсинлар», деб шийпонимизга ўтқазиб қўйган эдилар. Бир қўшнимизнинг оиласи (етти жон) очликдан ёппасига шабкўр бўлиб уйга кириб қолган эди, бунинг устига катта амакимнинг аҳволи ҳам унча яхши эмасди. Ана шу одамларнинг ҳаммасини баҳоли-қудрат таом билан таъминлаш керак эди... Дадамнинг ўзлари ҳам тинимсиз ишлаганлариданми ва ё бошқа бир руҳий ҳолатданми, овқатни яхши есалар ҳам, озиб-тўзиб кетган эдилар.

Шу ўринда Шайх Саъдийнинг «Гулистон» китобидан бир ҳикоят ёдимга тушиб кетди: «Фалон шаҳарга фалон исмли дўстимнинг мулоқотига борган эдим. Иттифоқо, у шаҳарда очлик ҳукм сурар экан. Шаҳар халқи озиб-тўзиб кетган, ҳар лаҳзада бир ўлим рўй бериб турар экан... Дўстим эса бадавлат, емак-ичмак зиёда эди. Лекин шунга қарамай дўстим озиб, ранги сарғайиб кетган эди. Мен ажабланиб ундан сўрадим:

— Халқ-ку, йўқликдан, очликдан ҳалок бўляпти, сенинг мол-дунёнг бор, емоқ-ичмоғинг яхши, нега озиб-сарғайиб кетдинг?

Дўстим жавоб қилди:

— Мен озишим, сарғайишим очликдан эмас, халқим бошига тушган бу оғир кулфат ғамидандир...»

Укам Масъуд қиш кезлари сандалда биз билан ўтирарди-да, уйқу босиб секин мудрар ва тўсатдан уйғонар, ётган кўйи ойимга дер эди:

— Ойи, ойи, бўлка нон топсанглар менга ҳам олиб қўйинглар, эрталаб ейман...

Биз кулар эдик. Чунки у зоғора нонни нон ҳисобламас, дарҳақиқат, зоғора тезда кўнгилга тегар эди.

1934 йилнинг баҳори эди, йўлбошчимиз ўз фуқароларига озгина бўлса-да, раҳм-шафқат қилди, чоғи, «ҳаволар ёришиб», очликдан чиққан халқ аста жонлана бошлади. Энг зарури, дўконларда нон бемала бўлиб қолди. Одамнинг қорни тўйса, кечаги очарчиликни унутади дейишади. Лекин, баъзан қуйидагича кулгили ҳолатлар ҳам рўй беради: Қип-қизил ақиқдай пишган гижда нонларнинг дўконларда тахлиниб турганини кўрган боғкўчамиздаги соддадил Турсунбой сўфи кўзларига ишонмайди. Бу нонларнинг эрта-индин яна йўқолиб кетишидан чўчийди-да, уйда боқиб турган ғунажинни шартта бозорга чиқариб сотади ва ҳамма пулига нон харид қилади...

1934 йил хайрли тадбирлар, воқеаларга бой бўлди.

Уша йили ёзда машҳур рус ёзувчиси Алексей Толстой оиласи билан боғимизга келиб, икки бор меҳмон бўлдилар. Қодирий Инжиқободдаги ёзувчилар боғида ободончилик ишларига раҳбарлик қилдилар, Москвада бўлиб ўтган СССР Ёзувчиларнинг биринчи съезида қатнашдилар, Максим Горький билан учрашдилар ва ҳоказо...

1935—1936 йиллар ҳам хайрли кечди. «Обид кетмон» қиссаси босилиб чиқди, Намангандан шоир Сўфизода,

Самарқанддан Садриддин Айнийлар келиб, меҳмон бўлишди. Шу йил Гоголнинг «Уйланиш» асари Қодирий таржимасида Ҳамза номидаги театрда сахнага қўйилди, «Ғирвонли Маллабой ака» очерклари чоп этилди (1936), Қозон шаҳрига Татаристон Ёзувчилар союзининг қурултойига бордилар. Хуллас, Қодирийнинг эндиги ниятлари агар хотиржамлик бўлса, «Амир Умархоннинг канизини» тарихий романини ёзмоқ эди...

Хитой консули

1935 йилнинг ёзи бўлса керак, бир кун пешин чоғи ижодхонада дадам, Қудратилла амаким, мен — учовлон шурва ичиб ўтирар эдик. Дарвозамиз очилиб, бир киши кириб келди. У ён-бу ёнга аланглаб, шийпон ёнидан ўтиб, биз ўтирган ичкари уйимизга яқинлашди. Дадам менга «Чиқиб сўра-чи, нима иши бор экан» дедилар. Мен чиқдим. У киши баланд бўйли, озғин, қотмадан келган, соч қўймаган, мўйлабли, оқиш танли, устида костюм, оёғига баланд пошна этик кийган эди. Менинг кимлигимни сўраб билгач, «Дадангиз уйдадилар, чақиринг», деди. Унинг тилидан уйғур шеваси сезилар эди.

Дадам чиқдилар. Супа ёнида тик туриб, анча сўзлашдилар ва меҳмонни кузатиб келиб, қўлларидаги бир конвертни токчага қўйдилар. Қудратилла амаким хатга кўз ташлаб, дадамдан сўрадилар:

— Ким экан, нега келипти, ака?

— Хитой консулидан келипти...

— Хўш?

— Консул «Ўтган кунлар»ни ўқипти. Маъқул бўлган шекилли, танишиш учун меҳмонга таклиф қилипти.

Қудратилла амаким қўл артиб дедилар:

— Қачонга, ака?

Дадам кулдилар:

— Нима, бирга бормоқчимисан?

— Ҳа-да, — амаким ҳам кулдилар, — консулларнинг қандай яшашини кўриб қайтамиз...

— Хатни ўқийлик-чи, — дадам токчадан хатни олдилар ва овоз чиқариб ўқидилар.

Хат оқ-сарғиш қоғозда араб ҳарфида, уйғур шевасида сиёҳ қалам билан ёзилган бўлиб, тагига баҳайбат бир муҳр босилган, муҳр ичига эса араб ҳарфида «Чампан-сили» деб ёзилган эди. Таклиф кун и белгиланган эдимиз, йўқми, хотирамда қолмаган. Хат токчада бир неча кун турди. Ҳатто қизиқиб уни қайта очиб ўқиб ҳам кўрмадим. Кейин хат кўринмай қолди. Бир кун дадамдан сўрадим:

— Ада, Хитой консулининг уйига меҳмонга бордингизми?

— Бе-е, — дедилар дадам энсалари қотгандай ва тескари қарадилар.

— Бормадингизми, нега?

— Аввал хатни кўтариб сиёсий идорага бордим. Улар ўқиб кўриб, бормаганингиз маъқул, дейишди... Бормадим...

1935—1936 йиллар эди, шекилли, май байрами арафаси, ярим тунда Қудратилла амакимнинг «ака, ака», деб, дадамни уйғотганини эшитдим. Бу бемаҳал уйғотишдан ҳавотирланиб, дарҳол болохона-уйдан ҳовлига тушдим.

— Нима гап? — дедилар дадам ўзларини хотиржам тутиб.

Амаким паст овоз билан деди:

— Ҳозир Пирназар ака мени уйғотиб, «Абдуллани хабардор қилиб қўй», дедилар...

Воқеа бундай бўлади: маҳалламизнинг қоровули Пирназар ака туни билан маҳаллани айланиб, маст-аласт йўқми, уйлардан жанжал-тўполон эшитилмаяптими, деб кезиниб юрарди. Шу кун у бизнинг кўчадан ўтаркан, иккита бегона кишини пайқаб қолади ва кузатади. Улар узоққа кетмас, фақат бизнинг кўчада, уйимиз атрофида аста-аста юриб, жарлик-кўприкка тушар ва гузар яқинидан яна орқага бурилар эканлар. Бегоналар шу йўсин икки-уч давра қилиб кўприкка борганларида Пирназар ака (у жуда довлорак киши эди) йўлларини тўсиб, «Кимсанлар, нега бунда айланишиб қолдиларинг, мен маҳалланинг қоровулиман», дейди. Бегоналар (бири рус, бири ўзбек) «Бизлар ўғри, бандит эмасмиз, боравер ўз ишингга», дейишади.

Пирназар ака «Булар Абдулланинг уйини пойлашяпти-ёв», деб гумон қилади ва бохабар қилиб қўйиш мақсадида боғ кўчага кириб, Қудратилла амакимни уйғотади (Пирназар ака бегоналарни шубҳага солмаслик учун бизнинг дарвозани қоқмайди). Воқеани айтади. Амаким эса туйнукдан чиқиб, бизни хабардор қилади...

— Хўп, раҳмат, бориб хотиржам ухлайвер, ука, — дедилар дадам.

Жой-жойимизга тарқалишдик.

Эртасига биринчи май байрами бўлди. Намойишдан қайтиб, тўғри дадамнинг ижодхоналарига кирдим. У киши ёзув билан машғул эдилар. Хонтахта ёнига ўтирдим. Дадамнинг кайфияти бугун яхши кўринар эди, ёзувдан тўхтаб, қаламни қўйдилар ва мендан намоиш таассуротларини сўрадилар. Мен жавоб қилдим.

— Намойишда кўпроқ кимларнинг суратини кўтариб ўтишяпти? — дадам кулимсираб сўрадилар.

— Сталиннинг.

— Ленинни-чи?

— Камроқ кўринади...

Дадам ниманидир англагандай бош ирғаб қўйдилар. Мен бунга эътибор қилмай у кишига дедим:

— Ада, Пирназар ака айтган тундаги бегона кишиларнинг кимлигини билдингизми?

— Билдим, — дадам мени масхаралаган каби кулдилар.

— Кимлар экан?

— Айғоқчилар...

Мен ажабланиб дадамга қараб қолдим.

— Ярим кечада эшигимиз олдида нимани пойлар эканлар?

— Мени-да, — яна кулдилар, — кўпдан пайқайман, айғоқчилар мени кузатадилар. Бировнинг уйига борсам, ё биров билан сўзлашсам, ёнимда соялар пайдо бўлади, ҳатто улар тунда уйгача кузатиб қўядилар, байрам кунлари туни билан уйимиз теварагида айланишиб, кимлар бизникига келади, кетади, мен чиқиб қаёққа бораман — ҳаммасини кузатиб турадилар.

— Наҳотки шундай катта давлат сиздан қўрқса?

— Давлат қўрқмайди, давлатнинг бошқарувчиси қўрқади...

Шу ўринда яна бир воқеа ёдимга тушиб кетди.

1936 йил эди. Бир куни дадам «Қизил Ўзбекистон» газетасини ўқиб, нимадандир нафратлангандай, ғазаблангандай «Манави мақолани ўқи!» деб газетани узатдилар. Мен ўқидим. Мақола кичкина эди. Хотирамда қолгани шуки, унда Сталиннинг шахсан ташаббуси ва иштироки билан Москвада генерал, полковник ва майорларнинг хотинлари учун махсус конференциями, қурултойми ўтказилганлиги хабар қилинади. Генераллар, офицерларнинг хотинлари ўз эрларининг бирдан-бир сирдошларидирлар. Улар эрларининг барча сир-синоатларидан воқиф ҳамда Ватанга содиқ бўлмоқлари-

га кўмакдошдирлар ва шундоқ бўлмоқлари керак ҳамдир... ва ҳоказо.

Мақола тахминан шу мазмунда ёзилган эди. Газетани индамай дадамга узатдим.

— Уқидингми?

— Уқидим.

— Нимани тушундинг?

— Сталин хотинларни йиғиб тантана мажлиси ўтказибди, Ватанга садоқатли бўлинглар, деб мурожаат қилипти.

— Бундан нима маъно чиқарса бўлади?

Мен, қаёқдан билай, дегандай елка қисдим.

— Бундан шундай маъно чиқадики, Сталин ўтакетган қўрқоқ, пасткаш раҳбар экан. У «эринглар тагин ўзга давлатларга сотилиб кетмасин, эҳтиёт бўлинглар, агар буни сезанглар, дарҳол хабар беринглар» деб аёлларга ялинапти. Бундай пасткашликни ҳақиқий эр киши қилмайди...

Дадам кимгадир зарда қилгандай газетани тоқчага ирғитдилар:

— Бу қўрқоқ ўз жонини, мартавасини сақлаб қолиш учун ҳар қандай ифлосликдан, разолатдан қайтмайди. Лениннинг тутган йўлига ҳам тупиради, унингча қамоқда ётган гуноҳсизлар ишини ҳақиқат қилиб, вақт ўтказиб ўтиргандан кўра уларни бир ўқ билан отиб ўлдирган афзал ва ишончлидир...

1934—1935 йиллар, патефон янги расм бўлган чоқлар эди. Ҳамма «патефон олмасам армонда кетаман» деб орзу қилар, бироқ у камчил, бозори чақон эди. Шунда биз ҳам дадамизга, бир патефон олсак, деб орзу билдирган эдик, у киши: «Ҳали техника шу қадар тараққий этадики, патефоннинг баҳоси хокандоз нархига тушади. Ана ўшанда сизларга патефон олиб бераман», деб кулиб қўйдилар.

Уша йили Ўзбекистон Ёзувчилар союзи ва СССР Ёзувчилар союзининг съездлари бўлиб ўтади. Қодирий бу иккала съездда ҳам вакил бўлиб қатнашадилар. Москвада бўлган съездда у кишига ҳам бир патефон (ўз нархида) берилади.

Уйимизда тўй. Патефоннинг «қулоғини» бир минут ҳам бўш қўймаймиз. Лекин атиги тўрттагина лагани (пластинкаси) бор: Тамарахоним ижро этган «Рўмолим» ашуласи, дўмбира чалинган қозоқча мунгли бир куй, Қориёқубов ижросидаги «Илийла ёрим» ашуласи ва қандайдир русча ёқимли романс. Мен дадамга: «Лаганлари оз-ку», дедим. У киши: «Пулим бўлмади, буларни ҳам сийлов қилиб беришди», дедилар.

Бир куни болохона-уйимизда ҳалиги русча куйни тинглаб ўтиргандим, дадам чиқиб қолдилар. Мен патефонни тўхтатдим.

— Қўявер, нега тўхтатдинг, — дедилар дадам ўтириб.

— Кечирасиз, ёқтирмайсиз деб ўйлабман... — Мен куйни бошидан қўйдим.

— Нега ёқтирмайсиз, музыкада миллатчилик йўқ, — дедилар дадам ва куйни охиригача тингладилар. Патефонни тўхтатиб дедим:

— Лекин, бизнинг музикани баъзилар масхара қилишади...

— Ўзга музикани масхара қилувчилар бизда ҳам бор... — Дадам ойим келтирган чойни қайтардилар, — ўзга музикани масхаралаш маданиятсизликдир, бу музика тинглаб ўрганмаганликдан, баъзан эса ғайрилик, менсимасликдан келиб чиқади...

— Ғайрилик, менсимаслик бу миллатчилик бўлса керак, а?

— Ҳа, бу сўнггиси миллатчилик. Кучли халқ кучси-

зини менсимаса, ҳурмат қилмаса, айёрлик, алдамчилик йўлига ўтса, инсон қаторида ҳисобламаса — ҳамиша миллатчилик келиб чиқади ва бу низоми ҳеч қандай куч тўхтата олмайди. Аксинча, ўзаро ҳурмат, самимият бор жойда миллатчиликка асло ўрин йўқ. Тунов кун Пиён бозордан трамвайга ўтирдим, — давом этдилар дадам, — мен билан ҳуржун кўтарган кекса бир қозоқ киши ҳам чиқди. Икковимиз кондуктор ёнидаги бўш жойларга ўтирдик. Билет олдим. Қозоқ киши ҳам кондукторга йигирма тийин узатди. У билет йиртиб бериб, «Беш тийин қайтимим йўқ, тушса бераман», деди (у вақтларда билет ўн беш тийин турар эди). Ўрдага борганимизда трамвайга келишган бир рус йигит чиқди ва кондуктор — рус қиз билан тик туриб сўзлаша бошлади. Хадра бекатиға яқинлашиб қолганимизда, қозоқ киши кондуктордан қайтим сўради. Қиз «Қайтимингни бердим-ку» деди. Мен қизга: «Йўқ, бу кишининг қайтимини бермадинг», дедим. Қиз ўнғайсиз ҳолда қолди. Шунда ҳалиги йигит тўсатдан «Қайтимини берди, мен кўрдим, нега ёлғон сўзлайсан!» деб, менга ўдағайлаб кетди. Масаладан хабардор уч-тўрт йўловчи орага тушишди... Кўрдингми, масала арзимас кўринса ҳам, тағида анча маъно ётади: кондуктор қозоқни менсимай, тонди, йигит эса виждонини сотиб ёлғон гувоҳликка ўтди, бу ҳам аслида менсимаслик, гўё у қизга садоқат кўрсатди. Шу билан улар бир вагон йўловчилар дилида нафрат уйғотишди...

1936 йилнинг октябрь ойи эди. Бир кун дадам кўчадан хомуш, ўйчан, ҳорғин ва камгап бўлиб қайтдилар. Албатта, мен у кишидан «Нима гап?» деб сўрамадим. Таомдан сўнг ойим чой келтирдилар. Дадам папирос чекар, укаларимнинг турли саволларига эриниб жавоб қилар эдилар. Балалар тарқашгандан кейин ойим дадамга оҳиста дедилар:

— Хафа кўринасиз, тинчликми? Бугун кун бўйи чап кўзим учди...

Дадам шу саволни кутиб тургандай гап бошладилар:

— Тунов кун союзга чиққан эдим. Бир неча ёзувчилар гаплашиб, кулишиб ўтиришган экан. Мен ҳам бир оз сўзлашиб ҳазил-ҳазул гап қилиб, ўрнимдан турдим (Қодирийнинг бу ҳазил гапларини қуйироқда алоҳида берамиз. — Ҳ. Қ). Бугун мени сиёсий идорага чақирди. Ҳайрон бўлиб бордим. «Октябрь инқилоби сизга ҳеч нарса бермадимми?» деб, даъфатан сўрашди мендан. Масалага дарҳол тушундим. Уша кунни союзда айтган ҳазил гапимни дарҳол сиёсий идорага етказишибди... «Октябрь инқилоби» менга нималар берганини ёзганларимдан ўқигандирсиз...» дедим. «Шундай-ку, лекин ўша гапни айтмаслигингиз керак эди-да». «Бу гап пайти келиб, ҳазил қилиб айтилган эди. Узр, бундан сўнг ўйлаб гапирадиган бўламиз», дедим... Кўрдингми, биров билан ҳам ўйлашиб гаплашадиган замон бўлди. Яхшиси, кўчага чиқма-да, уйингда гунг бўлиб ўтиравер... Чўпоноталик Усмонхон домла билан бир кун гузарда учрашиб қолиб, бир оз сўзлашиб тургандик... Шунини ҳам етказишибди...

— Ким экан у гўрсўхта, гап ташийдиган? — сўрадилар ойим.

— Э-э, улар кўп, — дедилар дадам ва давом этдилар, — тагин уларнинг қизиқ одати бор: «Бу гапларни бошқаларга айтиб юрманг», деб пишиқлашади ёки тилхат олишади. Агар гаплари ҳақ бўлса, пишиқлашнинг нима кераги бор.

Булар ҳамиша орқамдан юргани-юрган, қаерда нима гапирмай, дарҳол сиёсий идорага етказиб туради...

1936 йилнинг кеч кузагида дадам хасталаниб қолдилар. Бошларида чипқон каби яралар, қўл-оёқларида сувланувчи тошмалар пайдо бўлиб, ўқтин-ўқтин қичир, беҳузурлик берар эди. Табибларнинг дори-дармонлари, буюрган парҳезларидан наф бўлмади. Қасаллик баъзан зўраяр, баъзан тузалгандай бўлар, зўрайган чоқларда дадам кўчага ҳам чиқолмас, ёзув-чизувни ҳам ташлаб, ҳолсизланиб, сандал четида ёлғиз ётар эдилар.

Баъзан ёлғизлик таъсир қиларди, шекилли, у киши мени чақириб ёнларига ўтқазар, ундан-бундан суҳбатлашар, кўчаларда нима гап, қаерларга бординг, чойхонага чиқдингми, кимларни кўрдинг, нималарни сўзлашдинг, қандай китоблар ўқияпсан, деб суриштирар ва ўқиган китобларим тўғрисида сўз юритиб, ўз фикр-мулоҳазаларини айтар эдилар.

Бўрон арафасида

«Биз 1937—1938 йилларда содир бўлган воқеаларни кечира олмаймиз ёки оқлай олмаймиз. Ҳеч қачон бундай қила олмаймиз. Бунинг учун ўша пайтда ҳокимият тепасида турган кишилар жавобгардирлар... 1937—1938 йилларда жиддий, катта талафотлар берганлигимизни биламиз, бу партиядаги ва зиёлилар орасидаги кадрларга ҳамда ҳарбий кадрларга нисбатан жуда катта зарба бўлди».

Бу кўчирма М. С. Горбачевнинг КПСС Марказий Комитетида 1987 йил июль ойида оммавий ахборот воситалари ва ижодий союзларнинг раҳбарлари билан учрашувдаги нутқидан олинди.

«Сталин шахсига сиғиниш халқимизга, совет маданиятига оғир талафотлар етказди... тафаккурни кишанлади, догматизмни ўрнатди. Зиёлилар жуда катта зиён кўрди. Асоссиз сиёсий айбловлар оқибатида республикаларимизнинг кўплаб актёрлари, rassомлари, адаблари репрессия қилинди. Санъат ривожига субъективизм, ижодий жараёнга маъмурий аралашувлар, танқидий «ур-йикит»лар тўғаноқ бўлди».

Бу сўзлар СССР Ёзувчилар союзи правлениесининг биринчи секретари В. Карповнинг Улуғ Октябрь 70 йиллигига бағишланган қўшма тантанали мажлисдаги нутқидан олинди. Кўриниб турибдики, 1937—1938 йиллар биргина Ўзбекистон учун эмас, балки Иттифоқимизнинг барча республикалари учун энг оғир, бахтсиз, мудҳиш йиллар бўлган. Сталин ҳокимияти ниҳоятда ҳаддидан ошган, ғазабга минган, бутун қаҳрини партиянинг содиқ ходимлари, зиёлилар, ҳарбий кадрлар устига тўккан эди. Унинг ваҳшатини, халқ бошига солган кулфат-мусибатини айтиб, ёзиб тугатиб бўлмайди.

Балки баъзилар: «Ўзи кичкина бола эди-ку, нимани кўрибди, нимани билибди?» деб ўйлашар. Кечирасиз, ана шу кичкина бола ҳам фақатгина отаси сабаб сиёсий маҳбус бўлиб, бегуноҳ ўн йил қамоқда ўтирди, бошдан кечирди, ўз елкасида бутун қайғу-алам, кулфатларни тортди, синади, хайриятки, тўрт мучаси соғ-омон қайтиб келди ва Ўзбекистон Олий Судида унинг иши қайтадан кўрилиб, гуноҳсизлиги учун бутунлай оқланди.

1937 йилнинг январь-февраль ойларида қама-қама ишлари қизғин бошланиб кетди. Бугун қарасанг бир танишинг, эртага яна бир оғайнинг бирдан йўқ бўлиб қоларди. Эл орасида миш-миш, шивир-шивир авж оларди: «Фалончини ГПУдан иккита одам келиб олиб кетибди, уйини тинтув қилишибди, фалончи-фалончиларни ҳам... Овқат олиб борсалар, олмаётган эмиш...

Гуноҳи нима экан, ҳеч ким билмас эмиш...

Сайдивали семиз лақабли кекса бир киши бўлар эди. Ўзи ростакамига семиз, инқилобнинг дастлабки йилларида Тошкент озуқа комитетининг раҳбарларидан бўлган. Дадам уни «Туркистон» газетасида ҳажв қилганлар. Шу киши Бедабозордаги (Чорсу яқинида) уйининг болохонасида ётса, ярим кечада кўча эшиги аста тақиллайди. У дарҳол келганларнинг кимлигини пайқайди ва ўзини болохонадан қўшнининг томига ташлаб, ҳовлисига тушиб, эшикдан чиқиб Бедабозор суви бўйлаб қоча бошлайди. У куёвининг уйига, яъни, менинг тоғамникига бориб ётишни мўлжаллаб пастқам кўчалардан бораркан, иттифоқо, бир уй эшиги ёнида турган икки қуролли кишига дуч келиб қолади. Сайдивали амаки биладикки, бу уйда ҳам операция кетяпти... Қуролли кишилардан бири шубҳага тушиб, амакини тўхтатади:

— Сен кимсан?!

— Мен бир йўловчи.

— Қаёққа борасан?

— Уйимга...

— Шу бемаҳалда нима қилиб юрибсан?

— Ошналаримнинг бириникида зиёфатда эдим, қайт-япман...

— Нега бошингдан қон оқяпти, дўппинг қани?

— Озгина ичган эдим, йўлда бошим билан йиқилдим, дўппим ҳам шунда тушиб қолибди...

Сайдивали амаки болохонадан қўшнининг томига ташлаганида йиқилиб, боши ёрилган ва дўпписи ҳам шунда қолган экан.

Шундай қилиб, у киши қуролли кишилар чангалидан эсон-омон қутулиб, куёвининг уйига етиб олади...

Олой бозорининг ёнидаги кўҳна Тоштурма дарвозасининг олдида оломон аримайди. Унда рус ҳам, ўзбек ҳам, тожик ва яна бошқа кўп миллат кишилари тупроққа қоришиб, кўчада сарғайиб, тилсимли дарвозага боқиб ўтирганлари-ўтирган. Улар ўз кишиларига келтирган таомни қабул қилишлари учун навбат кутадилар, таомни эса ҳаммадан ҳам олаверишмайди. Ходимлар жуда жиддий, улар билан фақат расмий тилда сўзлашиш мумкин.

* * *

1937 йилнинг эрта баҳори, дадам ҳамон хаста эдилар. У кишини газеталарда «бизни менсимайди, ўзини четда тутуди, союз ишларига аралашмайди, асарларида миллатчилик руҳи бор» деб танқид қила бошладилар. Қодирийга қарши танқидий мақолалар газеталарда шу қадар кўп босиладики, 1937 йилнинг ўзидаёқ эликдан ортади. Улар бош мақола, обзор, «илмий текширув», ахборот тарзида ёзилган бўлиб, имзолик-имзосиз босилаверган. Хуллас, кимнингки мақола ёзгиси келса, обрў орттираман, ишонч қозонаман деса, ҳеч иккиланмай Абдулла Қодирийни дўппослайверади ва ҳеч «хато қилмай» мақсадига эришаверади. Гўё Абдулла Қодирий ўзбек совет адабиётининг бирдан-бир мудҳиш айбдори...

Биз қуруқ гаплар билан ўқувчиларни зериктириб, толиктириб ўтирмай, «Обид кетмон» ҳақида» номли «илмий» мақолани тўлиқ кўчирамиз, токи ундан ҳурматли ўқувчиларнинг ўзлари хулоса чиқарсинлар.

«Обид кетмон» ҳақида

А. Қодирий (Жулқунбой) — Октябрь инқилобидан илгари адабиёт майдонида кирган ёзувчи. А. Қодирий

у даврда ўсиб келаётган савдо-саноат буржуазиясининг олдинги вакили сифатида ўз асарларида буржуазия идеяларини ўтказди, миллатчиликни ташвиқ қилди.

Октябрь инқилобидан кейин очикдан-очиқ аксинчи-қилобчилар лагерига ўтган, советларга қарши курашиб, ҳамма реакцион кучларни бирлаштирган, босмачиликни ташкил этиб интервенциячилар билан апоқ-чапоқ бўлган жадидлар қандай йўллар билан бўлса-да, ишчи-деҳқон ҳукуматини йиқитиш фикрига тушдилар. Жадид ёзувчиси А. Қодирий ҳам совет ҳукуматининг душманлари билан бирлашиб, Октябрни ашаддий душман сифатида қарши олди. У большевикларни масҳара қилиб, совет воқелигидан қулиб сатирик асарлар ёзди (кўпинча «Муштум» журналида).

Ўзбек буржуа ёзувчилари совет воқелигидан қочиб, ўтмишни мақташга, уни идеаллаштиришга тушдилар. А. Қодирий ҳам ўтмишни ва унинг қаҳрамонларини, миллий буржуазия вакилларини кўкларга кўтарди. А. Қодирийнинг идеали ҳам Оврупно буржуазиясидан ўрнак олган, фикран овруполашган савдогар Отабек эди. «Ўтган кунлар» романида бу ёзувчи Отабек, Юсуфбек ҳожи, Қутидорларнинг яхшилиги, одампарварлиги, ислом динини юқори кўтарганлигини мақтайди.

«Меҳробдан чаён» А. Қодирийда ўз дунёга қарашига бир ўзгариш қилишга интилиш борлигини кўрсатувчи ҳужжат тариқасида дунёга чиққан эди. Дуруст, бу асарда ҳам А. Қодирий ўтмишимизнинг тўғри манзарасини бермайди, халқнинг қарши ғазоби кўрсатилмайди, диннинг эксплуататорлар қуроли экани очилмай қолади (ёзувчи динга ва дин арбобларига қарши эмас, балки Солиҳ Махдумдек ёмон руҳонийларга қарши), хон саройидаги зулм етарлик тасвирланмайди. Аммо асосий қаҳрамоннинг камбағал оиласидан олинган, хасис, пулпараст Махдум образининг яши чизиб берилиши, хон саройидаги зулмнинг айрим томонлари кўрсатилиши («Қирқ қизлар») — булар ҳаммаси А. Қодирийнинг тўғри йўлга кира бошлаганини кўрсатиб турар эди. А. Қодирий сўнги йиллари чиққан «Обид кетмон» повестида совет воқелигини тасвирлашга киришади. Асарда асосий мавзу колхоз қурилиши, ўртаҳол деҳқоннинг колхозга кириши бўлиб, асосий ижобий қаҳрамон — Обид кетмондир. Асарнинг мавзуи актуал. Бу мавзуга қараб ва юзак йўлаб, ёзувчи эски позицияларидан тамом узоқлашган, қайтадан қурилган деб айтиш мумкин. Агар асарни жиддий, атрофлича текширганда бу фикр нотўғри эканлиги маълум бўлади.

Маълумки, бадий асарнинг қиммати турмушни тўғри, реал кўрсатиш, типик характери ни типик шароитда бериш билан ўлчанади. Аммо «Обид кетмон» бу талабга тўғри келмайди. Асардаги асосий ижобий қаҳрамон Обид кетмон илгари кустар ва муллавачча бўлган киши. Аммо деҳқончилик қилмаган, деҳқончиликдан хабари йўқ бу киши дарров деҳқончиликнинг бутун майда-чуйдаларини билиб олади-да, бир йил ичида машҳур кетмони, замбил ғалтаги билан сигирли, қўйли, от-аравали, омбори ғаллага тўлган, тўқ турмушга эга бўлган ўртаҳол деҳқонга айланади. Яна бир-икки йил шундай ишласа, қулоқ бўлиши турган гап. Бундан, фақат куч сарф этиш, дангаса бўлмасанг, якка хўжаликда ҳам бахтли турмуш кечирасан, бой бўласан, қулоқлар ҳам киши кучидан фойдаланмасдан, ҳалол меҳнат билан бойиганлар деган натижа чиқади.

Обид кетмон оғир табиатли одам: кишини ранжитмайди, беш вақт намозни қўймайди. Унинг турмушида жуда кўп ранг-баранг ҳодисалар бўлса ҳам унинг характери ўзгармайди. У синфий душманларга нафрат кўзи билан қарайди эмас, балки уларга хайрхоҳлик

қилади. Колхоз раиси бўлиб беш йилдан ортиқ ишлаганида ҳам имом ва бойларни ранжитмасликни ўйлаб, улар билан бирга намозини ўқийберади. Обид кетмонга зўр муҳаббат билан қараган ёзувчи унинг ўтакетган тақводорлигини, характерининг ўзгармаганлигини, синфий душманларга қарши курашда четда турганлигини қораламайди, аксинча, буларни унинг яхши сифати қилиб тасвирлайди. Асарда колхоз ичидаги синфий кураш кўрсатилмаган.

Колхоз раиси синфий курашдан четда, синфий кураш ҳам намоз ўқиш каби, унинг хусусий иши, хоҳласа синфий курашга қатнашади, хоҳламаса йўқ. Дуруст, Обид кетмон ўтмишда диндор, намоз ўқувчи домулаларга хайрхоҳ бўлсин, хотин-қизлар озодлигига қарши чиқсин, синфий курашга актив қатнашмасин, айттайликки, колхозга кирганида ҳам, биринчи йиллари эски тушунчани давом этдирсин. Лекин социализмнинг буюк ютуқлари, мамлакат юзининг тамомила ўзгарганлиги, тарқоқ камбағал деҳқонларнинг колхоз қурилишидан кейин бадавлат маданий турмушга эга бўлганликлари ва бошқалар наҳотки Обид кетмоннинг характерини, тушунчасини ўзгартмасая.

«Қулоқлик кийиб четроқда ўлтирган мулла Обид, ер остидан куйловчи қизлар ичидаги ўз қизи Зайнабга хўмрайиб қарайди». Повесть мана шу сўзлар билан тамом бўлади. Юқоридагилар кўрсатадики, мулла Обид янги тип кишилар, колхозчилар образи, айниқса, социализм йўлида актив иштирок этувчи колхоз раисининг образи бўлолмайди. У икки жаҳон ўртасида қолган қоқоқ одам. У — тип, образ ҳам эмас, ўйланиб чиқарилган схема.

А. Қодирий илгариги романларида ҳам синфий курашни, меҳнаткаш халқнинг бойларга қарши инқилобий курашларини йўқ қилиб кўрсатгани каби, бу повестда ҳам худди шу аҳволни такрор қилади. Асарда колхоз қурилиши вақтида бойлар, қулоқларнинг колхозга қаршилиқ кўрсатиши, колхоз ичига кириб, писмиқлик билан иш кўришлари, душман тактикасининг ўзгариши очилмаган, синфий душман фош қилинмаган, аксинча, повестда уларга муҳаббат, «улар ҳам одам-ку» деган ачиниш туйғуси бор. Мисол учун мулла Мўҳсинни олайлик. Ёзувчи мулла Мўҳсинни ижобий тип қилиб кўрсатади, чунки ислом динини тўғри англайди, беш вақт намозини ҳам кўймайди, бошқаларга ҳам зарар бермайди, динни ўз шахси учун ишлатмайди, эмиш. Советларга қарши бўлган руҳонийни ёзувчи колхозга, ҳатто партияга ҳам киргизмакчи бўлади. «Обид кетмон» ўқувчида синфий душманларга нисбатан ғазаб-нафрат кўзғатмайди. Асар ўқувчини динга қарши тарбиялашдан узоқ туради. Асардаги «большевик»лар турмушдаги большевикларга сира ўхшамайди. Уларда мустақиллик, раҳбарлик роли йўқ. Берди Татар, Рафиқовлар умуман, деҳқончиликдан тамом хабарсиз. Мулла Обид ва Усмон Полвонлар нима деса қилиб, сеники маъқул дебгина юрувчи кишилар. Берди Татарнинг шахсий турмуши ўқувчининг кўнглини айнатадигина холос. А. Қодирийнинг «коммунист»ларида бирорта фазилат йўқки, одамга ёқсин.

А. Қодирий повестида биз жуда зўр қийинчиликларни енгиб, коллективлашни муваффақият билан амалга оширган, меҳнаткашларга бирдан-бир тўғри йўлни кўрсатиб, ёруғ турмушга олиб чиқиб, колхозчилар оммасининг энг самийий муҳаббати ва офаринига сазовор бўлган партиянинг вакилларини эмас, балки муҳмал, лавашанг, қуруқ маҳмаданаларни кўрамыз.

«Обид кетмон» повестида омманинг роли йўқ. Ҳар нарсадан буюк, бутун ишларнинг илҳомчиси қилиб колхоз раиси мулла Обид кўрсатилади. Мулла Обид

бўлмаса эди, колхоз ҳам бўлмас, юксалмас, план ҳам тўлмас эди. Асарда омманинг на ҳаракати ва на ташаббуси бор. Партия ва шаҳар пролетариатининг колхозга доимий раҳбарлиги кўрсатилмаган. Район, шаҳар раҳбарлари уч-тўрт йилда бир маротаба, шунда ҳам тантанали мажлисга келадилар. Ҳар нарса Обид кетмон миясидан чиқади. Обид кетмон коммунистларга ҳам ҳар жиҳатдан етакчилик этади.

А. Қодирий совет ёзувчилари устидан кулади, масхараляйди. Ўзининг қаҳрамони «комсомол» Ҳасан Раҳмат тилидан ифлос сўзлар айтдиради.

«...Шаҳарлик шоирларимиз қишлоқ турмушини билмайдилар ёки билишни тиламайдилар... Шунинг учун биз ўз турмушимизни нафис, қишлоқлар учун англашларли қилиб кўрсатилган адабиётга муҳтож бўлиб келамиз. Тўғри, шоирларимизнинг шеърлари, ҳикоялари, достонлари кўп, бироқ, улар бизнинг завқимизга, эҳтиёжimizга ёт, биз улардан сариқ чақалик фойдалана олмаймиз». (106 бет).

Бу сўзларнинг сюжетга ҳеч қандай алоқаси йўқ, фақат А. Қодирийнинг ўз мақсади йўлида ишлатилган сўзлар. Биз биламизки шоирларимиз орасида А. Қодирий кўрсатган кишилар йўқ эмас, бор. Лекин ҳеч кимни фарқ этмай, ҳамма совет шоирлари устидан айтилган бу сўзлар совет ёзувчиларига тўхмат, ҳақоратдан иборат.

Қизиқ: «Обид кетмон»да ёзувчи муҳим сиёсий масалаларга парвозсиз, менсимай қарайди, муҳим масалалар ҳақида «у билан ишимиз йўқ» каби сўзлар билан чегараланади.

«Ернинг йилдагидек беш-олти эмас, етти ва баъзи бўлтакларда саккизгача ҳайдалишини, чигит экишнинг ўн бешинчи апрелдаёқ жариялишини кўрган Усмон полвон ёқасини ушлайди.

— Буларга бир бало бўлдими, кўзикиб қолмайликда, — дейди.

Мулла Обид у қадар таажужланиб турмайди.

— Бу колхоз менлиги, — дейди.

Татар бу ҳолни бошқача таъбир қилади:

— Уртоқ Сталин айтганча колхозимиз большевиклашади, — дейди.

Бу таъбирлардан қайси бири тўғрироқ — бунда бизнинг ишимиз йўқ». (291 бет).

Ёзувчи доҳий Сталиннинг шиорини бузиб беради. Урт. Сталин колхозларимизни большевиктик колхозларга айлантиришни айтса, ёзувчи уни бузиб Татарга, колхоз большевиклашади, дедиради. Воқеага баҳо беришга келганда эса, аниқ жавобдан бош тортади. Юқорида келтирилганларда маълум бўладики, «Обид кетмон» колхозчилик йўлига кирган қишлоғимизни кўрсатмайди, колхоз қурилишидан мақсад ва афзалликларни ташвиқ этмайди. «Обид кетмон»нинг «қаҳрамон»лари социалистик қишлоқнинг илғор кишилари эмас, балки жуда нотайин шахслар. Асарда сиёсий тутириқсизлик ва мантиқсизликлар жуда кўп.

Булар кўрсатадики, «Обид кетмон» ёзувчисининг дунёга қарашда ҳали қатъий мусбат ўзгариш йўқ. Абдулла Қодирий совет воқелигини билмайди, турмушимизда бўлиб турган буюк воқеаларнинг (жумладан, колхоз қурилиши) моҳиятини тушунмайди, янги ҳодиса ва янги одамларни кўрмайди.

Абдулла Қодирийнинг ижодий принципларидаги катта бузуқликлар ҳам «Обид кетмон»да кўп камчиликларни тўғдиради. Авваллари романтик асарлар ёзиб келган Абдулла Қодирийнинг ижодий принципларидан бири асарда ҳар вақт якка шахсни марказий фигура қилиб олишдир. Буржуа романтизмга хос бу принцип бизнинг реал турмушимизни акс этдириши

лозим бўлган «Обид кетмон»да зўр камчиликини келтириб чиқаради: асарда омма унутилади, Обид кетмон эса ғайри табиий қобилият ва фазилатли кишига, фавқулодда ва ягона шахсга айланади. Гўёки ҳамма яхши ишларга боис фақат угина.

Абдулла Қодирийнинг иккинчи нотўғри принципи — характерни ўзгартмай турган адабий хислат деб талқин этишидир. Обид кетмоннинг атрофида бўлиб турган буюк ҳодисалардан сира таъсирланмас бир без характерда бўлиши шундан келиб чиқади. Яна Абдулла Қодирий одамларни синфий гуруҳларга эмас, балки «яхши» ва «ёмон» деган «гуруҳлар»га бўлади. Шунинг учун ҳам у «Обид кетмон»да диннинг моҳиятини очиб бериш ўрнига, руҳонийларни «яхши» (Муҳсин домла каби) ва «ёмон» (Хатиф Шалҳак каби) руҳоний тарзида кўрсатиш билан ўзини катта иш қилгандек ҳис этади, ваҳоланки, бу динни фож қилиш эмас, балки динга ва руҳонийларга ёрдам қилишдир.

«Обид кетмон» Анқабойнинг сиёсий таҳрири остида чиққан. Муҳаррири «Обид кетмон»ни шунча идеологик бузуқликлари ва хатолари бўлса ҳам, бостириб чиқаришни зарур топган экан, бу асарга муфассал бош сўз ёзиб, ўқувчига бу асардаги ҳамма тутуриқсизликларни яхшилаб тушунтириб бериши зарур эди. Анқабой бундай қилмаган, катта сиёсий кўрлик кўрсатган.

Ж. ШАРИФИЙ,
О. ШАРАФИДДИНОВ
«Қизил Ўзбекистон», 1937 йил, 3 июнь.

Мен бу танқидий мақолаларни газета дўконларидан олиб ўқисам-да, дадамга тегишлисини кўпинча атайлаб кўрсатмас эдим. Дадам бу танқидларга гўё аҳамиятсиз қарар ва баъзан эса ўткир кўзларини узоқ бир нуқтага тикиб хаёл суриб қолар эдилар...

Дадамнинг Лидия Евгеньевна Соцердотова номли яқин бир таниши бўлар эди. Ўзи рус аёли, САГУнинг шарқ факультетини битирган, турмуш қурмаган, бола-чақасиз, дарвештабиат, эгриликни билмайдиган, софдил, Қодирийни ниҳоятда ҳурмат қилувчи эди. У СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси, ўз замонасининг ўткир таржимони, ўзбек тилини яхши билувчи ва бемалол сўзлаша олувчи эди.

Лидия опа «Обид кетмон» ва «Меҳробдан чаён» асарларини русчага таржима қилган («Обид кетмон» таржимаси ўзбекчаси билан бир вақтда 1935 йили босилиб чиқди. «Меҳробдан чаён» эса тўлиқ таржима қилиниб, нашриётга топширилган бўлса ҳам, маълум сабаблар туфайли босилмай, нашриётда йўқолиб кетди) ва шу сабабдан у бизнига тез-тез келиб, таржима масалаларида Қодирийдан маслаҳатлар олиб турар эди. Лидия опа бизнинг оилага жуда яқин, ойим ва биби-ларим билан бемалол суҳбатлашиб ва урф-одатлардан ҳам тортинмай ўтираверар эди (у 1954 йилда олтмиш ёшларда Москва шаҳрида руҳий хасталикдан вафот этди).

Лидия опа Қодирийга қарши бўлаётган бу ҳақсиз ҳужумлардан жуда безовта — ташвишда эди. У тез-тез дадамдан ҳол сўрар ва союзда бўлаётган суронлар тўғрисида сўзлашар эди. Дадам эса ортиқ сўзламай кулиб, индамай ўтирар эдилар. Бир кун Лидия опа дадамга кескин деди:

— Ўз аҳволингизни кўрсатиб, Акмал Икромовга хат ёзишингиз керак, токи бу ҳақсиз ҳужумчиларни озгина жиловлаб қўйсин!..

Дадам яна кулдилар.

— Фойдасиз, бу иш унинг қўлида эмас...

Лидия опа ҳар келганида ўз фикрида қатъий туравергач, бир кун дадам Акмал Икромов номига хат ёзишга

рози бўлдилар. Қисқагина, ярим қоғоз хат ёздилар. Хат то жўнатилгунча бир-икки кун курсида қолиб кетди. Мен араб алифбосида битилган хатни олиб ўқидим. Унда тахминан шу сўз-мазмун бор эди: «Ўртоқ Акмал Икромов! Менинг ҳақимда газеталарда босилаётган ҳақсиз танқидларга кўзингиз тушаётган бўлса керак. Совет тротуаридан (дадам худди шундай ёзган эдилар. — Ҳ. Қ.) тўғри кетаётган бир ёзувчига бунчалик бўҳтонлар тўқиб ҳақоратлар қилиш адолатдан бўлмаса керак. Кўпдан бери хастаман, ҳолимдан хабар олишмайди...»

Шундан сўнг Ёзувчилар союзидан ҳол сўрагани кетма-кет келишлар, моддий ёрдам кўрсатишлар бошланди. Бечора Акмал Икромовни яқин кунларда ўлим таҳликаси кутаётган эди. Буни ўзи ҳам яхши билган. Шу ҳолда ҳам у Қодирийни унутмайди, ардоқлайди, ғам-хўрлик кўрсатади, мушкулини осон этишга ҳаракат қилади. Чин коммунистлик, инсонийлик, қадршунослик деб шуни айтса бўлади. У Абдулла Қодирийдек буюк талантларнинг дунёга ҳадеб келавермаслигини, ундан ўзбек совет адабиётининг келажаги, балоғати, равнақи учун мумкин қадар фойдаланиб қолиш кераклигини, умуман санъатнинг нозик сирларини билган, қадрлаган улўф зот эди. Акмал Икромовнинг Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг раиси Раҳмат Мажидийга айтган қуйидаги сўзлари ҳам бежиз эмас: «Ижодкорларга муносабатда жуда эҳтиёт бўлинг. Айниқса, Абдулла Қодирий каби ижодкорлар учун партия билетингиз билан эмас, ҳатто бошингиз билан жавоб бера-сиз» («Абдулла Қодирий замондошлар хотирасида», Ғ. Фулом номидаги нашриёт, 1986 йил). Литфонд мудири (рус киши эди) бир гал Тошкент Медицина институтидан тери-таносил касалликлари профессори Картамишевни уйимизга чорлаб келди. Профессор дадамни кўриб, бир-икки ҳафта текшириш учун ўз касалхонасига ётишни таклиф қилди. Дадам бу таклифга кўра тери-таносил клиникасида даволандилар.

Профессор дадамнинг хасталигини тахминан сувланувчи экзма деб аниқлади. Айтишларича, бу касаллик парҳез сақламаслик ва асабийликка боғлиқ экан. Дадамга тинчлик, ижод билан шуғулланмаслик, кўпроқ дам олиш маслаҳат берилди ва тегишли дори-дармонлар тавсия қилинди. Бирор ҳафта ётиб, озгина тузала бошлагач, дадам «қолмиш даволарни уйда қиламан», деб қайтиб келдилар ва ижод билан кам шуғулланиб, ёз бўйи боғ ишлари билан овора бўлдилар.

Уша йилнинг бошларида дадам «Ўзбекфильм» киностудияси билан Чеховнинг «Олчазор» асари асосида ишланган картина сўзларини ўзбекчага таржима қилишни шартлашиб олган эдилар. Ман этишларига қарамай, у киши баъзан-баъзан шу таржима билан шуғулландилар. Бироқ, барибир, таржима тугалланмай, ярим-ёрти бўлиб қолди...

Давоми келгуси сонда

ТАРИХНИ СОХТАЛАШТИРМАЙЛИК

Мен рус, грузин ва бошқа халқлар ёзувчиларининг тарихий мавзудаги бадий асарларини мароқ билан, қандайдир ички бир ҳавас билан берилиб ўқиб чиққанман. Бу асарларнинг қаҳрамонлари ўз синфий мавқеи жиҳатдан Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Абдуллаҳон сингари ҳукмдорлардир. Қардош халқлар ёзувчилари улар ҳақида ҳурмат, холисоналик ва меҳр билан ҳикоя қиладиларки, ўқиганингиз сари тарихга эҳтиромингиз ортади.

Афсуски, бизнинг айрим адибларимиз тарихимизнинг машҳур сиймоларига қора бўёқ чаплаб асар ёзадилар. Айниқса, ҳукмдорларга келганда улар қора рангни сира аяшмайди. Масалан, Сергей Бородиннинг «Самарқанд осмонида юлдузлар» романида Амир Темур ҳақида қуйидаги сўзларни ўқиймиз: «У ёшлигида йўлтўсарлик, ўғрилик қилиб чўпонларнинг молини ўғирлаб юрган вақтларида бир сафар уни чўпонлар ушлаб олиб, уриб оёғини синдирадилар. Темур шу тарихга чўлок, Темурланг бўлиб қолган...»

Айниқса, Амур Темурга нисбатан бундай ёндашув китобхонда ҳақли эътироз уйғотади. Тўғри, Амир Темур шафқатсиз ҳукмдор бўлган. Уз душманларини аямай қатл эттирган. У Олтин Урда давлатига ҳам қаттиқ зарба берди. Бинобарин, Олтин Урданинг кучсизланиб, рус князликларининг кучайиши учун шароит яратди. Бу ҳақда машҳур рус тарихчилари ҳам кўп ёзишган.

Москвада бўлиб ўтган «Тарихий мавзудаги ўзбек романчилиги» кенгашида рус ёзувчиси ва таржимони Юрий Суворцев: «Темур буюк ва мураккаб шахс, у жаҳон тарихида ўтган энг машҳур таланти саркардалардан бири. У ҳокимият тепасига келгандан кейин бирон маротаба ҳам ҳарбий мағлубиятга учрагани йўқ. Унинг ҳарбий саркардалик маҳорати, лашкарбошилик шон-шўхрати билан Темурнинг ҳозирги замон авлодлари бўлган ўзбеклар, Урта Осиёликлар ҳақли равишда фахрлансалар арзийди», деб таъкидлаган эди. Аммо педагогика институт-

лари учун мўлжалланган «Урта асрлар тарихи» дарслигида («Ўқитувчи» нашриёти, 1973 йил) ёзилишича, «Темур Мовароуннаҳрда яшовчи мўғулларнинг Барлос қабиласидан чиққан. Шу тарзда Темур турклашган мўғул эди» (386-бет). Айни шу китобда Темурнинг оқсоқлиги сабаби ҳақида бундай ёзилган: «Жанглардан бирида у оёғидан яраланиб оқсоқ бўлиб қолади. Шунинг натижасида у Темурланг, яъни оқсоқ Темур лақабини олади». Бу юзаки ва ишончсиз маълумотдир.

Мен Темурни идеаллаштирмакчи ёки мактамоқчи эмасман. Мен ёзувчиларимизнинг, тарихчиларимизнинг ўтмишдаги ҳар бир фактга, айниқса, буюк шахсларга холисона ва адолатли муносабатда бўлишларини, тарих дарсликларидаги сохталиклар ва камчиликлар бартараф этилишини истайман.

Муҳаббат БИЙТҮРАЕВА,
Ховос районидаги Мичурин
номли совхоз; 10-синф
ўқувчиси

МАЎНАВИЯТИМИЗДАГИ ЖАРОҲАТЛАР

Кечки пайт эди. Ишхонадан чиқдим-да, шоша-пиша университет сари йўл олдим. Жуда чарчаган эдим, шунинг учунми ёки кўзимиз ўрганиб қолганиданми, ҳар қалай, серқатнов кўча бўйида бир-бирига чирмовуқдай чирмашиб ўпишаётган йигит ва қиз аввалига унча эътиборимни тортмади. Ўқшдан қайтсам, зангор экран одоб-ахлоқ мавзусида кўрсатув берар, гап ахлат уюми орасидан чиққан чақалоқ ҳақида бораётган эди. Бехитёр ҳалиги йигит ва қиз ёдимга тушди. Уларнинг кўзларини эҳтирос пардалаб ташлаганини ўйладим.

Биз шу даражага етиб келдик-а? Бугун кўчада танишиб қолиб кинога тушамиз, эртага ўпишамиз, индин эса...

Йўқ, мен чақалоқнинг ҳалоқатида айнан шу қиз билан йигит айбдор демоқчи эмасман. Гап бошқа ёқда. Бир қизни биламан. Областан Тошкентга ўқишга келди, ҳали институтга кирмасданоқ Н. исмли йигит билан танишди, «юрди». Н. нинг оиласи, ўғилчаси бор эди. Албатта, у турмуш ўртоғига хиёнат қилаётганлиги ҳақида гапирмади, маишат, лаҳзалик завқ-шавқни инсонийликдан баланд қўйди, шўрлик қизни йўлдан урди. Ҳаётимизда бундай ҳодисалар тез-тез учраб турибди. Масаланинг хавфли томони шундаки, бу ҳол кейинги пайтларда барчанинг кўзи кўниккан жўнгина воқеага айланиб кетаётганга ўхшапти. Қиз алдангач, жаҳолатга берилди, енгилтаклик йўлидан кетди, катта

тажриба орттиргач, вақти келиб бир ёш йигитни тузоғига илинтирди. Қизиғи шундаки, улар бир неча йил бирга яшашиб, фарзанд кўришди, лекин шу орада йигит унинг ўтмишидан, кирдикорларидан хабар топиб, алданганлигини англаб қолди. Ичкиликка берилди, аламини ароқдан ола бошлади. Ҳатто фарзанди ҳам кўзига кўринмади. Унинг маънавияти ўнганмас зарбага учраган эди.

Яқинда ўша жувонни учратиб қолдим, озиб-тўзиб кетган, ранг-рўйи бир аҳволда. Айтишича, қайсидир ётоқхонада қоровул бўлиб ишлаётган экан, боласини тарбиялаб, боққишга қурби етмабди, бола-лар уйига топширибди.

— Эрингиз ёрдам бермадимми? — деб сўрадим.

— *Ие, ҳали билмайсизми? Улиб кетди-ку. Ичиб, кўчада довдираб юрганида машина уриб кетди!*

Инсоннинг маънавий ҳалокати. Ҳеч кечирилмас ҳодиса бу! Ана шу ҳалокат замирида миллий урф-одатларимизни писанд этмаслик, маънавий кадрларимизга лоқайд қараш, умуман, ҳаётга енгилелли муносабатда бўлишимиз сингари қусурлар ётади, деб ўйлайман. Паранжи ташланганига ҳам етмиш йилча бўлди. Шу вақт ичида миллий таомиллар ва урф-одатларимиздан жиддий равишда четланганлигимиз ҳам маълум. Ўзбекистон КП МКнинг собиқ секретари Р. Абдуллаева даврида ҳатто худо деган сўзни ишлатиш мумкин бўлмай қолгани ёдимизда. Уша раҳбарнинг студентлар ётоқхоналарида чопон кийиб юрган қизларга дўқ-пўписа қилганларини биламиз. Минг йиллик анъанавий маросимлар бузилди. Айни пайтда моҳият эътибори билан миллий характер ва одатларимизга бутунлай зид бўлган манзараларга бой, фаҳш ҳиди анқийдиган фильмлар, «ойнаи жаҳон» орқали намоиши этилган айрим кўрсатувлар, баъзи китоблар, айниқса, сўнги йилларда турмушимизга турли йўсинда суқилиб кираётган видеофильмлар биз тенги ёшлар маънавиятига салбий таъсир этмасдан қолмайди. Биз Ғарб маданиятига, унда кенг тарқалган айрим русумларга маҳлиё бўлиб, ўзимизни, ўзлигимизни унутиб қўяяпмиз.

Ҳар бир халқ ёшлар ҳисобига яшаради. Зеро, ҳаётнинг қон томири ёшлар, уларнинг эзгу интилишлари ҳисобига халқ ҳаёти янгилашиб боради. Бизнинг ёшларда,

албатта, барча бирдек деб бўлмайди, лекин аксарият ҳолларда фаоллик етарли даражада эмас. Нима учун теварак-атрофимизда содир бўлган ноҳуш воқеаларга шу кунгача бепарво қарадик? Нима учун мактабларда тил ва адабиёт, тарих дарслари камайтирилганлигини билсак-да, лоқайд юравердик?

Бу лоқайдликлар ўз навбатида бошқа иллатлар, жумладан, иқтисодий танглик, экологик фожиа каби жуда оғир асорат қолдирувчи фалокатли оқибатларга олиб келаётир. Биз ҳали қуйидаги оғриқли ва долзарб масалага ҳам активроқ муносабат билдирмадик. КПСС Марказий Комитетининг март (1989 йил) Пленумида СССР Минерал ўғитлар ишлаб чиқариш министри Н. М. Ольшанский сўзга чиқиб, шундай деди: «Ҳурматли ёзувчи Одил Ёқубовнинг «Литературная газета»да босилган мақоласида Ўзбекистоннинг ҳар гектар экин майдонига эллик килограмдан зиёд пестицидлар солинади, деган фикрига қўшила олмайдиман. Чунки бу кўрсаткич аслида тўрт ярим килограммни ташкил этади».

Чиндан ҳам шундаймикин? Эҳтимол, бошқа биров бу гапга унчалик эътибор бермас. Одил Ёқубов бизнинг фожияни атай бўрттириб ёзгандир? Ёки министр ҳақиқатни яширяптими?

«Правда Востока» газетасининг 1988 йил 9 сентябрь сониди ёзилишича, 1987 йили Ўзбекистонда пестицидлар қўллаш камайди эмас, аксинча — 15 минг тоннага кўпайди. Пахтачилик районларида эса заҳарли химикатларнинг тупроққа етказаетган зарари Иттифоқдаги нисбатан ўртача 5 баробар ошди.

Ю. А. Израэл бошчилигидаги Ҳукумат комиссияси Орол муаммоси юзасидан ўтказилган текиширишлар якунига кўра шу нарса ойдинлашдики, кейинги йилларда Ўрта Осиё республикаларида қшилоқ хўжалик экинлари зараркунданларига қарши заҳарли химикатлар ва пестицидлар жуда кўп қўлланилган. Мамлакат бўйича ҳар гектар экин майдонига 1-2 килограмм пестицид ишлатилгани ҳолда, Ўзбекистонда 54 килограммгача сепилган.

1988 йили сариқ касали туфайли аввал олти, кейин етти яшар икки укам оламдан ўтишди. Ушанда қўни-қўшилар: «Бандалик! Умрлари қисқа экан-да ўзи!» деб ота-онамга таскин беришган. Бугунги кунда сариқ бутифос туфайли урчиб кетганлиги, шунингдек, бу хасталикнинг кенг тарқалишида турли пестицидларнинг ҳам «хизмати» катта эканлиги ҳаммага ойдай равшан. Наҳотки, экин инсондан азиз бўлса? Ахир биз инсонпарвар жамиятда яшамоқдамиз-ку!

Неча йиллар мобайнида устимиздан заҳарли дорилар сепилди. Наврўздай байрамларимиз топталди, сукут сақладик! Лекин бугун ҳар нарсага фаол муносабатда бўлишимиз зарур. Ҳаёт биздан шунга талаб қилаётир, шунга даъват этмоқда. Ҳа, қайта қуриш бизни тарбияламоқда, оламга ҳушёр назар солишга ундамоқда! Азалий хайрли удумларимизни асрашимиз, еримиз, сувимиз, осмонимизни булғашларига асло йўл қўймаслигимиз шарт. Бусиз турмушимиз маънили кечмаслиги аниқ.

**Ҳамдам Абдусаломов,
В. И. Ленин номидаги
ТошДУ талабаси**

«ЕШЛИК» ЖУРНАЛИ ИХЛОСМАНДЛАРИ ДИҚҚАТИГА!

«Биз «Ешлик»ни ололмаяпмиз!» «Алоқа бўлимидаги ўртоқлар бизни журналга обуна қилишмаяпти!» — худди шу мазмундаги арзлар нафақат юртимизнинг турли бурчакларидан, балки қўшни республикалардан ҳам редакцияга ёғилиб турибди. Шу муносабат билан биз изоҳ беришни лозим топдик: дўстлар, барча алоқа бўлимларида «Ешлик» журнаliga обуна чекланмаган миқдорда қабул қилинади. Сиз нафақат 1989 йилнинг иккинчи ярми учун, балки 1990 йил учун ҳам ҳозирдан «Ешлик» журнаliga обуна бўлишингиз мумкин.

Журналнинг индекси 75241. Обуна баҳоси эса бир йилга — 6 сўм, ярим йилга — 3 сўм.

Аёнки, ҳар бир даврда адабий муҳитнинг маданий-интеллектуал савиясини ва қай даражада демократик эканлигини биринчи навбатда истеъдодларга муносабат, айниқса, адабиёт оламига энди кириб келаётган қаламкашларга ғамхўрлик белгилаб келган. Ёш ижодкорлар тақдирига бепарволик аслида адабиётнинг келажагига хиёнат эканлиги устозларимиз томонидан қайта-қайта таъкидлангани бежиз эмас.

Сирасини айтганда, адабий муҳитда қайта қуриш ва янгилашни нафасини биз ўтган йилдан эътиборан чинакамига сеза бошладик. Ёзувчилар союзининг фаолиятида жиддий бурилишнинг илк хайрли даракчиларидан бири сифатида ёшларга муносабатнинг ўзгаришини қайд этиш керак. Бевосита Ёзув-

чилар союзи ташаббуси билан ўттиздан ошиқ қаламкашнинг биринчи тўпламлари нашриётларга тавсия қилинди.

1988 йилда нашриётларимиз «Авторнинг биринчи китоби» сериясида чоп этган йигирмага яқин тўплам китобхонлар ҳукмига ҳавола этилди. Буни ёшлар билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишдаги дастлабки қадам дейиш мумкин. Бироқ ёш ижодкорларга ғамхўрлик мавсумий тадбирга айланиб қолмаслиги зарур. Чунки ҳозирнинг ўзидаёқ ўнлаб қўлёзмалар нашриётларда навбат кутиб, туриб қолмоқда. Мана шу ҳол эса нашриётлар планидан ёш ижодкорлар асарларига мунтазам ва мустаҳкам ўрин ажратишни тақозо этади.

Ёшлар ижодига ғамхўрлик талабчанликни унутиш дегани

эмас, албатта. Шу боис бошловчи ижодкорларнинг матбуотдаги чиқишлари ва илк китоблари адабий жамоатчиликнинг диққат марказида турмоғи лозим. Уларнинг ютуқ ва камчиликлари рўйирост айтилиши, баҳоланиши керак. «Ёшлик» журнали «Муносабат» рубрикасини шу ниятда очмоқда. Тажрибали адиб ва мунаққидларнинг биринчи китоблар ҳақидаги ўй ва мулоҳазаларини, жумладан тенгқур қаламкашларнинг бир-бири тўғрисидаги фикрларини ушбу рубрика остида бериб бормоқчимиз.

Ҳурматли журналхон! «Авторнинг биринчи китоби» сериясида босилган қайси тўпламлар сизга маъқул бўлди ёки аксинча? Бу ҳақда бизга ёзиб юборасизлар деган умиддамиз.

АДАБИЙ ТАНҚИД БЎЛИМИ

ҚАЛБ ТАРЖИМАИ ҲОЛИ

Чинакам шеърят шоир қалбининг таржимаи ҳоли дейишарди. Ҳақиқий шеър қалб кечинмаларидан, умид ва орзулардан туғилиши рост. Яҳё Тоғанинг ўтган йили босмадан чиққан «Кўклам қалдирғочлари» тўплами ҳам бу кўҳна ҳақиқатни яна бир қарра тасдиқлайди.

Умуман, биринчи китобларга хос поэтик кайфият «Кўклам

қалдирғочлари» тўпламида ҳам бўртиб кўринади. Яъни қишлоқнинг чанг-тўзонли кўчаларида қолиб кетган болалик хотираларидан тортиб илк севги саробигача, ёш қалбнинг сарҳадсиз орзуларидан юракни ўртаган илк изтиробгача, булар барчаси шоир кечинмаларининг мазмунини белгилайди. Лирик қаҳрамон маънавий оламининг тадрижий ривожини ўз ўзини англашдан дунё сирларини идрок этиш сари ҳаракатланади.

Бу йул ададсиз изтироблар йўлидир. Изтироблар эса дунёгами билан илк бор юзма-юз келишдан бошланади. Биринчи

китобларда ҳайрат билан бирга дунёга савол тўла назарнинг акс этиши ҳам бу жиҳатдан табиийдир.

**Бобо, айтинг,
Қасос қандай калима,
Айтинг қандай
Ҳайқириқдир — Қонга қон!
Абен бобо,
Ватан деган сўз нима,
Ватан деган
Сўз олдида нима жон!**

Еш шоир назарида дунё ғами фақат Ватан номли бепоеън хотирот билан чегараланмайди. Балки истиқболнинг сирли жилваланишлари, толенинг омонсиз турланишлари ҳам бу тушунча миқёсларига киради.

**Абен бобо,
ғамнинг ранги қанақа,
Айтинг толе
қайси рангда турланар!
Кўкка боқиб
нималарни эслайсиз
Арқон солиб
ўтганида турналар!**

Илк қарашда Яҳё Тоғанинг шеърларида маконий ҳудудлар торроқдай туюлиши мумкин. Эҳтимол «мен» таассуротлари баъзи-баъзида ўз она қишлоғидан четга хатламаган одамнинг кечинмаларидай туюлар. Бироқ бу кечинма ва таассуротларнинг мазмуни анча чуқур. Шоир умуминсоний ҳақиқатларни ўз қишлоқдошларининг тақдирини тасвирлаш орқали ифодалайди. Шу маънода у кўпроқ наслга ярашадиган тафсилотларни ҳам шеърнинг мулкига айлантира олади. Яҳёнинг шеърларида биз учратган ранг-баранг персонажлар Абен бобо, Гавҳаройим, Чавандоз Абдувоид ака, Турсунали бобо, Найман она ва бошқа қисматлари турлича кишилар, Қўрғонча қишлоғининг содда ва меҳнаткаш одамлари ўзларининг ўтмишию бугунлари билан кўз олдимизда гавдаланади. Кўнглимизга яқин, қадрдон одамларга айланади. Китобдан ўрин олган шу руҳдаги шеърлар, айниқса, бағишлов шеърлари «Гавҳаройим», «Найман она», «Аскар укам», «Миртемир хотирасига», «Адаш карвон», «Отам ҳақида дoston», «Кўпқари», «Абен бободан сўраганларим» ўз самимиёти билан қалбингизга ўрнашади.

Яҳё Тоғанинг ўкинч ва ачиниш аралаш бир севги билан йўғрилган «Дехқон», «Сувчи», «Кеч куз», «Балиқчи», каби шеърларида халқимизнинг оғир турмуши, ўзбек дехқонининг фожиавий тақдири ўз аксини топган. Мана бу куюнчак сатрлар эса кимнидир бефарқ қолдиришини тасаввурга келтириш қийин:

**Унга раҳмат айтиб ўтирма,
Беҳуда бир шеър билан мақтаб.
Бир пиёла чой узат унга,
Бир ёстиққа етарли пахта.**

**Кўшиқ кўйиб бергин, эшитсин,
Комилжоннинг «Дугоҳ»ларини.
Сўнг ёнига чўқкин-да секин
Уқалаб кўй оёқларини.**

«Сувчи».

«Кўклам қалдирғочлари»дан жой олган аксарият шеърларда янгиланиш даврининг ёниқ ва умидвор нафаси сезилиб турганлиги қувонарли ҳол. Яҳёнинг «Мен туннинг қошида» деган таъсирчан бир шеъри бор. Унда яқин ўтмишимизга қаратилган афсус-надомат ҳам, эртанги кундан умидворлик ҳам кучли ички ҳаяжон билан ифодаланган.

**Мен туннинг қошида беҳол йиқилдим,
Кўзимдаги нурни кўрмади ҳеч ким.
Кишандан қутулди чилпарчин бир сас.
— Бир кун парчалангай бу қора қафас,
Зулумат мангу эмас...
Зулумат мангу эмас...**

Еш шоирнинг биринчи шеърый тўплами китобхонда мана шундай некбин ва ёруғ бир таассурот уйғотади.

Шомирза Турдимов

ИСТЕЪДОД НАФАСИ

Еш носир Шойим Бўтаевнинг «Авторнинг биринчи китоби» сериясида босилган «Дунёнинг сарҳисоби бор» тўпламидан «Оққан дарё оқаверади», «Сирли юлдузлар» қиссалари ҳамда «Князь Мишкиннинг кўзлари» номли эссеси ўрин олган.

«Сирли юлдузлар» қиссасида турғунлик даврининг оғир асоратларидан бири — талабаларнинг пахта далаларидаги машаққатли ҳаёти ҳикоя қилинади. Қисса қахрамони ёш студент йигит Жавлон. Унинг маънавий олами бой, қалби эзгу ўй ва орзулар билан банд. Ану шу эзгулик билан тўла ёш қалб ҳаётнинг турли зиддиятларига, қутилмаган синовларига дуч келади. Қиссада турли хил қарашлар, турли манфаатлар билан ишайдиган, бир-бирига ўхшамайдиган шахслар мулоқоти китобхон ҳукмига ҳавола этилган.

Тасвир аниқлигига интилиш, воқеа-ҳодисаларнинг ўзига хос томонларини нозик илғай олиш қиссада бўртиб кўринади. Муаллиф тасвирлаган ҳар бир деталь, ҳар бир манзара китобхоннинг кўз олдида гавдаланади. Масалан, «Пахта тераётганларнинг бошида соатлаб тикка» турадиган, «болаларнинг кайфияти, саломатлиги билан ҳисоблашиб» ўтирмайдиган Иброҳимов ҳам, «терган пахтасидан ўзининг вазни уч-тўрт барабар енгилроқ, йиқилса ғўзанинг шохи ҳам суяб қола оладиган нимжон, лекин тиришқоқ талабалар» ҳам кўз олдимизга осон келади. Яна эътибор беринг: «чайла ичига тўшалган чанга ботган йиртиқ шолча»... «Чайла олдида чимдан қурилган ўчоқ. Атрофида лавлаги думалаб ётади. Шох-шаббалари қуриб қолган шигга ёғ тўлдирилган шиша осиб кўйилган, ёнидаги симсабатда эса нон бор»... ёки «остиға тахта ташланган шинамгина уйча. Эшик ёнидаги алмисоқдан қолган тумбочка устида жўмраги учган чойнак, газета парчасига ўраб кўйилган қотган нон, оқ қанд»... каби тасвирий деталлар ўзининг ихчам ва лўндалиги, қисқа бўлишига қарамай, қахрамон психологияси, яшаш тарзи ҳақида бой маълумот бериши билан ҳам характер дунё. Бу хилдаги тасвирлар қишлоқ манзарасини, қахрамон дунёсини очиб бера олиши билан муҳим.

Шойим ўз қахрамонларининг портретини жонли, табиий чиқишга интилади. Айтайлик, «Бир кўзига оқ тушган, ранг-рўйи сап-сарик, қирқ-қирқ бешлар атрофидаги киномеханик», «серажин юзлари азобли, хаёлчан проректор», «қорни қаппайган, кўз ослари салқиб, «халтача»лар ҳосил қилган, сочлариға оқ оралай бошлаган профессор Ҳоди Тожиевич» шулар жумласидан. Бугина эмас, муаллиф қахрамонни «гапиртириш» билан ҳам у ҳақдаги тасаввурларни ойдинлаштиради. Бу ўринда қиссадаги эзгулик нуридан бебаҳра бўлган персонажлардан бири Иброҳимовнинг нутқи характерли:

«— Азимов! Кеча тушлиқдан чиқиб боргач нима иш қилдинг?! Пайтавангни ғўза шохига илиб, остиға бошингни киритиб олибсан, ярама!»

Шу биргина кўчирманинг ўзидаёқ, назаримизда ёш носирнинг ўзига хос услуб қирралари уч бермоқда.

«Сирли юлдузлар» қиссасидаги асосий воқеалар Жавлон атрофида жараён этади. У ўзи кузатиб турган риёкорликка, ёлғонларга чидайолмайдиган ҳақпарвар йигит сифатида тасвирланади. Асар конфликтни худди шу асосга қурилган. Пахта қўшиб ёзишлар ҳам, декан ўринбосари Иброҳимовнинг курсдоши Назокат билан дон олишиб юришлари ҳам, умуман, турли-туман ифлосликлар ёш йигитга ғазаб ва нафрат уйғотади.

Аммо асардаги мана шу конфликт, негадир, осон ҳал бўлиб қўй қолади... Жавлон курсдоши Назокатнинг риёкорлигига чидайолмай унга бир шاپалоқ уради. Шундан сўнг воқеалар кескинлашиб, комсомол мажлисида Жавлонни институтдан ҳайдалсин, деб қарор қилишмоқчи бўлишади. Бироқ, қиссадаги бу кескин вазият Султоновнинг бир оғиз, уялмайсанларми, бу йигит ҳақиқат, эътиқод учун курашяпти-ку, деган ҳаяжонли хитобларидан кейинқоқ ўз-ўзидан ҳал бўлади. Уму-

ман қиссада, айниқса, Жавлоннинг гаплари ва қарашларида бир қадар китобийлик борлигини ҳам айтиб ўтиш даркор. Чунки нафақат турғунлик йилларида, балки ҳозир ҳам оддийгина ҳақиқатга эришиш учун ниҳоятда қаттиқ қаршиликларга дуч келиш муқаррарлиги ҳаммамизга аён-ку.

«Оққан дарёлар оқаверади» қиссаси тарихий мавзуда ёзилган. Асар мундарижасини халқ қаҳрамони Темур Маликнинг мўғул истилочиларига қарши кураши белгилайди. Шойим дастлабки тарихий асаридаёқ халқимиз ҳаётининг бугунги долзарб муаммолари билан ўтмишни, ажодларимиз тақдирини боғлаб турувчи таянч нуқталарни топа олган, уларни бири-бирига маҳорат билан пайванд этган.

Қиссада фақат Темур Малик эмас, балки оддий халқ вакиллари бўлган Душан полвон, Суюнқул ва Зубай образлари ҳам таъсирчанлиги, жозибадорлиги билан ажралиб туради. Уларни ўзаро яқинлаштирган, бири-бири билан боғлаб турган нарса — эл-юртга, она Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатдир.

Шойим Бўтаев қиссаларининг тилида ўзига хос бир жозибача бор. Унинг гап қурилишларида, жумлаларининг ички ритмидаги, тасвир ва ўхшатишлари мазмунидаги шоироналик ана шу жозибани кучайтиради.

Ёш ёзувчининг тили билан боғлиқ муҳим бир мулоҳазани ҳам айтиб ўтиш даркор. Айрим ўринларда, бизнингча, лисоний-услубий сакталикларга йўл қўйилган. Бу айниқса, «Оққан дарёлар оқаверади» қиссасида сезилиб қолган. Битта мисол билан чекланамиз. Масалан, асар қаҳрамонларидан бири — мўғул лашкарбошиси Улоқ Нуён бир жойда «Тирбарон қилинсун!» дейди. Бу ҳам етмагандек у «Манжанақлардан сангбарон қилинсун!» — деб фармон беради. Улоқ Нуён мўғул саркардаси. Шундай экан, унинг тилидан форсча-тожикча сўз ва ибораларнинг берилиши ҳақиқатга тўғри келармикин!

Айрим қиёмага етмаган ўринлардан ва камчиликлардан қатъи назар «Дунёнинг сарҳисоби бор» тўплами Шойим Бўтаевнинг келгуси изланишларига умид билан қарашга асос беради.

**Боқийжон Тўқлиев,
Қурдош Қаҳрамонов.**

ТОНГГИ УМИДЛАР

Энди ёш эмасман. Қилган ишим — бор-йўғи учта капалак қанотидек тўпламчаларга жамланган ёзмаларим. Гап фақат ҳажмда бўлса майли эди-я... Кейинги йилларда уларни қайта варақламоққа истагим сўнгган. Қўлимга олмасимдан, ҳув бир вақтлар тўртта одам йиғилган жойда овозимга салобат бериб қайта-қайта ўқийверганимдан ёд бўлиб кетган сатрлар тилимда сафланаверади:

**Сенга далалар меҳри она сутидай
лазиз —**

бу пахтакор қизга айтганим.

Сенда — халқим кўксидаги туйғулар ранги... — пахтага мурожаатим бу... ва яна кўп гаплар...

Нега дастлаб ёшимдан гап бошлаганимнинг сабабини айтай: умрининг энг умидли йиллари ўтиб бораётганини англаган пайтингда шу кунларгача ёлғон эътиқод билан яшаганимни тан олиш... мен бу ҳолатни ифодалайдиган сўз тополмадим.

Уч қурдош шоиралар: Зулфия Мўминова, Марзия Эрдонова, Матлуба Ҳамроеваларнинг шеърлари жамланган тўпламни ўқирканман, юқоридаги гаплар кўнглимдан ўтди... Ва менинг ҳозирги ҳолатимга сингилларим ҳеч қачон тушмасликларини истаганим боис тилга чиқардим уларни.

Шеърый мажмуаларнинг ҳар саҳифасини дилдош шеърлар топиш умидида очасан. Зулфия Мўминованинг «Ватан ташлаб

кетмайди» тўпламида уруш мавзуидаги шеърлар оғриғи юрагинга яқин:

**Мен садоқат суратини кўрганман
Бобомнинг ўқ тешиб ўтган кифтида.
Момомнинг ёш бўлиб оққан сўзида,
Уйнинг тишланган нон қолган шифтида,
Йўлнинг қўлтиқтаёқ ўтган изида.**

Шеърлардаги фикр янги ё эскилиги, поэтик топилмалари ҳақида ҳар қанча гап айлантириш мумкин. Аммо асосий нуқта бошқа; шоир фикрининг нечоғлиқ ҳаққонийлигида, табиийлигида, бадий ифодаларнинг муносибини топа билишда. Бошқа бир шеърдаги

**Тинчлик-ла қон йиғлаб топишган дунё,
Тинчликни болам деб ёпишган дунё, —**

сатрлари уруш мавзуидаги шеърлар билан мантиқан боғланиб, табиий хулосага айланган.

Зулфия Мўминованинг Ватан, халқ, ҳамқишлоқлари, тинчлик ҳақида ёзганда ғурурини, муҳаббат мавзуида ёзганда «Минг марғур бўлса ҳам... кимдандир Далдалар кутувчи, меҳр кутувчи» қалбини яхши кўраман.

**Мен барини тушундим ногоҳ,
Ҳазонларни юзга босиб жим.
Остонамда мен қилган гуноҳ —
Ёлворини билмаганлигим.**

Марзия Эрдонова тўпламини «Исёнкор фасл» деб номлабди.

Мен, эҳтимол, фақат ўзимга хос, нималаридир тушунарли ва нималаридир тушуниксиз туйғуларим боис тўпламнинг иккинчи ярмидан кўнгидаги шеърлар топдим десам, Марзия синглим тушунар мени. Ушбу кичкинагина шеър шоиранинг суратини чизаётганга ўхшайди:

**Энг бахтли кунларингни
Дарахтларга айтиб бер.
Энг ойдin тунларингни
Улар новдасига тер.**

Марзия табиат ва инсон ўртасидаги боғланишлар ҳақида кўпроқ фикр юритади:

**Йўллар,
Сиз ўйлаганчалик бепарво эмас,
Уларнинг кўзи бор,
Узун қўллари —**

сатрларида дунёнинг дунёвий содда ҳақиқати айтилса,

**Бевафо баҳорлар кетганда осиб,
Бешафқат кузларга ёлвормоқ нечун! —**

сатрларида ифодаланган кайфият инсонлараро муносабатнинг рамзига айланган. «Кўчалар — югураётган баҳайбат одам» шеъри ҳаётнинг ўктам оқимидан четга чиқиб қолиш ҳеч гап эмаслигини англаган кўнги эътирофи. Англамоқ — курашмоқнинг аввали.

Баҳор ҳақида ёзилган шеърлар беҳисоб. Марзия Эрдонованинг «Баҳор»га шеъридаги

**Кўзларимга қарама ҳозир!
Унда ёқаяпман битталаб,
Қор тағида қолган
Ҳазонларни —
Армонларни! —**

сатрлари юрагингизга тегиб кетади.

Марзиянинг айрим шеърларидаги фикрий тарқоқлик, қуруқ эътирофлару таърифлардан қутулиб боришини тилаган ҳолда, юқоридаги каби яхши шеърлари кўпайишини истаيمان. «Салом, турналар!» — бу Матлуба Ҳамроеванинг шеърый мажмуаси.

Тўпламга ана шундай умидбахш ном берилган эса-да,

**Ҳолсизгина сузади қуёш,
Тирикликнинг қўшиғин айтиб.
Тириқрайди кўзларимдан ёш,
Турналарим келарми қайтиб!** — сатрларига
сингиган

изтироб, йўқотиш, соғинч кўнглимизга кўпроқ туташ. Сабаби: кечагилардан гап очиб ўтирмайлик, бугуннинг ўзида қанча меҳр-муҳаббатни йўқотдик... Келинг, эртага ҳам кўнгил мулкни оёқлар остига ташламайлик. Юракда борини тан олайлик.

**Бир кун ёрилсан
Дардларинг тўлиб,
Дўстга ё душманга
Айтиб бўшайсан.
Шунда сен кўзлари
Юввош ва содда,
Қувноқ болаларга
Жуда ўхшайсан...**

Матлубанинг

**Умримдек қисқара бошлайди кунлар,
Узайиб боради тунлар ғамимдек, —**

сатрларини ўзиники қилиб олмаган қалбнинг дунёни севишига ишонмайман. Муҳаббатдаги изтироблари учун севгилисидан нолиш, таъна-маломат қилиш Матлубанинг шеърларига умуман ёт.

Қарийб етмиш йил мобайнида совет аёли бахтиёрлигини, васф қилган шеърларни ҳаётимизнинг кўзгуси деб эътироф этдик. Бугун алданган, хўрланган, эрку туйғулари топталган, яшамоқдан кўра ўлимни афзал кўрган хотин-қизларимиз исёни ўша ёлгонларнинг оқибати эмасми?!

**Шундай йиғла, киприкларингни
Қийнамасин изтироб, намлар.
Шундай ёниб йиғлагин, бироқ
Эшитмасин сени одамлар.**

Матлубанинг шу каби бир қатор шеърларида фидойи муҳаббатли, ор-номусли ўзбек аёли қалбининг хазин қўшиқларини тингладим.

Аёл руҳига бир маъюслик абад омухта бўладими, билмадим, дилгир шеърларни қайта-қайта ўқиймиз. Аммо... Тирикликнинг муқаррар хотимаси ҳаққи, ҳаётда бахтли бўлсин одамлар.

**Қалб ёрилиб кетай деганда,
Ёришади умидли бир тонг...**

Ушбу сатрларни ҳар уччала шоирамизнинг дил изҳоридай ўқиш мумкин. Тонги умидлари ҳар жиҳатдан ҳақиқатга айлансин уларнинг!..

Муҳтарама Улуғова

ҚУЁШЛИ ҚУН ТАФТИ

Ўзининг дастлабки китобини ўқувчи ҳукмига ҳавола этган қаламкаш ижодига ҳаддан зиёд талабчанлик ёки умуман эътиборсизлик билан ёндашиш тўғри эмас.

Ёш адиб Юсуф Латифнинг ўтган йили чоп этилган «Январнинг қуёшли кун» ҳикоялар тўпламига шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, асар талай фазилатларга эгалигини кўра-миз.

Тўпламдаги бир-икки асарни истисно қилганда, қолган барчасида муаллиф ёшлар ҳаётини, уларнинг руҳий оламини, қувончу изтиробларини қўлидан келганича тасвирлашга интилади.

Китобча «Кекса эман қўшиғи» ҳикояси билан очилади. Ҳикояда ўнинчи синфни тугатиб, мустақил ҳаёт бўсағасида турган ёшлар ҳаёти тасвирланади. Аниқроғи, икки ўсмирнинг бир-бирига муҳаббати ва бу пок гард юкмаган туйғуга раҳна солишига уринувчи кимса (Зокир)нинг қиёфаси атрофлича ёритилади. Зокирга ўхшаган ҳиссиз, тубан кимсаларнинг маънавий қашшоқлиги ва Гулминозга ўхшаб адашган, муҳаббатдек нозик туйғуни шунчаки эрмак деб ўйлаган қизлар қисмати асарда таъсирчан ифодаланган.

Одамдаги энг нозик, айни пайтда, энг пок туйғулар билан нечоғлик эҳтиётлик билан муомалада бўлишликка, уни беҳад авайлашга чақиради ҳикоя!

«Январнинг қуёшли кун» ҳикояси мавзу жиҳатидан юқорида кўриб чиққанамиз асарга яқин туради. Унда газета адабий ходими, истеъдодли йигит Ғойиб ва ёш шоира Гавҳарнинг бир-бирларига кўнгли қўйиши — муҳаббатнинг туғилиши жараёни ўзгача бир шоирона кайфиятда тасвирланади. Ғойибнинг ягона қалтис, нотўғри хатти-ҳаракати бу ўта нозик туйғуга озор берганлигини, бир-бирига талпиниб турувчи икки ёш тақдирини боши берк кўчага буриб юборганини, охир-пировардида унинг ҳаёти фожеона хотималанишини ёзувчи табиий гавдалантиришга уринади.

Тўпламдаги «Чайлага қайтишга қўрқаман» ҳикояси ёлғиз, сўққабош яшашнинг азоб-уқубатлари, «Жала» асарида виждонийлик ва виждонсизлик, палид ва латиф ҳислар ўртасидаги азалий кураш, «Мовий тўлқинлар»да юртидан олисда бўлган ўзбек асарининг севгилисига ва севгилиснинг унга бўлган садоқати, «Қизил олма» ҳикоясида эса ёшлигини кўмсаб умргузаронлик қилаётган қариянинг ҳаёти қаламга олинади.

Ҳозир номлари санаб ўтилган асарларнинг ҳаммаси ҳам бир хил савияда яратилмаган, албатта. «Кекса эман қўшиғи» ва «Январнинг қуёшли кун» ҳикоялари бадийи пишиқлиги билан ажралиб турса, «Чайлага қайтишга қўрқаман» ва «Жала» ҳикоялари бу жиҳатдан бир оз оқсайди. Бунга сабаб ҳар икки асар сюжети пухта ўйлаб, ишлаб чиқилмаганлиги ва композицион парокандаликка йўл қўйилганлигидадир. Натижада «Чайлага қайтишга қўрқаман» ҳикоясидаги Ҳикматжон ва унинг ёлғиз, сўққабош тоғаси характери тўла очилмай қолган. Устига устак, қария тоғанинг жиънига айтиб берган Қаландар исми телба одам ҳақидаги ҳикояси асар тўқимасига сингмай қолган, ўз-ўзидан тоғанинг ўлими эпизоди ҳам сунъийдек туюлади. «Жала» ҳикояси ҳақида ҳам шунга яқин фикр айтишга тўғри келади. Ҳикоя бир оз чўзилган, ундаги салбий кимсалар — Саттор қар, «Семиз», Тўқлиевлар характери бир-икки штрихларда эмас, чуқурроқ талқин этилганда, асар қаҳрамони Комилнинг хатти-ҳаракатлари, уларга қарши кураши хира тортмаган, билъакс равшанлашиб, унинг характери бадийи образ даражасига кўтарилган бўларди.

Булар албатта, изланиш йўлидаги табиий камчиликлар. Улардан мумкин қадар тезроқ қутулиб, бадийи ижодда юксак чўққиларни кўзлаш керак.

Хулоса қилиб айтганда, Юсуф Латифнинг «Январнинг қуёшли кун» ҳикоялар тўпламини ёш носирнинг дадил қадами сифатида қабул қилиш керак. Зеро, улардаги одамлар анча жонли, воқеалари ҳаётӣ чиққан. Муаллиф ўз қаҳрамонлари табиатидаги характерли хусусиятларни бадийи гавдалантиришга эришган.

Юсуф Латифнинг «Январнинг қуёшли кун» ҳикоялар тўплами китобхонлар қалбидан ўрин олишига тилакдошмиз.

Аббос Саид

КЕЛАЖАГИМИЗ

Муҳаммаджон
Қодиров

УТМИШИМИЗ,

санъати», 1988 йил, 2 декабрь), деб ёзганида тамоман ҳақ эди.

Она тилига бўлган муносабатнинг шунчалик ёмонлашувига замин тайёрланган учта асосий сабабни кўрсатиш мумкин. Биринчидан, шунини айтиш керакки, 1929 йилда ўзбек ва бошқа миллатлар ёзувларининг алмаштирилиши ленинча миллий сиёсатдан тойиш бўлди. Бу Сталиннинг катта стратегик хатоларидан эди. Асрлар давомида араб ёзувида илм-фан ва маданиятини ривожлантирган ўзбек халқи учун бошқа ёзувларга ўтказишнинг жуда катта ва ёмон оқибатларини кўриб турибмиз. Бу хато халқимизни ўз ажодлари яратган бойликлардан айирди, она тилимизнинг илдизларига болта урди, тарихимизни хиралаштирди. Араб ёзувининг ҳозирги ёзувга нисбатан мураккаб жиҳатлари борлиги аниқ. Айниқса, унлиларни ифодалашда мураккаблик яққол кўринади. Аммо республикамизнинг соғлом фикрли аҳолиси ва виждонли мутахассислари бу ёзувни ўзгартириш тарафдори бўлмаган. Лекин негадир алифбони ислоҳ қилишнинг ижтимоий-сиёсий сабаблари ҳалигача бузиб кўрсатилаётир.

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, ҳуқуқшунослик фанлари доктори Анвар Аъзамхўжаев «Ўзбекистон коммунисти» журналининг 1988 йил 6-сонида босилган мақоласида эски ўзбек ёзувининг ўша даврдаги «салбий жиҳатлари» қилиб қуйидагиларни кўрсатади: «Фақат рус, украин, грузин, арман халқларигина ўз оригинал ёзув графикасига (?) эга эдилар. Миллатлар ва элатларнинг қолганлари бошқа халқларнинг графикасидан фойдаланарди. Масалан, ўзбек халқининг ёзуви араб графикасига асосланган бўлиб, бу қуръон ақидаларига кўр-кўрона итоат этишни талаб этган мусулмон руҳонийларини тўла қаноатлантирди. Араб графикасининг жиддий камчилиги (?) ва мураккаблиги у кўлда ёзилган даврда унчалик сезилмаган эди. Бирок... аҳолини оммавий суратда ўқитиш орқали саводсизликка ёппасига барҳам берила бошлаган даврда араб графикаси маърифат тарқатиш ишини анча қийинлаштирди, унинг суръатларини пасайтирди. Чунончи, 1926 йилда ўтказилган аҳоли рўйхати материаллари шундан далолат берадики, 9 ва ундан катта ёшдаги аҳолининг саводлилик даражаси Тожикистонда 3,7 про-

центни, Ўзбекистонда 10,6 процентни... ташкил этган».

Олимнинг бу фикрларида тарихий-ижтимоий ҳақиқат бузиб кўрсатилган. Авваламбор, асрлар оша фойдаланиб келинган ёзувдан «воз кечиш»га унинг ўз «оригинал ёзуви» эмаслиги асос бўла олмайди: халқ қайси ёзувдан фойдаланаётган бўлса, ўша унинг ўз ёзуви ҳисобланади. Бундан ташқари, автор ўша пайтда ўз «оригинал ёзуви»га эга бўлган халқлар қаторида рус ва украинларни ҳам санаб ўтибди. Ахир, ака-ука болгар олимлари яратган бу ёзувдан фақат руслар ва украинларгина эмас, балки Европанинг кўпгина бошқа халқлари ҳам фойдаланишади-ку.

Сўнгра, қуръон битилган ёзувдан фойдаланиш доимо «қуръон ақидаларига кўр-кўрона итоат этишни» тақозо қиладими? Диннинг, сиёсатнинг давомийлигини фақатгина ёзув ҳал этмайди-ку. Бугун ҳам араб ёзувини ўрганаётган кишиларнинг «диндор бўлиб кетишларидан» ташвиш чекишимиз керакми? Дин, эътиқод, маънавий ва сиёсий қарашлар ўзгариши, аммо ёзув ўзгармаслиги мумкин, эски ёзув янгича қарашларга хизмат қилавериши мумкин. Материалистик философия ёзувининг ҳам тил каби синфий эмаслигини уқтиради. Бинобарин, араб ёзуви бир вақтлар қуръон ақидаларининг тарғиби учун хизмат қилган бўлса, ҳазрат Навоий кўлида гўзал инсоний фазилатларни улуғлади. Фурқат ихтиёрида илғор рус илм-фани, маданиятини мадҳ этди. Бу ёзувда Ҳамзанинг мазлумларни инқилобга чақирувчи оташин шеърлари битилди. Қолаверса, 1926 йилда ўзбекларнинг саводхонлик даражаси пастигини эски ўзбек ёзувининг айби сифатида талқин этиш тўғрими? Ёки бошқа, ҳаммага нотаниш ёзувга ўтиш тезда саводлилик даражасини кўтарармиди?

Маъжур мақолада араб ёзувидан воз кечиб, латин ёзувига ўтиш ҳам, кейинроқ рус ёзувига ўтиш ҳам «халқларнинг хоҳиш-иродасига кўра» бўлгани таъкидланади. Биз дохий Ленин вафотидан то қайта қуриш бошлангунга қадар бунақа сунъий ҳолатларда нима дейилса, ёппасига қўл кўтарувчи «манқуртлар» доимо бутун халқ номидан иш кўрганни биламиз. Энди бундай «халқчиллик» билан фахрлинишни тўхтаиш керак.

Араб алифбосидаги ёзув бизни минг йиллик тарихимиз, қадим маданияти-ми билан боғлиб турган эди. Эндилик-

Она тилимизнинг бугуни ҳақида гап бошлаш десангиз, унинг ўтмишини мулоҳаза қилмасдан иложингиз йўқ, чунки ўзбек тилининг мавқеи борасидаги бугунги салбий аҳвол — ижтимоий вазифасининг қадрсизланиши, ўқитишга эътиборнинг сустлиги ва шу кабиларнинг сабаби тарих, аниқроғи, яқин ўтмишдаги хатоларга бориб тақалади.

Қайта қуришнинг илиқ шабадалари тилшуносларнинг олдига қатор саволлар қўймоқдаки, уларга тўғри ва аниқ жавоб бериш республикамизда ўзбек тилининг келгуси тақдирини ленинча ҳаққоният билан белгилашда муҳим аҳамиятга эгадир: ўзбек тилининг ижтимоий қадрсизлиги, нутқ маданиятимизнинг заифлиги сабаблари нимада? Асрлар оша ажодларимиз тилида ва адабий ёдгорликларда қўланиб келинган сўзлар нега нутқимиздан тушиб қолди? Бой классик адабий меросимиз намуналарини нега ҳозирги авлод тушуна олмайди?

Таникли тилшунос олим Алибек Рустамов жон куйдириб: «Халқимиз асрлар оша қўллаб келган қадимий ва ҳозирги шеваляримиздаги сўзларни лугатларга киритиб, ўқувчи ва талабаларимизга ўргатсак, қайта қуриш ишига ўз ҳиссамизни қўшган ва халқ бизга тилшунослигимиз учун бераётган нонни оқлаган бўламиз. Ақс ҳолда, текин-хўримиз («Ўзбекистон адабиёти ва

да эса бой ёзма классик адабий меросимизни ўқиб-ўрганолмай қолдик, тилимизнинг чуқур илдизларидан озик ололмайд қолдик. Халқ маданиятининг бугуни ва истиқболи унинг ўзи яратган минглаб йиллик хазиналардан қандай баҳраманд бўлаётганига боғлиқ. «Тарихни унутиш ҳар бир халқ учун фожиа ҳисобланади. Чунки тарихга эътибор бермаган халқ ўзининг маданияти ва маънавий мустақиллигини йўқотиб, «тараққиёт заминидан жудо бўлади», деб ёзади А. Рустамов юқорида қайд этилган мақоласида.

Кўпгина миллий тиллар, жумладан, ўзбек тилининг ҳам ривожига ҳар томонлама тўсқинлик қилган иккинчи омил Н. Маар ва И. Сталин ишлаб чиққан «миллатларнинг қўшилиб кетиши» назарияси бўлди. Ушбу назарияга асосан миллий тилларнинг, хусусан, ўзбек тилининг сиёсий-ижтимоий ҳуқуқлари камситилди. Ҳеч бўлмаса, республикада асосий миллат тили сифатида ҳурмат қилинмай қўйилди.

Қизиғи шундаки, бугун мана шу ҳақиқатни Ўзбекистонда ўзбек-рус икки тиллигини бир томонлама, яъни рус тили фойдасига ҳал этишни тарғиб қилган олимлар ҳам тан ола бошладилар. Масалан, талайгина мақола ва китобларида «иккинчи она тили»ни ёқлаган фалсафа фанлари доктори Қўчқор Хоназаров яқинда шундай деб ёзди: «Ўйлаб кўрсак, турғунлик йилларида биз эришган «ютуқлар» совет жамиятидаги тиллар вазиятини ниҳоятда кескинлаштирди. Миллий тиллар камситилди, баъзи бирлари ўз истиқболларидан айрила бошлади. Масалан, украин, белорус, ўзбек тили каби йирик тиллар аста-секин жамият ҳаётининг энг муҳим соҳаларидан сиқиб чиқарилиб, «иккинчи даражали» тилларга айлана бошлаган бўлса, ўнлаб автоном республика, автоном область ва округларнинг тиллари яқин йигирма-ўттиз йилда ўлик тилларга айланиши ўз-ўзидан аён бўла бошлади... Бу салбий ўзгаришлар миллатлар ва миллатлар-

аро муносабатлар ҳақидаги В. И. Ленин таълимотиغا бутунлай тескарисидир» («Ўқитувчилар газетаси», 1989, 14 январь).

Биз Ленинни энди тўғри англаяпмиз. Ҳаммамизга маълумки, улуғ Ленин ҳеч қачон халқни алдаган эмас, у ҳеч қачон ўзи ишонмаган нарсаларга бошқаларни ишонтиришга ҳаракат қилмаган. Аммо дохил таълимотида «ўз мақсадига мослаб» фойдаланишлар бўлганини кўриб турибмиз. Октябрь инқилоби арафасида ва социалистик қурилишнинг дастлабки даврида кўплаб русча инқилобий тушунчаларнинг ўзбекча муқобил ифодаси тилимизда амал қилган эди. Акс ҳолда, Ҳамзанинг оташин шеърларида «революция» ўрнига — «инқилоб», «совет» ўрнига — «шўро», «пионер» ўрнига — «кашшоф», «республика» ўрнига — «жумҳурия» «секретарь» ўрнига — «котиб» каби сўзлар қўлланмаган бўлар эди.

Сталинча «миллатларнинг қўшилиб кетиши» ғояси кучга тўлган сари янгича инқилобий маъно ва тушунчаларни ифодаловчи миллий сўзларни чеклади ва сиқиб чиқарди, хусусан, ўзбек тилининг миллий сўз бойлигига жиддий путур етказди. Шундай қилиб, ўзбек тили сўз бойлигидан ички бузилиш юз берди, аждоқларимиз асрлар оша қўллаб келган кўплаб сўзлардан маҳрум бўлдик.

Ниҳоят, учинчи сабаб ҳақида. Биз классик адабий меросимиз дурдоналарини, айниқса, Алишер Навоий асарларини ўқир эканмиз, сўз сеҳри, оҳангдорлигидан лаззатланамиз-у, лекин маъно турланишларидан, фалсафий фикр-мушоҳада хазинасидан баҳраманд бўлолмаймиз. Оддий ўқувчи бу борада мутлақо саводсиздир. Шу ўринда бир тарихий ҳақиқатни эслатиб ўтмаслик инсофдан бўлмас. Маълумки, XVI асрда Ўрта Осиёга Шайбонийхон бошлиқ кўчманчилар бостириб келгандан сўнг жамиятда феодал тарқоқлик ҳукм суриб, халқ ҳаёти маънавий тушкунликка юз тутди. Хонликларнинг ўзаро қонли урушларидан озикланган

иктисодий ва маънавий тубанлашув барча соҳаларга салбий таъсир кўрсатди. Улуғ Навоийнинг тил бойлигини сақлаб қолиш учун унинг асарларига луғатлар тузган халқ маърифатчиларининг, олимларнинг ташвиш-хавотири бежиз эмасди.

XIX асрга келиб, ҳазрат Навоийнинг бой тил ва адабий анъаналари фақат шеърятда маълум даражада сақланган (Муқимий, Фурқат ғазалларини эсланг), аммо насрий услуб анча заифлашиб қолган эди. Революция арафаси ва ундан кейинги дастлабки даврларда пантуркизм, панисломизм каби сиёсий оқимлар ўртасида ўзбек адабий тили тақдири борасида юз берган тортишувларнинг сабаби шу эмасмикан? Шундай мураккаб даврда Ҳамза каби халқчил ижодкорларнинг ўз асарларини халқнинг жонли сўзлашув тилига суяниб ёзганликларида ҳам бир ҳикмат бор кўринади.

Айни пайтда, эътироф этиш керакки, Навоий тилидан узоқлашганимиз, ҳатто уни тушунмаслик даражасига тушиб қолганимиз, аввало, нотўғри муносабат, тарих ва адабиётни ўқитишдаги сохталиклар, шахсга сиғиниш ва турғунлик йилларида маънавий дунёимизни емирган ҳар хил иллатлар мевасидир. Кейинги йилларда ошкоралик шарофати билан бу ҳақда жуда кўп ёзилаётир.

Фикрларимизни хулосалаб шуни айтмоқчимизки, йўл қўйилган камчиликларни тезроқ тузатиш, аввало, тилимизнинг сиёсий ҳуқуқларини тиклаш йўлидан борсак, ўзбек миллий адабий тилининг янада такомилга, юксак нутқий маданиятига эришамиз, республикада ўзбек тилининг ижтимоий ролини, обрўсини кўтаришнинг реал имкониятларини юзага келтирган бўламиз. Айниқса, эски ўзбек ёзувини ўзлаштиришга қаратилган ишлар маданий меросимизни яхшироқ ўрганишга, она тилимизнинг ўтмиши билан ҳозирини боғлашга, сўз ва фикр бойлигимизнинг янада юксалишига катта йўл очиб беради.

Лариса ДАБИЖА

тош учяпти нима учяпти тош ичида
сўз айтилди нима айтилмоқда сўзнинг ичида
парда каби аста-аста туширилди қабоқ
кўз ичра ярқ этиб очилган қандай кўз у

Дарахтлар ҳақида гапирмоқчи бўлсак
силкиниб кўямиз шудир нутқимиз
дарахтлар силкинмоқчи бўлиб
бехосдан гап очиб кўяр
биз ҳақда

Чавандоз сўқир от минган чавандоз
туёқларига қара отнинг
қип-қизил қон-ку
тепага қарама
қичқираётган қуш қуш эмас сенинг
қўркувингдир
бўғиқ овоз билан қичқирмақда у
қоқиниб кетасан овозига
биласанми мен кимман
сўқир отнинг кўзиман
майда чизиқчалар бор кафтимда
ўша йўлдан кетсанг топасан мени

Русчадан Баҳром РЎЗИМУҲАММАД таржималари

МУҲТАРАМ ЖУРНАЛХОН!

Кўп сонли муштарийларнинг истак ва таклифларини, инсон омилига эътиборни кучайтириш учун давримиз қўяётган талабларни ҳисобга олиб, «Ёшлик» ўз саҳифаларида «Оила сирлари» номли янги рубрика ташкил этди. Бу рубрика остида оила аъзоларининг ўзаро муносабатларидан тортиб, оила — давлат, оила—жамият боғланишлари, шунингдек, болалар тарбиясининг турли қирраларигача қамраб оладиган мақолалар ёритишни режалаштирдик.

Эътиборингизга ҳавола

Акрам Аминов

этаётганимиз — публицист Акрам Аминовнинг «Аёл шаънига доғ» эссеси ҳам шу йўлдаги бир уринишдир. Муаллиф жамиятимизда катта эътибор эгаси бўлган раҳбар аёлнинг маънавияти хусусида мулоҳаза юритади. Бу борада турғунлик даври асоратларини тугатишга, яқин ўтмишнинг машъум хатоларини такрорламасликка қаҳиради.

«Ёшлик» Сиз журналхонлардан мазкур эссе, умуман олганда, оила сирларига оид фикрингиз, тажриба ва хулосаларингиз баён этилган мактублар кутади.

ПУБЛИЦИСТИКА БЎЛИМИ

АЁЛ ШАЪНИГА ДОҒ

Ҳаёт ҳеч қачон ҳеч кимга ўз-ўзидан тўкин, ширин-шакар турмушни тутқазиб қўймаган. Табиат бой ва камбағалга ҳам, эркагу аёлга ҳам бирдек азоб ва қийинчиликларни, роҳат ва шодликларни раво кўради.

«Тафаккур гулшани» номли эзгу фикрлар хазинаси бўлган мўътабар китобни тез-тез варақлаб тураман. Ундан социалистик тузум кишилари ҳақида, янги замон хотин-қизлари, уларнинг инсоний фазилатлари тўғрисида айтилган ажойиб мулоҳазаларни топаман: «Аёлларнинг онгли иштирокисиз социалистик жамият қуриб бўлмаслигини тушуниб олмоқ ва ёдда сақламоқ зарур» (М. Горький). Буюкларнинг изоҳ талаб қилмайдиган фалсафий ва барча замонларга бирдай тоғимли фикрлари юрагингизда социалистик диёрдан, айниқса, шу диёрнинг гули бўлган аёлларимиздан фахр ва ифтихор туйғуларини яшнатади.

Аммо, мана бу доно гаплар кишини ўйлантиради: «Ҳаётнинг маъноси—инсоннинг камолотга эришувидадир» (М. Горький). «Социализм мамлакатига тўраваччалар, хонзодалар керак эмас, турмушда ва барча ишларда моҳир қўллар керак» (Н. К. Крупская). «Эркакка ўхшамоқчи бўлган аёл худди аёлсифат эркак сингари тасқарадир» (Л. Н. Толстой). Шу боис очкичасига айтай: гап собиқ раҳбар аёллар ҳақида бўлади. Истиҳола юзасидан республикамиз жанубий областларида яшаб юрган бу «қаҳрамонларимиз»нинг аниқ иш жойларини, исм-шарифларини тўла келтирмадим. Шундай бўлса-да, сиз уларни таниб оласиз.

Д. В. чўл зонасидаги районлардан бирида туғилган. Етти ёшидан этак тутиб пахта терди. Мактабда аълочилар сафида тилга олинарди. У пайтларда «аълочи»лик терган пахта миқдори билан белгиланарди. Ун йил ўқиш даври яганда, пиллада, чопиқда, теримда ўтиб кетди. Унинг синфни битиргач, аълочи қиз колхоз кутубхонасида, сўнгра эса идорада машинкачи котиба бўлиб ишлади. Истараси иссиқ, камгап, «йўқ» сўзини

қарийб тилга олмайдиган муомалали қиз раҳбарларнинг диққатини тортди. Партком секретарининг таклифи билан у колхоз комсомол-ёшларига етакчи қилиб «сайланди». Ёшлар раҳбари бир неча йил хўжакўрсинга ташкил этилган «турсунойчи қизлар курси»га қизларни уй-уйдан чақириб чиқиб, машинада ўқишга олиб бориб юрди. Узи районга уч ой қатнаб, «механизаторлик курсини тугатди», деган гувоҳнома олган эди. Трактор рулини ушлаб кўрмаган «инструктор» ўрта мактаб ўқитувчилари билан бирга «ёш турсунойчилар»га механизация «сир-асрор»ларини ўргатди. Курсни қирқ киз битирди, шаходатнома эгаси бўлишди. Йиллар ўтаверди. Қирқ қизларнинг бирортаси ҳам трактор рулини ушлаб кўрмай, чимилдиққа киришди...

У эса ҳамон фаоллар қаторида эди. Партия ташкилотида хотин-қизлар сонини кўпайтириш керак бўлиб қолди. Д. В.нинг истараси иссиқлигиданми ёки номзодлар кам эдими, ҳарқалай, унга савол ҳам бериб ўтиришмади. КПСС сафига номзодликдан партия аъзолигига ўтиши ҳам жуда енгил кўчди. Ёш коммунист аъзолик билетини эҳтиёт қилиб сақлаш учун онасига келтириб берди... Энди у куну тун даладан бери келмас, «ишонч»ни оқлашга ҳаракат қиларди.

Республикамизда 1978 йили аҳоли турмуш маданиятини юксалтириш бўйича қатор тадбирлар белгиланди. Колхоз ва совхоз раҳбарларининг маданий-маиший ишлар бўйича ўринбосари ловозими таъсис этилди. Д. В. яшайдиган область партия комитетининг собиқ секретари кадрларни ўзи танлаши, бу лавозимда асосан хотин-қизлар ишлаши лозимлигини эълон қилди. Қўлидан иш келадиган, элбоши ва ташаббускор кишилар суҳбатдан «қайтишди»: «Фақат хотин-қиз кадрлар бўлсин...»

Партком секретари Д. В.ни ўсма қўяётган қизлар даврасидан чақириб олиб, машинага ўтирғизди-да, область марказига йўл олди. У суҳбатдан яхши ўтди. Хуллас, колхоз маданий

ҳаётига йўлбошчи одам топилди. Энди у кунда бир марта болалар бoғчасидан хабар олар, шу ерда тушлик қилиб, оқшом колхоз меҳмонхонаси ишлари билан шуғулланарди. Қоровул чолга овқат тайёрлашда ёрдамлашар, марказдан келган «нозик» меҳмонлар олдиға елиб-югуриб нон-чай ташир эди.

Д. В. беш йил давомида 200 сўмдан маош олиб, маданий-маиший ишлар бўйича колхоз раисининг муовини вазифасида яйради. Беш йил давомида колхоз территориясидаги мактаб ва кутубхоналарда, клубда битта ҳам маданий тадбир ўтказилмади. Қишлоқларда ҳамон ўша қалин, ўша чиқимдор маъракалар... Қишлоқ-ку қишлоқ, ҳатто катта йўлдан уйғача бўлган юз қадамлик масофага тош тўктириш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмади. Қишда лой, ёзда эса тўпикдан баланд чанг босиб ўтар, аммо асфальт ёки тош тўқизишни (у шу қишлоқдан район Советига депутат эди) ҳаёлиға ҳам келтирмасди. Фақат қоқоқ колхозига келадиган «нозик» меҳмонлар ҳақида ўйларди, холос.

Раис муовини, албатта, олий маълумотли бўлиши керак. Отаси пединститут «домла»лари билан ишни битириб, сиртки бўлимға илаштириб қўйди. Орадан беш йил ўтиб, педагог дипломини келтириб беришди. Раис муовини эса беш йил давомида фақат қўлини бигиз қилиб гапиришни ўрганган эди.

Яхшики Д. В.ни шаҳардаги узокроқ бир қариндошларининг қурилиш инженери бўлиб ишлайдиган ўғлиға турмушға уза-тишди. Тўйдан кейинги биринчи ойдаёқ келин бўлмишининг рўзгор ишларига қўли қовушмаслиги билиниб қолди. «Истараси иссиқ» келинпошча оқ тугмани қора ип билан қўйлақка чатиб ташлар, дазмол босганда фаранги қўйлақларни куйдириб қўяр, уй туттиш, хамир қоришға укуви ҳам йўқ эди. Тез орада фарзанд кўришди. Фарзандига атаб биттагина қўйлақча тикишни ҳам эпломлади. Эри чайқов бозоридан қўлда тикилган чақалоқ либосларини топиб келтирарди...

Илк бор фарзанд кўрган она болага қарашни билмас, ноқобиллигини яшириш учун турли баҳоналар топар, кўпроқ жанжаллашиб, тўрсайиб олишни «хуш кўрарди». Барибир бўлмади. Эриға: «Мен сенға кўрсатиб қўяман», дея дўқ-пўписа қилиб, қишлоққа кетиб қолди. Болани касалманд кампир онасига ташлади, ўзи эса эски лавозимини сўраб колхоз правлениесига борди. Бу ўрин банд, кўпни кўрган зиёли киши зиммасида экан. Аммо Д. В. ўз ўрнини дарҳол бўшатиб беришларини талаб қилди...

Д. В. ҳозир ҳам шу мақсадда идорама-идора аризабозлик қилиб, жанжаллашиб юрибди. «Осонға ўрганган қийинға кўнармиди?...»

Истараси иссиқ қизлардан яна бири М. Э.нинг ҳам омади чопди. Унга шаҳсан обком собиқ биринчи секретарининг назари тушган эди. Натижада у етакчи бўлган пахтачилик бригадасида ҳосилдорлик ҳар йили 16 центнердан «ошиб», гектаридан 65-68 центнерға етди. Йил оша шундай рақамлар кўрсатилган рапортлар битилар, бу рапортларни бригада бошлиғи керакли жойға шаҳсан топширарди. Тез орада «меҳнаткаш» бригада бошлиғи аввал республика Олий Совети, кейинроқ эса ундан ҳам юқорироққа депутат қилиб... «сайланди».

Депутат пахтакордан «моҳир механизатор» ясашди. Ҳар йили эл хирмониға 300 тоннадан ортиқ пахта «тўкар», ҳаммаға намуна қилиб кўрсатиларди. Унга «Республикада хизмат кўрсатган механизатор» унвони беришди. Фотомуҳбирлар моҳир «зангори кема» капитанини терим пайтида суратға олишмоқчи бўлишди. М. Э. тракторға минаркан, кутилмаганда оёғи тойиб, йиқилиб тушди. Негаки, бу унинг илк бор тракторға чиқиси эди.

Тўрт йил давомида унинг номидан бошқалар ҳужжат тўлдириб, бошқалар «гапириб» юрди. Истараси иссиқ депутат (рус тилини мутлақо билмасди), мабодо ўзбек тилида ёзган таржимаи ҳолини мактаб адабиёт муаллими текширса, энг паст баҳони ҳам қўйиши гумон эди. Нима қилсин, ўқувчилик даврида синфхонадан кўра кўпроқ пайкални кўрган бўлса? Пойтахт шаҳарға боргудек бўлса, унга албатта хизматбардорлик вазифасини ўтовчи ҳамроҳ-йўлбошловчи тайинланар эди.

М. Э.ни пойтахт ва йирик шаҳарлардаги анжуманлар мазмуни қизиқтирмас, унга бу йиғинларда ташкил этиладиган кўчма савдо дўконлари ва совға-саломлар кўпроқ ёқарди. Депутатлик нақизи ҳам оддийгина ҳал бўлар, шу сайлов округида режалли қурилайтган зарбдор объектлар гўё сайловчилар на-

кази бўлиб, уларни депутат «муваффақиятли» амалға оширарди. Барча йиғинларда, матбуотда унинг исми шарифи ва мартабаси таъкидланиб, ишлари ҳақида лоф урилар, унинг ҳаётидан очерк, лавҳа ёритмаган газета ёки журнал қолмас эди. Тўрт йилда талай орден, медаль ҳамда фахрий ёрликларға эга бўлди.

М. Э. узок йиллар ана шундай ёлғонларни елкасида кўтариб яшади. У бирор марта ҳам ёлғонға чап беришға ҳаракат қилмади. Замон ўзгарғач, эл унга эътибор қилмай қўйди... У ҳамон ўзини оқлайдиган сўзларни қидиравди: «Нима қилай, бошлиқлар буюришди-да...», «Аёл бошим билан...»

М. Э. айтган бу аянчли иқдор сўзларини дашт районларидан бирида узок йил райкомнинг биринчи котиби бўлиб ишлаган Н. Ч. асло айтмади. У нопок йўллар билан мансаб курсисини эгаллагач, тўла ҳукмронлиқни қўлга киритишға ҳаракат қилди: «Ёрли халқ тўпори, эркакчасиға гаплашмасанг, сени бир чақаға олмайди...» Оқшомлари райком бюросини ўтказар экан, у сўкиниш ва дағдағада ҳеч бир эркакдан қолишмас, ҳатто Қаландаровдек мўйловли раислар ҳам унинг олдида «зир титраш»ға мажбур эди. Бош эгмасин қани, эртаси кунийёқ обкомнинг биринчи секретари ўша бебош билан шаҳсан «гаплашиб» қўярди. Буни яхши билган хўжалик раҳбарлари ноилложлиқдан маза-бемаза кўрсатмаларни ёқлашар, жиндақ «қайсар»лари эса райком бюросининг аъзолари тўпланган узун стол атрофидан тиззалаб айланмишға мажбур қилинларди. Жабрдийдалар: «Партбилетни ўйласанг, бола-чақангни ўйласанг, ҳар нега рози бўласан-да», деб оқлашарди ўзларини. Кўзбўямачилиқдан иборат ҳаёт яна ҳам хунуқлашди, кўп ўтмай район иқтисодий жиҳатдан ботқоққа ботиб қолди. Гап-сўз қўлайди. Обкомнинг собиқ биринчи секретари яқкаю яғона аёл секретарни ноиллож бошқа вазифаға тайинлади. Энди у область ташкилотларидан бириға раҳбар эди. Бу ерда ҳам ишлар палағда тухумдай айниб кетди. Нима қилиш керак? Эри жуда ёш, аммо ўзи 50 дан ўтган «кадр»ни ими-жимиде. пенсияға кузатиб юборишди.

Юқорида айтиб ўтилган лавозимдор аёлларнинг барчаси коммунистлар сафида хотин-қизлар сонини кўпайтириш учун яшин тезлиғида партия аъзолиғиға қабул қилинган эди. Бу қабул ўзини оқламади.

Кадрларни танлаш ва жой-жойиға қўйишни кўпгина районларда бошқача тушунишди. Катта-кичик раҳбарлик лавозимларига тайинланган хотин-қиз кадрларнинг аксарияти ё ажрашган, ё турмушға чиқмаган аёллардир. Уларнинг муҳаббат ёки оилавий муносабатларда нечоғлик муваффақиятсизликка учрагани хусусида фикр юритишдан йироқмиз. Аммо улар раҳбар кадр сифатида жамият ва одамларға қандай манфаат ва намуна кўрсата олиши ҳақида мулоҳаза юритишимизға тўғри келади. Негаки, «ёлғиз одам ҳаёти, қанчалик таъминланганидан қатъи назар, қашшоқликдан иборат» (А. И. Герцен). Шуни унутмаслик керакки, «Оила инсон ҳаётиға тўқислик бағишлайди, оила бахт келтиради, лекин ҳар бир оила, айниқса, социалистик жамиятдаги оила, энг аввало, давлат аҳамиятиға эга бўлган қутлуғ ишдир» (А. С. Макаренко).

Оилавий нотўқис ҳаёт кечираётган раҳбар аёлларнинг фаолиятида бугунги ошкоралик шароитида кўнгилсизликлар кўп учрамоқда. Шаҳар партия комитетининг биринчи секретари Ш. М.нинг қабулхонасида навбат кутарканмиз, арз билан келган оналар ишлари узил-кесил ҳал этилмаганидан раҳбарға ишончсизлик билдиришаётганининг гувоҳи бўлдим:

— Эрдан ажралиб, данғиллама уйда яшайсиз-да! Биздек кўпболали, уй-жойдан қиналганларнинг ҳолиға тушунмайсиз!
— Болангиз бўлгандан-ку, бугуноқ боғчадан жой топиб жойлардингиз. Бизларники бўлгач... бегона-да!..

— Шаҳарда саккизта янги магазин кургунча, битта болабоғча курунлар!..

Ш. М. атрофиди бепарда гап-сўлар бутун шаҳарға ёйилиб кетди. Шундан сўнг уни вазифасидан бўшатишди.

Таниқли ёзувчимиз Одил Ёкубов «Қишлоқдаги фожиа» мақоласида («Литературная газета», 1987 йил 19 август) ёзади: «...бизнинг ҳаётимизда шундай ҳодисалар рўй бераптики, уни бирданниға нима деб аташингни ҳам билмайсан. Мен буни раҳмсизлик, тошбағирлик деб атаган бўлар эдим. Негадир бундай курсурға ҳар хил лавозимдаги раҳбар аёллар ҳам мубтало бўлишган. Афтидан уларнинг баъзи бирлари паранжи билан бириға саховатни, шафқатни, ҳамдардликни ҳам бир умрға улоқтириб ташлаганға ўхшайдилар.

Мен республика бўйлаб кўп кезганман, ҳозир ҳам бу ода-

тимни тарк этганим йўқ. Бундай сафарларда бизни, адибларни, район партия комитетларининг идеология бўйича секретарлари ёки область ижроия комитетлари раисларининг ўринбосарлари район, қишлоқлар бўйлаб олиб юришади. Уларнинг кўпчилиги аёллардир. Яна қанақа аёллар денг! Худди атайин танлангандек — сулув, маданиятли, сўнги урф бўйича кийинишган — кўриб кўзинг қувнайди... Яна шундай раҳбар аёл билан район бўйлаб кезасан. У районнинг муваффақиятлари тўғрисида, мўъжизалар яратётган ажойиб пахтакорлар ҳақида, планлар хусусида ҳикоя қилади. Ҳаммасини ёддан айтиб беради. Шу орада йўл ёқасидаги пахта пайкаллари четида тут дарахтларига бойланган беланчакка кўзинг тушади. Оналар қоқ ерга ўтириб олиб, болаларини эмизишади, кир-чир, анчадан бери баданига сув тегмаган болалар тупроқда эмеклашади. Уларга ёши бир ерга бориб қолган, куч-қувватдан кетган аёл қарайди. Машинани тўхтатгинг, бу хунук манзаранинг сабабини билгинг келади, аммо бундай қилиш сенинг олий маълумотли ҳамроҳингга ноқулай бўлишини биласан!..

...Шундай қилиб бошларига қат-қат рўмол ўраган, офтобдан юзлари қорайиб кетган, кўллари эркакларникидек қадоқ 20-30 аёл ва яна аллақанча юқори синфда ўқийдиган болалар ёзувчи билан учрашувга тўпланишади. Улар кўпинча ҳузурларига келган меҳмон тўғрисида ҳеч нарса билишмайди.

Мана шундай кишининг ғазабини кўзгайдиган манзарани кўра-билатуриб, ўша ҳорғин аёлларнинг замондоши бўлган раҳбар аёл колхоз раисини койиганини ёки масалани райком раҳбарлари олдига кўндаланг қилиб қатъий қўйганини, бирон бир мўътабар кенгашда ачиниб, куйиб-пишиб рўй-рост гапни айтганини бирор марта эшитган эмасан. Афсуски, ҳеч қачон шундай воқеанинг гувоҳи бўлмадим.

Қайта қуриш жадал кетаётган шу кунларда ҳам бундай хунук воқеаларга гувоҳ бўлиш мумкин. Республикамининг қайси бир областига борманг, муҳтарам ёзувчимиз юқорида чизиб берган манзарага кўзингиз тушади.

Тўғри, ижтимоий ҳаётимизнинг турли жабҳаларида фаолият кўрсатаётган, ҳам оиланинг, ҳам раҳбарнинг залворли юқини нозик елкаларида кўтариб юрган аёлларимиз жуда кўп. Улар билан ҳамсухбат бўлганда ҳаётдаги бугунги ўзгаришлар, адабиёт ва санъат, шунингдек, эртанги кун ҳақидаги замонавий мулоҳазаларни тинглаб ҳавасингиз келади. Шу билан бирга шундай раҳбар аёлларни ҳам учратасизки, улар Газли-Бухоро газ қувиридан хатлаб, керосинли примусларда овқат пишираётган одамлар ҳузурда бўлишади, аммо шийпон ёки хонадонларни газлаштириб, меҳнатқашлар фаровонлигини таъминлаш хусусида мутлақо ўйлашмайди. Улар «Тошкент» минерал сувидан чой қайнатиб ичишади, бироқ Туямуўининг шўр ва заҳарли химикатлар аралаш сувидан истеъмол қилаётган болалар ва оналар турли касалликларга чалинаётганига бепарво қарашади. Махсус номенклатурадаги бундай раҳбарлар ҳар йили Қора денгиз соҳилларидаги оромгоҳларда соғлиқларини тиклаб қайтишади-ю, тамакизорларда наркотик ўсимлик етиштириб, наслу насаби заҳарланаётган неча ўн минглаб ургутлик хотин-қизлар ва ўқувчи ёшларнинг соғлиғини муҳофиза қилишга лоқайд қарашади.

Беихтиёр ўйлаб қоласан киши: республикамизда хотин-қизларнинг ўз-ўзини ёқиб ҳоллари кўпайганлиги ҳам бир томондан шундай раҳбар ходимлар касри ураётганидан эмасмикин?.. Оила ташвиши, рўзгор юмуши, бола тарбияси ва оғир меҳнат нима эканлигини билмайдиган бундай «кибор фаришталар» қишлоқда яшовчи хотин-қизлар кўнглини, яшаш тарзини, армон ва азобларини тушуна олишадими? Фаранги либос кийиб, фаранги сумкачани кўлтиқлаб олган бу раҳбарларни кўриб, анбар рўмолли, ранг-рўйи заъфарон сингиллар, оғзида ярим тиши йўқ оналар нима хаёлларга боришаркин? Балки улар ўз келажагини улар қиёфасида кўришни исташмаётгандир?

Хотин-қизларни раҳбарлик лавозимларига кўтариш, депутатликка сайлаш усуллари аллақачон эскирган. Жойларда ҳамон айрим аёлларимизни 15 минг килограмм пахта қўлда териб, пешқадамлик қилгани, ҳар бир сигирдан 4 минг литрдан сут соғиб олгани, ҳар қути қурт уруғидан 120 килограммдан пилла етиштираётгани ва ҳоказо ишлаб чиқариш кўрсаткичлари учун халқ номзодлигига сайлаверсак, шу тўғрими? Ахир, биргина меҳнатсеварлик фазилати халқ депутати бўлиб сайлаш учун камлик қилмайдими? Нима, чет эллардаги фермерлар, менеджерлар ёки капиталистлар меҳнатсевар эмасми?

Меҳнатсеварлик — яхши фазилат. Бироқ халқ номзодлигига қўйилган шахсларда ташаббускорлик, омилкорлик, диёнат, камтаронлик, мулоҳазакорлик, номус-орилик, юртсеварлик, болажонлик... каби фазилатлар ҳам бўлиши керак! Шундагина халқ номзоди сайловчиларнинг иззатини, коллективнинг ҳурматини қозона олади. Областа юзлаб хотин-қизлар борки, улар ўзларининг намунали хулқ-аъвоқлари, оилапарварлиги ва одамшавандаликлари билан кўпчиликнинг эҳтиромига сазовор бўлишган. Бундай хотин-қизларга эл-юрт ишонади, эргашади ҳамда уларни фарзандларига ўрнатиб қилиб кўрсатади. Афсуски, ёши қирқни қоралаган, аммо фақат ўзларигагина маълум сабабларга кўра турмуш қурмаган, ёки ажрашиб кетган раҳбар аёлларни ҳам барча область ва районларда учратиш мумкин. Улар ҳозир ҳам эркаклар билан бир қаторда, тенгма-тенг меҳнат қилиб, эл-юртга, меҳнат коллективларига бошчилик қилмоқдалар.

Ривожланган капиталистик мамлакатларда оиласиз ёлғиз кишиларни ҳатто кичик раҳбарлик вазифаларига, иш юритувчиликка ҳам қабул қилишмайди. Бу мамлакатларда, социологик тадқиқотлар натижасига кўра, оиласиз ва ёлғиз кишилар «ҳаётни тўлақонли ҳис эттирмайди» деган қатъий хулосага келинган.

Ёлғиз ҳаёт кечирувчи аёл раҳбарлар билан чин дилдан гаплашсангиз, шак-шубҳасиз, эркакларни бевафоликда айблашмайди. Ҳеч қайсиниси ўзини заррача бўлса-да, айбли деб билишмайди. Улар ҳақми? Бу ўринда файласуф ва ёзувчи Дени Дидронинг доно сўзларини эслатишга тўғри келади: «Эркак зотики, аёлга, эҳтиромсиз қарай бошладим, демек деярли ҳаммиша биринчи бўлиб бу ишни аёл бошлаганини кўрамиз». Аёллар эркакдан устивор тургиси, айтганини қилдиргиси, ҳаммиша кўнгли нозиклигини эслатгиси келади. Кўнглини физиологик сабабларга кўра эркаклар доим бунга эътибор бераверишмайди. Эркаклар бу масалада В. Г. Белинскийнинг доно фикрига таянишади: «Аёлнинг вазифаси — эркакнинг қалб шуурини, ундаги олижаноб эҳтиросларни алангалатиш, бурч туйғуси ва юксаклик ҳамда буюкликка бўлган интилишини кўллаб-қувватлашдан иборатдир — аёлнинг қисмати шу, бу қисмат буюк ва муқаддасдир».

Ана шундай буюк ва муқаддас қисмат эгалари ҳаётда озми? Асло, бундай олижаноб қалблар жуда кўп. Раҳбарлик лавозимини ҳам, оила бекалигини ҳам қойилмақом ўринлатиб юрган юзлаб аёлларни биламиз. Яқинда ана шундай мўътабар аёлларимиздан, СССР Олий Советининг депутати Зулайхо Сатторовва ҳамда КПСС XXVII съезди делегати, КПСС Марказий Комитети аъзоллигига кандидат Тўхтахоно Қирғизбоевалар ҳаммуаллифликда битган мақолани марказий матбуотда ўқиб қолдим: «Ҳа, қайта қуриш тўғрисида кўп гапирдики, ҳануз гапиряпмиз, — деб ёзиди дугоналар, — аммо кошқийди бу гаплар қишлоқ аёллари ҳаётига бирор ўзгариш келтирган бўлса! Тарки одат амри маҳол, деганларидек, биз томонларда ҳозирга қадар ҳамма эътибор фақат номдор аёл бригадирларга қаратилган. Ҳамма шарт-шароит фақат шуларга яратилади, аммо бу йўл билан ҳеч нарсани ҳал қилиб бўлмайди-ку!.. Қишлоқ ҳўжалиги раҳбарларининг кўпчилиги ҳибсга тушдилар, улар орасида катта курсиларга миниб олгач, хотин-қизларнинг оғир аҳволини кўра била туриб, улардан юз ўгирган аёл раҳбарлар ҳам бор...»

Қайта қуриш ва ошкоралик даврида икки раҳбар аёлнинг тўғри сўзи ана шундай. Бу дил сўзлари кишини чуқур ўйлантиради... Шу аснода М. С. Горбачевнинг қуйидаги сўзлари ёдимишга келади: «...Аёл киши турмушининг ҳамма соҳаларида, жамиятда рўй бераётган барча жараёнларда қатнашиши керак, деб ўйлаймиз. Аммо бу иш шу тарзда қилиниши керакки, биринчиси иккинчисига халал етказмайдиган бўлсин. Биз аёлларимизнинг жамият, маданият ишларида актив қатнашишини ўз вазифаси: хонадон, оила соҳибаси бўлиш вазифасини бажариш билан бирга қўшиб олиб боришида унга ёрдам бериш тўғрисида, айниқса, ҳаммадан кўпроқ ўйлашимиз керак. Оила мустаҳкам бўлса, жамият ҳам мустаҳкам бўлади».

Нусратулла Жумаев

ИМЛО ВА МАДАНИЙ МЕРОС

30—40-йиллар саводсизликни тугатиш, халқни маърифатлантириш даври сифатида тарихга кирган. Бу даврда турли ислохотлар амалга оширилди. Қисқа муддатда араб имлосидан лотин имлосига, лотин имлосидан жорий рус имлосига ўтиш ҳам шу даврда содир бўлди. Аммо ярим аср ўтар-ўтмас бундай ислохот эвазига халқ ҳисобсиз ва тикланмас маънавий талафот бергани кўриниб қолди. XI асрдан XX аср бошларигача қўлланиб келган эски ўзбек ёзувидан буткул воз кечдик. Минг йиллик маданий меросимизни ҳам ўйламай-нетмай улоқтириб ташладик. Атеистик тарбия тушунчасига манқуртларча ёндашиб, бизни маданий халқ сифатида жаҳон шоҳсупасига олиб чиққан бадиий, илмий, тарихий, тиббий, маърифий асарларни ўз қўлларимиз билан ёқиб, кулини кўкка совурдик, тупроққа кўмдик. Эски ўзбек ёзуви маданий хазинамизнинг калити эканини, рус алифбосига ўтилгани билан ўзимизнинг имлони ҳам сақлаб қолиш лозимлигини вақтида ўйламадик. Бугун эса ўша хатомизни тузатолмай оворамиз. Ўзимизнинг калтабин ақидамизни асослаш мақсадида методологик дастак сифатида Фридрих Энгельснинг қуйидаги гапларига маҳкам ёпишиб олдик ва уни ҳанузгача қўлдан қўймаётимиз: «Агар бу лаънати араб алифбосида бир ҳарф баъзан олти хил кўринишга эга бўлмаганида, агар унда унлилар бўлганида эди, мен унинг бутун грамматикасини қирқ саккиз соат ичида ўзлаштириб олган бўлурдим». Эҳтимол, дохийнинг шу сўзлари Ўрта Осиё халқларининг алифбосини ўзгартириш учун кимларгадир асқотгандир ҳам. Лекин ўз мақсадларимиздан келиб чиқиб ёндашмай, даҳога яқинроқ борайлик, уни ҳам бир инсон сифатида тушунишга ҳаракат қилайлик. Балки бу гаплар унинг оддий инсон сифатидаги дарди, армонлари аломатидир? «Лаънати» сўзи шу армоннинг қочиримили ифодаси эмасмикин? Дунёнинг катта бир қисм халқлари асрлар мобайнида ижод этган имлони чинакамга лаънатлаш дохий сийратига номувофиқ, акс ҳолда, у араб алифбосини ўрганишга киришмасди ҳам. Ф. Энгельснинг араб алифбоси ва араб тили грамматикасини қанча муддат ҳамда қай даражада ўргангани бизга қоронғу. Аммо қомусий кенгликда фаол ишлаган даҳо араб ёзувини мукамал ўрганишга имконият ва фурсат тополмагани эҳтимолдан холи эмас. Унинг гапида аниқ акс этган «қирқ саккиз соат» ҳам шундан далолат берадики, у араб тилини ўрганишга етарли вақт ажрата олмаган. Эҳтимолки, Ф. Энгельс, К. Маркс, В. И. Ленин замон шиддатлари, умр суръатлари имкон бериб, араб тилини ва бу тилда яратилган маданий бойликни мукамал ўзлаштириларида, уларнинг дохиёна дастурлари Ўрта Осиё халқлари келажаги учун янада улугроқ аҳамият касб этарди.

Араб имлосида савод чиқариб, дунёни шу имло орқали таниган аср аввалидаги маърифат муборизлари унинг тарихий-бадиий аҳамиятини қадрлаёлмаганлари ниҳоятда

МУҲОҚАМА, МУНОЗАРА

хайратланарли ҳол. Мазкур имлонинг «ашаддий камчилиги» (ижобий томонларини гапирмай қўяқолайлик) ҳисобланган, ҳарфларнинг сўзда жойлашиш тартибига кўра бир неча шаклда ёзилиши ва унлиларнинг ифодаланмаслиги ҳам Шарқ адабиётида минглаб ҳарфий санъатлар, сўз ўйинлари билан музайян байтлар бунёдга келишига омил бўлган. Ҳозирги имло бундай бадиий усулларга имкон бермайди. А. Ориповнинг «Ҳарф ўйин айлай десам, ўзга эрур имло бу кун» сатридаги киноя шундан.

Биз араб имлосига қайтишни тарғиб этмоқчи эмасмиз. Аммо эски ўзбек ёзувини ўрганишни ўрта ва олий таълим программаларига киритиш зарур. Чунки эски ўзбек ёзувини билмасак, маданий меросни ўрганолмаймиз; араб ҳарфларининг турфа шакллари, сўзларнинг шаклий ва маъновий товланишларини ўзлаштирсак, Шарқ бадиияти илмидаги ҳарфий, лафзий, маъновий санъатлар сеҳридан беҳабар қоламиз. Натижада, классик меросимизни чала ва юзаки ўрганамиз. Маънавий қиёфамиз ҳам ўшанга яраша шаклланади. Навоийнинг «Жонимдоғи «жим» икки «дол» инга фидо» бошланмали рубоийсидан эски ўзбек ёзувини билмайдиган киши аниқ бирор нарса тушуна олмайди. Ундаги маънолар олами, завқ-шавқ ҳарфий санъат замирига яширинган. Яратилаётган «Навоий қомуси» бундай санъатларни қисмангина шарҳлаш имкониятига эга. Ҳар бир ҳарфнинг эстетик вазифасини типик мисолларда кўрсатадиган мақолалар «Навоий қомуси» сўзлигида «Навоий асарлари бадииятида алифбо» мавзуи орқали ифодаланди. Келажакда шу мавзуда китоб ҳам яратиш лозим. У Навоий асарлари бадииятини тўлиқроқ тушунишга ёрдам беради. Лекин бу китобларни тушуниш ҳам эски ўзбек ёзувини билишни тақозо этади.

Жамиятимизда ижтимоий ўзгаришлар, мафкуравий курашлар авжга чиққан 1930—1940 йилларда яратилган илмий, бадиий, тарихий асарлар, вақтли матбуот материаллари ўша даврда амал қилган лотин имлоси тилсимида ётибди. Уларни ўрганмаган киши мамлакатимиз тарихининг 10 йиллик катта босқичи ҳақида тасаввурга эга бўлолмайди. Лотин имлосини, медицина билим даргоҳларидагина эмас, барча олий ўқув юртларида, қисқа муддатларда бўлса ҳам, ўргатиш ҳақида ўйлаб кўриш керак.

Назаримда, маданий мерос билан яқинроқ боғланиш ва уни мукамал ўзлаштиришнинг икки муҳим омили бор: бири — эски ўзбек тили ва ёзувини махсус фан сифатида ўқитиш; иккинчиси — ҳозирги имло имкониятларидан кенгроқ фойдаланиш.

Бахтимизга, маданий меросимизнинг сақланиб қолган қисми тобора тўлиқроқ нашр этилиб, халққа қайтарилмоқда. Маданий мерос таҳлили, тадқиқиқа доир мақола ва китоблар ҳам босилиб турибди. Аммо буларнинг бари жамоатчиликка ҳозирги ўзбек имлосида тақдим қилинади. Истаъмизми-истамаймизми, ҳозирги имло эски ўзбек ёзувида яратилган мерос мазмунини тўла ва тўғри акс эттиришга қодир эмас. Ҳозирги имлога кўчириш жараёнида жуда кўп нарса қурбон қилинади. Боз устига, илмий ва оммабоп нашрларнинг сифати, савияси паст. Бунинг сабаби нима? Маши-

нистка, корректор, муҳаррир, босмаҳона ходими, ўқитувчи, матнчилар йўл қўяётган нуқсонларни қўя турайлик. Бу ҳақда кўп гапирсақ ҳам, асосий сабаб у эмас. У — оқибат. Асосий сабаб — имло улми ва низомида. Ҳозирги имло қоидаларида классик меросни нашр этишдаги мураккаб ҳолатлар ҳисобга олинмаган. Албатта, ҳозирги ўзбек тилининг имло қоидалари ҳозирги ўзбек тили материалларига асосланади. Бироқ маданий мерос ҳам ҳозирги китобхонага ҳозирги имло воситасида етказилар экан, ҳозирги ўзбек тилининг имло ва тиниш белгилари қоидаларини яратишда уни четлаб ўтиб бўлмайди.

Маълумки, бир неча йилдан буён йигирма беш кишидан иборат имло комиссияси янги имло қоидаларини яратиш билан машғул. «Ўзбек орфографияси ва пунктуациясининг асосий қоидалари» лойиҳаси яратилди, «Ўқитувчилар газетаси»да эълон қилиниб, халқ муҳокамасига тақдим этилди. 1988 йил 28 июнда лойиҳа муҳокамаси натижаларига бағишланган илмий анжуман ўтказилди. Лойиҳа рисола ҳолида ротапринт усулида 200 нусхада нашр этирилди ва у, 23 декабрь куни яна анжуман қақрилиб, муҳокама қилинди. Демак, лойиҳа уч босқични босиб ўтди. Хўш, унинг умумий савияси қай аҳволда? Имло комиссиясининг маданий меросга муносабати қандай? Имконият тақозосига кўра, лойиҳадаги камчиликларни муфассал кўрсатолмаймиз, фақат тили ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Минг йиллик маданий меросдан ажрашимиз баробарида эски ўзбек адабий ва илмий тили анъаналаридан ҳам кескин узилиб қолдик. Адабий ва илмий тилимидаги миллий ўзига хослик, халқчиллик ўрнини сунъийлик, китобийлик эгаллади. Айниқса, тилшуносликдаги илмий тил аҳволи оғир. Мирза Кенжабоевнинг «Дилдошлик» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1988 йил 22 январь сони) мақоласида бу ҳол етарли далиллаб кўрсатилган эди. Янги имло қоидаларининг тили, истилоҳоти, она тилига муносабати ҳам кишини ажаблантиради. Кейинги йилларда халқ, матбуот, бадий адабиёт тилида она тилимининг имкониятларини кўпроқ юзага чиқаришга ҳаракат сезиляпти. Имло комиссияси бу замонавий руҳни илғаб ололмаган. Имло қоидалари лойиҳасида она тили атамаalarидан фойдаланиш имконияти кенг бўлатуриб, асосан, русча-байналмилал истилоҳлар қўлланган. Негадир, «имло ва тиниш белгилари қоидалари» эмас, «орфография ва пунктуация қоидалари», ҳатто, газетга берилган эълонда ҳам «имло комиссияси» эмас, «орфография комиссияси» ёзилган. «Аффикс», «дефис», «классификация», «текст» билан тенг равишда «қўшимча», «чиқиқча», «тасниф», «матн» каби муқобил истилоҳлар қўллаш мумкин эмасми? Ахир, ҳар хил истилоҳлар пала-партиш киритилверганидан тил ҳақидаги китобларни фақат халқ эмас, илм кишилари ҳам ўқиб тушуниши қийинлашиб кетди-ку! Қайта куриш жараёнида бу салбий ҳолга имло комиссияси чек қўйиб ибрат кўрсатса бўларди. Нега «отчество» сўзи ишлатилади-ю, «отасининг исми» ишлатилмайди? «Отасининг исми» деб қавсда «отчество» берилса, маъқул бўлмасми? Ҳамма жойда мисол тарзида «революция» сўзи қўлланади, лекин «революция»нинг ўзбек тилидаги маънодоши — «инқилоб» лоақал баравар қўлланмайди. Қоидаларни далиллаш учун келтирилган сўзларнинг кўпи русча-интернационал сўзлар. Имлоси рус тилшунослигида ишлаб чиқилган тайёр русча-интернационал сўзларга мурожаат қилавериш, аслида, ўзбек тилидаги сўзларнинг ва бошқа грамматик ҳодисаларнинг имлоси чуқур, етарли ўрганилмаганидан далолат беради. Бунақада русча-интернационал сўзлар имлоси қоидалаштирилиб, она тилимидаги кўп сўзларнинг имлоси чалкашлигича қолиб кетаверади-ку. Бу мулоҳазаларим учун мени русча ва интернационал сўзлар қўллашга қарши қўйиб маломат қилишлари мумкин. Таъкидларга эътибор беринг, мен она тилимининг рус тилидан устун қўяётганим йўқ. Икки тилиликнинг одил қонунларидан келиб чиқиб, ҳар иккала тилга лоақал тенг, баравар муносабатда бўлишни таклиф қилман. Она тилимининг асл мавқени тиклайдиган, тиллар мунозарасига бағишланган илмий-назарий асарлар яратиш она тилимининг чексиз ички имкониятларини намойиш этадиган навоийларга зарурат пайдо бўлди, чамаси. Биз Навоий сабоқларини унутиб юборганга ўхшаймиз. «Муҳокама ул-луғатайн»даги мана бу сўзлар Навоий қўштиллилик ва она тилига муҳаббат борасида бизнинг абадий замондоши-

миз эканини тасдиқлайди: «...хунарсиз туркнинг ситамзариф йигитлари осонлиққа бўла форсий алфоз билан назм айтурга машғул бўлбуртурлар. Ва, филҳақиқат, агар киши яхши мулоҳаза ва тааммул қилса, чун бу лафзда мунча вусъат ва майдонида мунча фусҳат топилур, керакким, мунда ҳар навъе суҳангузорлиғ ва фасиҳгуфторлиғ ва назмсузлик ва фасонапардозлиғ осонроқ бўлғай ва воқеъ осонроқдур.

Андин сўнграким, турк тилининг жоменяти мунча далоил билан собит бўлди, керак эрдиким, бу халқ орасидин пайдо бўлгон таъб ахли салоҳият ва таъбларин ўз тиллари тургоч, ўзга тил билан зоҳир қилмаса эрди ва ишга буюрмасалар эрди. Ва агар иккаласи тил билан айтур қобилиятлари бўлса, ўз тиллари билан кўпрак айтсалар эрди ва яна бир тил билан озроқ айтсалар эрди. Ва агар муболаға қилсалар, иккаласи тил билан тенг айтсалар эрди».

«Унлилар имлоси»нинг 1-§ 3-моддасида: «Мирза, Ибодилла, Исматилла, Абдулла, Убайдулла, Суннатилла типидеги исмларнинг охиридаги унли асли «о» бўлса ҳам, «а» ёзилади», деган қондани ўқиймиз. Бу қонда ишонарли эмас, у асослашга муҳтож. Нима сабабдан ёки қайси қонуниятга кўра асли «о» билан тугаган бу исмлар ёзувда «а» билан тугалланиши керак? Бундан ташқари, мазкур исмлардаги «-улла» қўшимчаси имлоси ҳам жумбоқ-ку! Аслида, ҳужжатлар ва матбуотда чалкашиб ётган бу муаммога имло қоидалари аниқлик киритиши лозим эди. Афсуски, қоидаларнинг ўзида бунга қатъий ёндашув йўқ. Абдулла, Убайдулла исмлари «-улла» билан, Ибодулла, Исматилла, Суннатулла исмлари эса «-илла» билан ёзилган. Тўғриси, бундай исмларнинг бари бир хил «-улла» билан ёзилиши керак, «-илла» билан ёзилиши хато.

30-§ эълатмасида русча фамилиялар ўзбек тилида аслига кўра айтилиши ва ёзилиши лозимлиги ўқтирилган-у, ўзбекча исм-фамилиялар ҳам аслига кўра айтилиши ва ёзилиши ўқтирилмаган. Бунда ҳам тилларга тенг муносабат кўринмайди. Бу ҳолга лоқайдлик оқибатида ҳужжат ва материалларда минглаб исм-фамилиялар «Мубарак» (асли Мубарак), «Купия» (асли Қутфия), «Тадвакасов» (асли Таидваққосов), «Иргашев» (асли Эргашев), «Эназаров» (асли Эрназаров), «Рима Романовна» (асли Раҳима Раҳмоновна) тарзида бузиб юборилган.

Сўроқ белгиси қўллашдаги барча типик ҳолатлар ҳисобга олинмаган. Шулардан бири риторик сўроқни билдирувчи гаплардан кейин сўроқ белгиси ишлатиш-ишлатмаслик ҳолати. Хусусан, классик шеърятда тажоҳули орифона санъати асосида яратилган бутун бошли ғазаллар, байт ва мисралар имлосида шундай чалкашлик мавжуд. Масалан, Мунисининг «Кулбам сори жононим келмасму экин, оё?» Ҳажрида ёмон ҳолим, билмасму экин, оё?» ёки Навоийнинг «Қоши ёсинму дейин, кўзи қаросинму дейин?» матлали ғазалларида сўроқ белгиси қандай ишлатилади? Қатъий қоида йўқлиги учун улар нашрларимизда ҳар хил ёзиляпти.

29-§, в моддасидаги мана бу қоида эътироз ўйотади: «Г, Ғ билан тугаган сўзларга қўшилганда, сўз охиридаги ва аффикс бошидаги ундош маълум ҳолларда КК, ҚҚ айтилса ҳам, лекин ГҒ, ҒҒ ёзилади: баргга, педагогга, тегган, чўгга, ёгга, сизгунча, оғган каби». Бунга асло қўшилиб бўлмайди. Бундай ёндашув ўз-ўзидан тили сунъийликка, китобийликка олиб боради. «ЧУҒ» ва «ВОҒ» сўзларига «-га» эмас, «-қа» жўналиш келишига сўзимчаси қўшилади. «-қа» қўшилганда, табиий равишда, сўз сўнигидаги «ғ» ундоши «қ»га айланади ва «ЧУҚҚА», «ВОҚҚА» айтилади ва шундай ёзилади.

Имломидаги муаммолардан бири шуки, «албатта», «назаримизда», «бизнингча», «асосан», «ҳақиқатан», «хусусан», «айниқса», «шунингдек» каби кириш сўзлар гап ўртасида келганида ҳар икки томонидан вергул билан ажратиладими ё фақат улардан олдин вергул қўйилади? Амалда бу иккала ҳолат ҳам қўлланиляпти. Масалани ҳал қилиб бериши лозим бўлган имло қоидаларининг ўзида ҳам қатъий йўл йўқ. Масалан, «шунингдек» сўзи гап ўртасида келганида, лойиҳанин 15—17-саҳифаларида фақат олдиндан вергул қўйилган, 15-, 16-, 18-, 19-, 30-бетларда эса ҳар икки томонидан вергул қўйилган. Бизнингча, кириш сўзлар гап ўртасида келганида, ҳар икки томонидан вергул билан ажратилиши тўғри ва у қатъий қоидалаштирилиши

керак. Чунки кириш сўз гап бошида келганида, ундан сўнг вергул қўйилгач, гап ўртасида келганида ҳам ундан сўнг вергул қўйилиши табиий-да.

Баъзан, яратилган қоидалар лойиханинг ўзидаёқ бузилган. Ўрни, лойихада назария билан амалиётнинг номувофиқ жойлари бор. 21-бетда шундай қайдани ўқиймиз: «Қип-қизил», «дум-думалок», «сап-сариқ», «купша-кундузи», «тўппа-тўғри», «баб-баравар», «типпа-тик», «соппа-соғ», «ям-яшил», «кўм-кўк» каби белгини кучайтирувчи формалар дефис билан ёзилади. 41-бетда эса бошқа қоида муносабати билан Ҳ. Олимжоннинг «Кўм-кўк... Кўм-кўк... Меҳнат шараф ва шон бўлган водийлар кўм-кўк...» сатри келтирилган, лекин «кўм-кўк» сўзи чизиқчасиз «кўмкўк» тарзида ёзилган.

Изоҳли лугатимизда классикларга, сўз усталари асарларига таяниш фазилати йўқ эди, имло қоидалари лойихасида ҳам шундай бўлибди. Вадиий парчалар, асосан, Уйғун, Ҳ. Гулом, И. Раҳим, Э. Охунова, Мирмуҳсин, Ж. Абдуллахонов, З. Аълам, И. Акрамов, О. Бўриев асарларидан ва газеталардан олинган. Шу туфайли лойихада муваффақиятсиз танланган жумлалар кўп. Мана улардан бири: «Иигитнинг баданлари тотли сесканиб кетди» (48) (Ж. Абдуллахонов). Иигитнинг баданлари сесканиши, яна тотли сесканиши ясама, ғайритабиий ифода эмасми? Еки бу жумлани олинг: «Кўриниб турибдики, таржима билан оригиналда маълум фарқли тафовутлар(!) кўринмокда» (34) (О. Бўриев). Ахир, «фарқли тафовутлар» дегани «фарқли фарқлар» ёки «тафовутли тафовутлар» дегандек бемаъни қайтариқ-ку! Жумла муаллифи О. Бўриев ким ўзи? У Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповлардай сўз заргаримики, жумлалари имло қоидаларини изоҳлай олса? Мисол танлашда сал андиша бўлиши керак.

Имло қоидалари саводхонлик мезони, кўзгуси бўлмағи жоиз эди. Аммо лойиханинг ўзида йўл қўйилган имло хатоларига бир эътибор беринг: «уятчан» сўзи «уятчанг» бўлиб кетган (5); «ҳар қандай» қўшиб ёзилган (6), шприц «шиприц» тарзида (7), мерос — «меърос» (9), қатги назар — «қатгий назар» (18), Урганч — «Ургенч» (19), оёқланг — «оёқланг» (20), генерал — «геенерал» (21), қисқартма — «қисқартма» (27), баданга — «баданган» (30), текст — «тектист», номерация — «нумерация», кулоққа — «кулакка» (39), «кўм-кўк» (41) чизиқчасиз қўшиб ёзилган; «фирик жуссали» (42) асли, йирик жуссали бўлса керак; рўмонча — «рўмонча» (42), чигит — «читит» (44), чақирсак — «чақирасак» (47), ундов белгилари — «ундов белгилари» (48); 30-бетда «арчи» деган ғалати сўз учрайдики, у асли «аризачи» ё «анонимчи» бўлса керак. Айримлари назардан қочмаган бўлса, жами 20 та нақд имловий хато. Инсоф билан ўйлаб кўрайлик. Қўнғлида олам-олам орзулар билан ўқишга кириш учун келган илм толиби ҳар қанча мазмунли иншо ёзмагин, 7 тадан ортиқ имло хатосига йўл қўйса, қон қақшатиб қўлатиб юборамиз. Вугун бошли тилшунос олимлар коллективи яратган имло қоидалари мажмуасида 20 та хато бўлса, мактаб ўқувчисидан нима гина? Бундан ташқари, керакли ўринда вергул қўймаслик, керак-сиз ўринда вергул қўйиш, очилган қўштирноқларни бекитмай қолдириш каби тиниш белгилар хатоси 10 та. Ғализ, таҳрирталаб жумлаларни айтмай қўя қолайлик.

Мазкур сатрлар муаллифини бу далил ва мулоҳазаларни ошкор айтгани учун одобсизликда, эхтиросга берилганликда айблашлари мумкин. Лекин 15 миллионли халқ тили имлоси тақдирини ихтиёрларига олиб қўйиб, унга бунчалар лоқайд ва совуққон муносабатда бўлаётганлар иши қайси одоб доирасига тўғри келаркин?

* * *

Янги имло қоидалари лойихасининг 1988 йил 28 июнда ўтган муҳокамасида имло комиссиясининг раиси Азим Ҳожиевга шундай савол берган эдим: «Маълумки, классик адабиёт намуналари наشري ҳам ҳозирги имло қоидаларига суянади. Классикларимиз нашрларидан хоҳлаган бирини, ҳатто, Навоий мукаммал асарлари тўпламини олиб кўрсангиз, юзлаб имло ва тиниш белгига оид хатолар топилади. Навоий асарлари номлари, масалан, «Хазойин ул-маоний»

амалда 4—5 шаклда ёзиб келинаётир. Янги имло қоидаларида эса классик матнлар имлоси ва тиниш белгилари масаласи эътиборга олинмаган. Матншунослик учун алоҳида имло ва тиниш белги қоидалари яратиш керакмкин?» А. Ҳожиев бу масалани мутахассислар, яъни матншунослар ихтиёрига ҳавола қилдилар. Ҳа, вазиятдан чиқишнинг бундан қулай йўли йўқ. Биз ўз соҳаларимизга шу қадар ихтисослашганимиз, вазифаларимизни чунонам чегаралаб олганмизки, тилшуносимиз адабиётшунослик баҳсига, адабиётшуносимиз тилшунослик мунозараларига аралашмайди. Бу — ёзилмаган қонун, одёб доираси. Қўйилган муаммо эса икки соҳа мутахассислари баҳамжиҳат фаолият кўрсатишларини талаб қилади.

Ўтган давр мобайнида мутахассислардан бири сифатида масалани ўргандим. Шундай хулосага келдимки, чиндан ҳам, бу масала илмда ҳали ўрганилмаган ва махсус тадқиқотларни тақозо этар экан. Кўпдан буён матншунослик комиссияси тузилишини орзу қиламиз. Классик матнга оид имло қоидаларини мана шу матншунослик комиссияси (у тезроқ тузилиши керак!) имло комиссияси билан биргаликда яратиши лозим. Чунки ҳозирги шароитда тил илмини мукаммал ўзлаштирган матншуносларимиз ҳамда классик адабиётни мукаммал даражада биладиган тилшуносларимиз йўқ. Имло ва тиниш белгилари қоидаларида классик матн муаммоларини акс эттиришдан ташқари, матншунослар, наشريёт ва матбуот ходимлари учун классик асарлар имлосига доир махсус қоидалар мажмуаси яратиш зарур.

Энди имло қоидаларини яратишда классик адабиёт матнининг қайси жиҳатларига эътибор бериш зарурлиги ҳақида қисқача тўхталайлик. Классик матн имло қоидаларига нақадар муҳтожлигини англаш учун энг машҳур байтлардан бирини келтирай. «Хазойин ул-маоний» нашрида ҳам, Навоий мукаммал асарлар тўплами I, III жилдида ҳам «Қаро кўзум» ғазалининг мактаи қуйидагича ёзилган:

**Навоий анжумани шавқ жон аро тузсанг,
Анинг бошоғлиғ ўқин шамъи анжуман қилғил.**

Биринчи мисранинг ўзидаёқ учта нуқсон бор. «Навоий» ундалмасидан сўнг вергул қўйилиши керак. Иккинчи сўз ниҳоясида изофа эмас, ё-йи ваҳдат мавжуд, шунинг учун у «анжумани» эмас, «анжумане» ёзилиши керак. «Шавқ жон» бирикмасидаги изофа тушиб қолган. Бу изофани мазмун ҳам, вазн ҳам талаб қилади. Бу нуқсонлар классик матнларимиздаги умумий камчиликларни рамзий ифодалайди.

Форсий-арабий изофани яхши ўзлаштирмаслик, классик адабиётда турли бадиий вазифаларни бажарадиган форсий «Е» ларни бир-биридан фарқ қиладиган грамматик тафовут ва эстетик вазифасини англамаслик оқибатида минглаб нуқсон юзага келади. Бунинг устига, матншунослигимизда шу пайтгача изофа имлоси ҳақида ягона ва қатъий қоида ҳам йўқ. Шундан бўлса керак, классик асарлар матнида изофа икки хил қўлланган. Баъзи жойларда сўзларга қўшиб ёзилган, баъзи жойларда чизиқча билан ажратилган. Уни қатъий қоидалаштириш керак.

Кўпгина сатр, байтларда изофа тушириб қолдирилади. Бундай сатр, байтларнинг мазмуни ва вазни изофани талаб қилади:

**«Бу надоматимни кўргил, мени интизора раҳм эт,
Бу аламни киштисига мен нораво тушубмен»,**

(Машрабдан)

байтининг иккинчи сатри аслида:

«Бу аламни киштисига мени нораво тушубмен», тарзида ёзилиши керак.

Классик матнида изофа занжири деган нарса ҳам бўлади. Изофа занжири сатр мазмуни ва оҳангидаги яхлитликини, силсилани сақлаб туради. Сатрдаги бир эмас, бир неча сўз

бирин-кетин изофа олган бўлади. Изофа занжири узилган ерда мазмун ва оҳангга путур етади. М:

Пеши камон абрўят хаста кўнгул нишонадур.

(Машрабдан)

Бундаги изофа занжири («пеши камони абрўят») бузилган.

Форс тилида «Е»-йи ваҳдат ва «Е»-йи накаре» деган ҳодиса бор. Улар бирлик ва ноаниқликни ифодалайди. Бу «Е»ни ўзбекчага ўгирадиган бўлсак, «қандайдир бир» деган маънога тенг келади. Ҳозирги имлода у «Е» шаклида ёзилиб, «Е», баъзан эса «Ә» талаффуз қилиниши керак. Бизнинг матнчилигимизда эса аксарий ҳолларда «Е»йи ваҳдат ва «Е»-йи накаре» ўрнига эгалик қўшимчаси ёки изофа ишлатилади ҳамда уни «И» талаффуз этилади. «Е»-йи ваҳдат ва «Е»-йи накаре»ни билмаслик, уни эгалик қўшимчаси ҳамда изофадан фарқлай олмаслик оқибатида классик матнларимизда яна минглаб нуқсон юзага келди.

Кишига ишқ ўтидин заррае тушса, бўлур гирён.

(Машрабдан)

Ифодаланмоқчи бўлган маъно: «Инсонга ишқ алангасидан бирор-бир учқун тегса ҳам, у гирён бўлади», демакдир. (Бу сатрнинг бадиий талқини, шарҳи, мазмуни эмас). Шунинг учун «Зарра» сўзи «Е»-йи ваҳдат билан ёзилиши керак: «Кишига ишқ ўтидин заррае тушса, бўлур гирён».

Қўшма сўзлар имлосида талай чалкашликлар бор:

**Нозик бадано, сунъи худованди жаҳонсан,
эй офати даврон...**

Ваҳ, нуқра бадан, pista даҳан, нозук адосан,

Хуш лаҳжайи хушхон.

(Машрабдан)

Бу мисралардаги «нозикбадан», «нуқрабадан», «пистадаҳан», «нозукадо», «хушлаҳжа» сўзлари қўшиб ёзилиши керак. Буни ҳозирги имло қоидалари ҳам, бадиий маъно ҳам тақозо этади. Чунки булар қўшма сўз сифатида маъшуканинг белгиларини ифодалайди. Улар ажратиб ёзилганда эса, маъшуканинг белгисини эмас, биринчи сўз иккинчи сўзнинг маъносини изоҳлайди. Масалан, «нозикбадано» деганда, маъшуканига мурожаат тушунилади, унинг сифати — нозикбаданлиги васф этилади. «Нозик бадано» деганда эса, баданга мурожаат аниқлаштилади, баданнинг сифати — нозиклиги тушунилади. Шунингдек, «худотарс», «хушклуб», «чашмтар», «раҳгузар», «сийман», «гулпираҳан», «сийнабирён» каби қўшма сўзлар ҳам қўшиб ёзилиши керак.

Матншуносчилигимизда тиниш белгилари масалаларига шу пайтгача эътибор берилмай келинаётди. Классик матнда тиниш белгилари муайян ўлчов ва қоидаларсиз, палапартиш қўлланиб келинди. Шунинг учун классик адабиёт намуналарининг мазмун, гоё, бадиият, таъсирдорлик салмоғини тўлалигича замонавий китобхонга етказа олмаймиз.

Адабиётшуносликда бадиий асарни ифодали ўқиш камиде ярим таҳлилни юзага чиқаради, деган ақида мавжуд. Ифодали ўқишга эса тиниш белгиларининг жуда катта ёрдами тегади. Тиниш белгиларидан ўринли ва унумли фойдаланиш, айниқса, классик адабиётни тушунишдаги машаққатни енгилаштиради. Асли, эски ўзбек ёзувида ҳозиргидай махсус тиниш белгилари системаси бўлмаган. Шунга қарамай, ота-боболаримиз маданий меросга тил жиҳатидан ҳамда руҳан яқин бўлганликлари боисдан бадиий асарни бутун мураккаблиги билан тўғри қабул қила олганлар. Эндиликда, маданий мерос намуналарини тиниш белгиларисиз тушуна олмаймиз ва қайси тиниш белгисини матннинг қаерига қўйиш бугун бизнинг ихтиёри-мизда. Бунинг эса ўз қонуниятлари бор. Агар тиниш белгиларини ишлатмасак ёки ноўрин қўлласак, асарни нотўғри тушунаимиз ва нотўғри талқин этамиз. Аниқлашадими, маданий мерос матнида тиниш белгилари қўллаш қонуният-

ларини ўрганиш, уни қоидалаштириш ва бу қоидаларни ўзбек тилининг ҳозирги имло қоидаларида акс этириш табиий зарурият.

**Дарди ҳажримга буюрди, сабр дарди йўқ табиб,
Заҳри қотил бирла муҳлик ранжима айлар илок.**

(«Хазойин ул-маоний», «Наводир уш-шабоб», 93-ғазал, Тошкент, «Фан», 1959).

Биринчи мисрада вергул мутлақо нотўғри ишлатилган. Бу вергул байт мазмунини тушунишда китобхонга ёрдам бериш ўрнига қийинчилик туғдирган. Вергулсиз уни тушуниб олиш осон. Шоир «дардсиз табиб айрилиқ дардимга даво сифатида сабрни буюрди, унинг бу тадбири жони таҳликада турган беморга заҳар бериш билан баробар. Бундай табиб эса қотилнинг ўзгинаси», демоқчи. Бадиий асарда ўринли қўлланган биргина вергул ҳам китобхон уни тўғри ўқиши ва тўғри тушунишига ёрдам беради. Ва, аксинча, ноўрин ишлатилган вергул мазмунни идрок этишга халақит беради.

**Дема, ҳижронимда чекмайсен фиғону нола кўп,
Жисм айларму фиғон бўлғоч нафас жондин жудо!**

(Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 1 жилд. Бадойиъ ул-бидоя, 69). Мазкур байтда вергул кераксиз ўринда, сўроқ белгиси ортиқча қўлланган. Керакли вергул, икки нуқта ва қўштирноқ ишлатилмаган. Зарур тиниш белгиларини жой-жойига қўйсақ, байт бундай ёзилади:

Дема: «Ҳижронимда чекмайсен

фиғону нола кўп,

Жисм айларму фиғон,

бўлғоч нафас жондин жудо.

Байтларнинг биринчи мисрасидан сўнг беихтиёр, ҳеч заруратсиз вергул қўйиш матнчилигимизда одатга айланган. Масалан, қўйдаги байтнинг биринчи сатрдан сўнг вергулнинг асло кераги йўқ:

**Ғам шони фироқингда кабоб этти фалакни
Оҳи саҳарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.**

(Машрабдан)

Чунки байтдаги «Ғам шони фироқингда кабоб этти фалакни оҳи саҳарим» қисмининг ўзи дарак, хабарни ифодалаётган алоҳида жумла. Фақат гапнинг эгаси «оҳи саҳарим» инверсия қондасига мувофиқ жумла охирида келган ва иккинчи мисранинг аввалида жойлашган. Бу гапнинг эгасидан олдин вергул қўйишга бирор эҳтиёж йўқ. Чунки поэтик жумла ноўрин бўлиниб, фикрий тугалликка дарз этиб қолади.

**Кийибон эғнима қон йиғлайки мотамлик либос,
Не диловарларни ер ичра фано қилди бу дард.**

(Машрабдан)

«Қон йиғлайки», икки томонидан вергул билан ажратилиши керак. Чунки у киритма таркиб; жумладаги фикрий ҳаракатни бўлиб турибди. Навоийнинг «Ул қуёш ҳажрида қўрқармен фалакни ўртагай. Ҳар шарореким, бўлур бу ўтлуғ афгондин жудо» байтидаги «қўрқармен» ҳам икки томонидан вергуллар билан ажратилмас, мағзини чақиш қийин.

Шарт майлидан кейин вергул вожиб: «Бўлмас васли менга икки жаҳонни на қилай?!» (Машрабдан) эмас, «Бўлмас васли менга, икки жаҳонни на қилай?!» бўлиши керак.

Ундалма имлосида ҳам тиниш белгилари қўйиш қоидаларига риоя қилинмайди: а) ундалма гап ўртасида келганда, икки томонидан вергул билан ажратилади: «Сени ишқингда, эй дилбар, ажаб девоналар бўлдум»; б) ундалма жумла бошида келганида, ундан сўнг вергул қўйилади: «Дилбари хуш адоиман, мунча чучук бўлурмусан?» (Машрабдан)

Классик матнга ҳамма вақт ҳам ҳозирги имло талаблари билан ёндашиб бўлмайди. Айниқса, асарнинг бадиий хусусиятларига пугур етказишдан сақланиш керак. Навоийнинг «Садди Искандарий» дostonидан олинган қуйидаги сатрларга эътибор беринг:

**Рутубат аро гўйи ул хайли пил
Бўлубтур бори ғарқи дарёйи Нил.
Ғар андоқ эмас, бас недур, айт бу
Ки, ҳар ён алардин томар қатра сув.**

Бунда ҳозирги имлога мувофиқ ёзилган «сув» қофия системасига тўғри келмайди. Асли, «сув»нинг юқори мисрадаги «бу»га оҳангдош «су» тарихий шаклини қўллаш тўғри бўларди. Ҳозирги китобхон буни тушунишга қийналмайди.

Шунингдек, классик матни ҳозирги имлога кўчиришда вазн қонун-қоидаларига ҳам риоя қилиш муҳим. Яна «Садди Искандарий»дан мисол:

**Латофат аро равзадин баҳр анга,
Вале исм ўлуб Мовароуннаҳр анга.**

«Мовароуннаҳр» ҳозирги имлога мувофиқ ёзилгани учун ҳам вазн бузилган. Аслида, шоир сўзнинг дoston вазнига мос «Моваруннаҳр» шаклини қўллаган. Ҳозирги имлода ўша шаклдан фойдалансак, мана, қандай равон чиқади байт:

**Латофат аро равзадин баҳр анга,
Вале исм ўлуб Моваруннаҳр анга.**

Огаҳий маснавийсидаги «Кўрки Искандар била Бахрому Жам, Елгуз олар, йўқки неча шоҳ ҳам» байти «Кўрки, Скандар била Бахрому Жам, Елгуз олар, йўқки, неча шоҳ ҳам» тарзида ёзилса, тўғри бўлади. Искандарнинг Скандар ёзилишини вазн тақозо қилади. «Кўрки»дан сўнг вергул жоизлиги, «йўқки» ҳар икки томонидан вергул билан ажратилиши ҳам қонуний ҳол.

Классикларимиз номларини «А. Навоий», «З. Бобур», «З. Фуркат» тарзида ёзиш тўғрими? «Отойи» ёзиладими, «Атойи»ми, «Отойи»ми? Бу муаммони ким узил-кесил ҳал қилиб беради? Навоийни «Навоий» ёзиш тўғрилигини бутун илмий жамоатчилик тан олади-ю, аммо беқарорлигининг чеки йўқ. Бу борада сўнгги қарорни ким қабул қилади? Масалан имло комиссияси ўрганиб, асосласа, Навоий таваллудининг 550 йиллик тўйи комиссияси билан бирга қатъий қарор қабул қилса, улуг шоирга ворислик бурчини муносиб адо этган бўларди. Имлонинг ҳозирги шеърият билан боғлиқ муаммолари ҳам бор. Буларнинг ҳаммаси имло комиссиясининг зиммасига киради ва унинг назоратига муштоқ.

* * *

Бу мулоҳазалардан равшан бўлдики, имло қоидалари тугал ҳолга етганича йўқ. Ҳали имло комиссияси олдида мавжуд чалкашликларни бартараф этиш, имло қоидаларининг тил ва услубини қайта қуриш, лойиҳани классик адабиёт нашрларини назарда тутиб, янада такомиллаштириш вазифалари турибди. Ушбу фикрларни мен 1988 йил 23 декабрда УЗ.ФА.А.С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтида бўлиб ўтган муҳокамада жамоатчилик олдида изҳор этдим. Таассуфки, улар имло комиссияси томонидан тан олинмади ва ҳозирги имло қоидаларининг маданий меросга ҳеч бир дахли йўқ, деган фикр илгари сурилди.

Бу қизгин баҳсда қайта қуриш руҳига зид чиқишлар ҳам кўп бўлди. Бир гуруҳ тилшунослар имло қоидаларининг янги лойиҳаси саккиз йиллик меҳнат маҳсули эканлиги ва у уч ишлов жараёнидан кейин пишиб етилганини исботлаш ҳаракатида бўлдилар. Лойиҳани тезлик билан ҳукумат тасдиғига топширишни таклиф қилдилар. Яна бир гуруҳ олимлар чиқиб, лойиҳанинг жиддий камчиликларини кўрсатдилар, имлонинг кўпгина муаммолари ҳал бўлмай қолганини, лойиҳа тугал даражада пишиб етилмаганини таъкидладилар. Айни пайтда, ўз фикрларига қарши

бориб, лойиҳани ҳукумат тасдиғига тавсия этдилар. Имло комиссияси аъзоларидан бири лойиҳада нуқсон кўплигини ўтган давр мобайнида 25 кишидан иборат комиссия аъзолари лоқал бирор марта тўлиқ йиғилиб, лойиҳа устида бақамти ишлаёлмагани билан изоҳлади. Бир неча олим имло ислоҳотини алифбо ислоҳидан бошлаш тўғри бўлишини исботлади. Академик Ш. Ш. Шоабдураҳмонов масалани мураккаблаштирмасдан, лойиҳани янги имло қоидалари эмас, балки 1956 йилда қабул қилинган имло қоидаларининг ривожлантирилган нусхаси сифатида қарашни, уни Ўзбекистон ССР Олий Совети эмас, халқ таълими министрилиги орқали жорий кучга киритиб қўя қолишни маслаҳат берди. Амалиётчилар, яъни мактаб ҳамда маориф ташкилотидан келган икки ўқитувчи ва бир методист лойиҳани зудлик билан нашр этиб, ўқитувчиларга тезроқ етказиш лозимлигини айтдилар. Хуллас, ўттизга яқин ноғиқ рангбаранг, қарама-қарши фикрлар билдирди. Афсуски, бу жанговар муҳокамада адабий жамоатчилик ва матбуот ходимлари иштирок этмадилар. Муҳокама сўнггида, имло комиссияси раиси А. П. Ҳожиёв якунловчи нутқидида кўрсатилган камчиликлар ваҳима қилишга арзимаслиги, уларни комиссия бир ўтиришдаёқ кўриб чиқиб тузатиши мумкинлиги, пишиб етилган лойиҳани тутиб турмай амалга татиқ этиш зарурлиги, таҳрирталаб ўринлар бир муҳаррир тайинлаш йўли билан осонгина бартараф этилиши ҳақида гапирди.

Тилшуносларнинг муҳокамадаги мунозараларидан имло комиссиясининг ўзида яқдиллик, ҳамжиҳатлик йўқлиги аён бўлди. Ўқитувчи ва методистларнинг даъватлари ижтимоий руҳиятимиздаги истеъмолчилик кайфиятидан дарак беради. Улар нуқул илмий-методик китобларга муҳтожликларидан зориқадилар. Лекин босилиб чиқаётган методик адабиётларнинг ночорлиги, ўқитувчига амалий ёрдами тегаётганини фош этиб бонг урмайдилар. Уларнинг имло қоидалари лойиҳасига муносабатлари бошпанага зор одамларнинг муносабатини эслатади. Чунки бошпанасизлар, одатда, уйнинг чала битганига, қатор камчиликлари кўриниб турганига, комиссия қабул қилмаганига ҳам қарамай, бир амаллаб уйга кўчиб кириш пайдан бўладилар. Қурувчи ташкилот бундан манфаатдор, албатта. Янги уй соҳиблари эса кейин бир умр бошпаналаридаги камчиликлардан нолиниб яшайдилар. Мен имломиз иморати мустаҳкам ва кўркам бўлиши тарафдориман. Лойиҳанинг нуқсонларини хаспўшлаб, шоша-пиша жорий этиб, нимага эришаркинми? Лойиҳа саккиз йил ишланди, учинчи варианти яратилди, деб ўзимиз ва халқимиз кўзини бўяймизми? Лойиҳанинг етилиши неча йил ишланиши ва неча варианти яратилишига эмас, балки янгича замонавий руҳ билан сидқидилдан илмий-ижодий меҳнат қилишга боғлиқ. 1956 йилда жорий этилган имло қоидалари ўттиз йилдан ортиқ амал қилди. Кучга кирса, янги имло қоидалари ҳам камида шунча ҳукм суради. Лойиҳа шу ҳолича кучга киритилса, бир неча йил ўтар-ўтмас, саводимиз йўлини янги хато ва мушкулотлар бўрони тўсиб чиқиши аниқ-ку. Имло қоидалари ва у ҳақдаги ҳукумат қарорини ҳар замонда янгилаш эса тасаввурга сиғадиган иш эмас. Шунинг учун мавжуд имло қоидаларидан яна бирор муддат фойдаланиб туриб, лойиҳани такомиллаштириш маъқул кўринади. Тил ҳодисаси — қотиб қолган ҳодиса эмас, у тинчсиз ўзгариб туради, Шунинг учун биз имло қоидаларидан идеал даражадаги мукамалликни талаб қилолмаймиз. Лекин минг йиллик адабиёт намуналари ва у ҳақда яратилган материалларинг ҳар йили миллионлаб нусхада нашр этилишини ҳисобга олмасдан ҳозирги имло қоидаларини тугал ҳолга келтириб бўлмайди. Айниқса, алифбодаги жумбоқларни ҳал этмай, алифбо ислоҳига эришмай туриб, саводхонликни тарбиялай олмаймиз. Зотан, зукко халқ ўз мақолида айтиб қўйибдики, «саводнинг бешиги — алифбе».

Фузулий Гўзалов

ЎЗ//ЎС (ЎЗ) СЎЗИ БИЛАН БОҒЛИҚ ИЛКИН ТАСАВВУРЛАР

1958 йилда Озарбойжоннинг Масалли район Хирмондали қишлоғида туғилган. Ҳозир ЎзФА Тил ва Адабиёт институтининг аспиранти. «Сехрли эртақларнинг бадиий структураси» мавзуда илмий иш олиб бормоқда.

Рухнинг мавжудлигига ишонч инсоннинг мангулигига ишончдир.

Ибтидоий одам ўлимнинг муқаррарлигини билса-да, бор тирикликнинг бутунлай йўқолиб кетишига тушунмас ва тушунишни хоҳламас эди. Унинг учун ўлим борлиқнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишидир. У, инсон ўлгандан кейин ўзининг аввалги қиёфасини, турар жойини йўқотиб, жисман мавжуд бўлмаса-да, унинг мангу барҳаёт жони (руҳи) бошқа шаклга кириб ўзга дунёга кетади, деб англади.

Моддий ҳодиса сифатида абадий руҳни излаш ҳар бир инсон ичиди аллақандай инсон бор деган тушунчани яратди. Биринчи инсон — туғиладиган ва ўладиган табиий мавжудот. Иккинчиси туғилмайдиган ва абадий барҳаёт руҳдир. Рух қадим одамларнинг мифологик онгига кўра, ҳар бир одам танасига жойлашади ва тана жисман ўлгач, уни тарк этади. Бу хил талқинда ҳеч бир реакцион тушунча йўқ. Аксинча, кейинчалик руҳ ҳақидаги ишончдан фойдаланиш салбий тус олиб, мафкуравий хизмат қила бошлади. Аслида, тарих гувоҳлик бермоқдаки, ибтидоий одамларнинг табии ва ўз-ўзини англаш борасидаги стихияли ҳаракати ҳамisha ижобий бўлган. Инсоният ҳар доим, ҳар жойда мангуликни излаган. Мангулик сари элтувчи йўл ҳамisha тараққиётга олиб борган. Чунки одам қадимдан ўз атрофини ўраб турган муҳитни жонли мавжудот сифатида тасаввур этиб, барча ҳодисалар ўртасидаги ички узвий алоқаларни билишга, уларнинг ички моҳиятларини англашга ҳаракат қилган.

Инсоният табиати ва жамиятдаги моҳият ва ҳодиса, сабаб ва оқибат, зарурият ва тасодифларнинг моҳиятини англаш орқали ўз-ўзини билишнинг узоқ тараққиёт йўлини босиб ўтган. «Модомики, дунё ибтидоий одамга тирик мавжудотлар — руҳлар макони бўлиб туюлар экан, унинг онгида реал ҳодисалар билан ғайритабиий ҳодисалар ўртасида ғайрихитийрий ассоциация пайдо бўлади»¹.

Ҳар бир этник группа, ҳар бир қабила руҳнинг абадийлигини ўзига хос тарзда тасаввур этган. Бугунги кунда ибтидоий одамларнинг руҳ ҳақидаги тасаввурларини тўлиқ тиклаш қийин (айниқса, маданий ривожланган халқларда). Кўп ҳолатларда руҳга ишончнинг илкин (рудимент) излари, яъни руҳнинг одамда иккинчи одам шаклида яшаш ҳақидаги тасаввур турли ибораларда, бирикмаларда, қўшиқларда, қисман миф ва эртақларда сақланиб қолган. Виз учун руҳ тушунчасини ифдаловчи қадим туркий «оз» сўзи нафақат тасаввур сифатида, балки бир қатор туркий қабилалар ва бугунги қардош халқлар номининг келиб чиқишини изоҳлаши билан ҳам қизиқарли туюлди.

Қадим туркий қабилаларда руҳ ҳақидаги тасаввурга ка-

лит бўла олувчи «оз» ундан кетмак» ёки «бзуна калмак» иборалари ҳозирги ўзбек озарбойжон ва туркман тилларида кенг қўлланилади. Бугунги кунда мазкур бирикмалар шунчаки «ўздан кетмоқ», «ҳушидан кетмоқ» ва «ўзига келмоқ» маъноларини англатади. В. В. Радлов ҳам озарбойжон тилидан олинган бу иборани бизга маълум, ҳозирги маъносиди таржима қилган. Бу ўринда диққатимизни тортган масала ушбу иборалар таркибидаги «оз-ос» сўзлари ҳамда унинг руҳ ҳақидаги тасаввур билан алоқасидир.

Бир қатор туркий тилларда (масалан, телеутлар, татарлар, уйғурлар, қирғизлар, ўзбеклар, қозоқлар, туркманлар, озарбойжонлар, турклар, гагаузлар, бошқирлар ва ҳ. к.) мавжуд бўлган оз — ос аслида руҳ, инсоннинг ички дунёси, унинг жони маъносиди қўлланилган. Бизнинг фикримизни Маҳмуд Кошғарий, Л. З. Будагов, В. В. Радлов луғатлари тасдиқлаши мумкин. Маҳмуд Кошғарийда — оз сўзи кўп маънолидир; а) оз — ёғли (бзлуг аш — ёғли овқат); б) оз — ўз (бз кіші — ўз одами); в) оз — юзак, одамнинг ичи; ички аъзолар; г) оз — ўзак (јіғач ози — дарахт ўзаги); д) оз — руҳ, жон (бз қонуқи ичиди ҳаракат қилувчи, рух)².

Л. З. Будаговда оз — яхши, тўғрисўз; тоза; ич; ўрта; юрак; мия; моҳият; эссенция; ўз ва бошқа маъноларда келган³.

В. В. Радлов ҳам оз — ос сўзининг кўп маънолигини ўз луғатида келтиради: а) шахс; б) ўз; в) Ватан; г) мулк; д) бирор нарсанинг энг яхши қисми; ич; ўрта; мия; моҳият; эссенция⁴. Кўриниб турибдики, Будагов билан Радлов «оз — ос»нинг «ич, юрак, ўз» маъноларини қайд этишса-да, уларнинг луғатида мазкур сўзнинг «руҳ» маъноси учрамайди. Лекин ХІ асрда яшаган М. Кошғарий унинг «руҳ — мангулик» маъноларини келтирган. Бу ҳол қадимда «оз»нинг айни маъноси мавжуд бўлганини исботлаб турибди. Чунки М. Кошғарий бу сўз — «руҳ — мангулик» маъносиди ишлатилган даврга вақт нуқтаи назаридан яқинроқ эди.

Озарбойжон фольклоршуноси М. Сейидов ўғуз/ўғуз сўзларини таҳлил этар экан оз (ўз)ни нур, ёруғлик маъноларига эга деб кўрсатади: Олим Ф. Исҳоқов фикрига суяниб, олтой, бошқир, қозоқ, қорақалпоқ, нўғой, татар, озарбойжон, туркман, ёқут ва бошқа туркий тиллардан «юлдуз» сўзининг айрим вариантларини келтириб ўз фикрини далиллайди. Хусусан, М. Сейидов озарбойжон тилидаги кун-

¹ КОШГАРИЙ М. Девону луғатит турк. Тошкент, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси. 1960. 1 жилд, 80—81.

² БУДАГОВ Л. З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Санктпетербург, 1867. ст. 1, 129.

³ РАДЛОВ В. Опыт словаря тюркских наречий. Санктпетербург, 1893, т. 1, часть 2, 1290—1299.

⁴ БАРАГ Л. Г. Сказочная фантастика и народные верования. Эпические жанры устного народного творчества. Уфа, 1969, 135.

иш+ыг, ис+ти ва бошқа сўзлар ўзагида ҳам ёз «нур», «ёруғлик», «олов» маъносида келган деб ёзади. Шулар асосида М. Сейидов «ўғуз»ни тонгги шафақ ёки чиқаётган қуёш тангрисининг номи деган хулосага келади¹. Олим бу фикрни турли жиҳатлардан исботлаган бўлишига қарамай, биз «оғуз»даги «ўз» асосини ёз — рух, мангулик билан боғлашининг тарafdоримиз.

М. Кошгарий «Девон»да келтирган ушбу тўртликдаги ёз» ҳам «рух» маъносида келаётгани яққол кўриниб турибди:

Бардi кoзўм жарукi,
Алдi бoўм қонукi
Қанда ёрiнг қанiкi
Эмдi узiн узғурур.

Шеърнинг маъноси ва таҳлили қадимги турклар руҳнинг мангулигига ишонганини яна бир бор тасдиқлайди. Тўртлик таҳлили:

Кўзимнинг нури кетди (яъни, мен зулматда қолдим)
Менинг жонимни олди (яъни, рух мени тарк этди, мен ўликман)
Ахир қани у (яъни, қаерда; у қачон тана билан бирикади)
Энди у мени уйғотади (яъни, мен тура оламан, гўё мен ухлаган эдим).

Танани тарк этган рух жойига қайтмаса ўлим рўй беради. Радловда шундай бир сатр бор: Tipiklik tilaza ёзув ёлмагу». Олим уни «если ты желаешь жизни и не хочешь умереть»¹ тарзида ноаниқ таржима қилган. Аниқроғи, бу ўринда гап руҳнинг мангулиги ҳақида, яъни, «кимки абадий яшашни хоҳласа, унинг руҳи ўлмайди ёки руҳи тирик қолади», деган мазмун мавжуд.

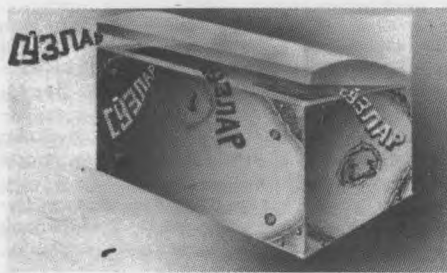
М. Кошгарий келтирган шеър ва Радлов луғатидаги ибора бир-бирини тўлдиради. Уларда, инсон ўлими мумкин, аммо руҳи абадийдир, деган қадим турк тасавури ифодаланган. Ушбу тасавури атрофлича, кенгроқ тушуниш учун эртақларга мурожаат этамиз. Эртақларда, айниқса, ўзбек, озарбойжон, туркман эртақларида қахрамонларнинг баъзи ҳолатларда ҳушидан кетганини (ёзўндан кетди) ёки ўзига келганини (ёзўна калди) учратамиз. Мантиқан шундай бўлиб чиқадик, ёз (рух) тандан кетгач, қахрамон ҳушидан айрилади. Эртақда сохта қахрамонлар ёки мунофиқ акалари томонидан ўлдирилган ёки чуқурга ташланган қахрамон тириклик сувини ичгандан кейин ўзига келади. У одатда аксиради ва зиён-заҳматсиз туриб кетади. Аксириш эса тўғридан-тўғри руҳнинг оғиздан ёки бурундан чиқиб кетиши ва қайтиб киришининг белгисидир. Ж. Фрезер Невольничий кирғоқларида яшовчи эве тилида гаплашувчи халқлар орасида рух танани тарк этади ва яна бурун орқали унга қайтиб киради, деган ишонч мавжудлигини ёзади². Айни тасаввур руҳнинг бурундан чиқиб танни тарк этиши дунё халқлари орасида кенг тарқатганини тасдиқлайди.

Озарбойжон, ўзбек, туркман эртақларидаги тириклик суви руҳни қақирувчи бир унсурдир. Агар ёз тананага қайтмаса, у ўзига бошқа ерлардан жой топади ва одам ўлади. Шуни айтиш керакки, қадимги одамлар руҳни худди моддий нарсадек тасаввур қилишган, шунинг учун оғзидан ёки буриндан учиб чиққан қуш фақат бир неча вақтдан кейин қайтади. Бу тасаввурдан келиб чиқиб, қадимги одамлар уйку ва тушнинг сабабларини тушунтиришган. «Ўғурўғли»нинг ўзбек вариантыда Шохдорхон туш кўриб, тушида оғзидан қуш учиб чиқиб кетади. Қурондоз эса тушнинг бу ўрнини «учиб чиққан қуш — жонинг» деб таъбирлайди.

Маълумки, кўпгина тарихий манбалар туркий халқларнинг турли руҳларга, худоларга, аждодлар руҳига сиғинганларидан, ҳар йили уларнинг шаънига қурбонликлар қилганидан хабар беради. Эҳтимолки, кўпсонли бу руҳлар қаторида «ёз» руҳига ҳам сиғинилган бўлса.

Шундай қилиб, рух, жон, юрак, ич маъноларини ангаувчи ёз — ёс мангуликнинг белгиси ҳисобланган. Бу эски турк сўзи фақат фольклордагина эмас, айрим халқлар ва этник группалар номларида ҳам сақланиб қолган. Бизнингча, Ўғуз — Угуз икки қисмдан ташкил топган: оқ — оғ ёки ук — уг ва уз — ус. М. Сейидов эса бу сўзни уч қисмдан иборат деб кўрсатиб ва «ў» ҳамда «о» фонемасини «маҳоратли, кучли, қудратли» маъноларини англаувчи қадим турк сўзининг ўзаги сифатида қарайди. Мабодо бу қарашни қабул қилсак, «Ўғиз» номининг маъноси «қудратли, абадий барҳаёт» ўқ қабиласи мазмунига эга. Аммо М. Кошгарий ва В. В. Радлов луғатларида «оқ» сўзи ўқ, хари, ернинг бир қисми, кучайтирувчи юклама ва бошқа маъноларни англайди. Бундан ташқари, «оқ»нинг қабилани номи, ўқ каби учқур отлар маъноларида ҳам келишини эсласак, Ўғуз — ўлмас (барҳаёт) ўқ қабилалари экани аниқ бўлади. Ўғизларнинг Вozўқ ва Учқуларга бўлиниши бу фикрни тасдиқлайди. Айни пайтда олтиўғуз, тўқузўғуз қабилаларини ҳам шу қаторда санаш мумкин. Ёз — ёс сўзлари бир қатор туркий халқлар номларининг ҳам асосини ташкил этади. Бу ҳол уларнинг ўзаро қариндош қабилалар бўлганидан далолатдир. Масалан, озарбойжон, ўзбек, қирғиз, гагауз. Бу қаторга уйғур (узғур) ҳам кириши мумкин. Маълумки, туркий қабилаларнинг Қора денгиз соҳиллари ва Қримда яшаган бир қисмини Византия манбаларида «Ўз» номи билан аташган. Айрим Ўғуз подшоҳлари (хоқонлари) ва қаҳрамонлари, мусиқа созларининг номлари таркибида ҳам ёз — ёс сўзи мангу, абадий маънолари мавжуд: Ор+уз, Ур+уз, Ог+уз, Оз+ан, қўб+уз ва ҳ. з. Бу ҳол «ёз» сўзининг қадимда оммавий қўлланилганидан далолат беради.

ТИЛ САНДИФИ

- МАХЛАТМОҚ — қойиллатмоқ, қотирмоқ, дўндирмоқ
ОВИ — йирик чучвара
ТИЛМА — жўяк
ТАЛИҚ — лаҳм, суяксиз гўшт
ТУМСА — биринчи фарзандга ҳомилали аёл
ҲИСАК — а) дарахт куртаги; б) экиннинг ниш уриши
ЧАП — қир-адир
ЭГАН — бемалол, бамайлихотир
Мирзаҳаким КЕНЖАЕВ,
Наманган области Чуст районининг
Олмос қишлоғидан.
- БУЗҒУНЧ — писта дарахти япроғидаги жигар-ранг ўсимта
ДАЛАМЕЙ — янги туққан сигир сутидан пишрилган увуз
БАЛОҚ — шим почаси
ЖЕРИК БЎЛИШ — бошқоронғи бўлиш
ЖАНҒИРИҚ — гўшт тўғраладиган тахтача (ёки кунда)
КЎРИК — туман
ЧЎППАРА — уй

Бурҳон ИБРОҲИМОВ,
Тожикистон ССР, Ёвон райони,
Бошқайнар қишлоғидан.

¹ СЕИДОВ М. Азэрбајчан мифик тэфэкурунун гајнавлары. Бақы, Јазычы, 1983, 281.

² РАДЛОВ В. В. Опыт словаря... 1290.

³ ФРЭЗЕР Дж. Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. М., Политиздат, 1988, 192.

Муродбой Низонов

1952 йилда Қорақалпоғистоннинг Кегайли районида туғилган. 1977 йилда Нукус Давлат университетини битирган. Ҳозир Нукус телевидениесига ишлайди. Қорақалпоқ тилида бир неча тўпламлари эълон қилинган. Ўзбек ўқувчиларига «Чашма», «Муштум» кутубхонаси серияларида чоп этилган асарлари яхши таниш.

Қиссамизнинг бош қаҳрамони — маҳаллий аҳамиятга эга бўлган порахўр Арслон Мирзаевич, иккинчи даражали қаҳрамонлар эса — муваққат аҳамиятга эга бўлган пора берувчилар. Асар услубини бузиб қўймаслик учун ижобий қаҳрамонлар қатнаштирилмади. Қиссада бошдан-оёқ одамлар исмини такрорлайвермаслик учун «пора олувчи» ва «пора берувчи» терминлари янгидан қўлланилди.

Арслон Мирзаевич оз гапириб, кўп оладиган одам. Шунинг учун ҳам қиссада диалоглар кўп учрамайди. Диалоглари оз асарни ўқиганда эса одам зерикиб қолиши мумкин. Лекин, на чора, ташлаб кетиб ўқишга ҳам рухсат йўқ.

1

Арслон Мирзаевич — районнинг катта раҳбарларидан. Қандай вазифада ишлаши ҳозирча сир. Бироқ унга ўн битта совхоз директори, икки завод, ўттиздан ортиқ турли-туман идора раҳбарлари юмалаб келиб салом беришини айтиб ўтишга мажбурмиз. Сабаби, айтмаган тақдирда ҳам, буни гапимизнинг ривожидан билиб олардингиз. Аслида гап унинг кимлигида эмас, гап — порани қандай олишида. У райондаги энг тажрибали порахўрлардан бири.

Арслон Мирзаевич пора олишга ёшлигидан берилди. Замондошларининг хотирлашларича, у талабалик йилларидаёқ бу хавфли йўлнинг тайғоқ сўқмоқларида дадил қадам ташлаган. У ўзидаги бор билимдан бозор нарҳида фойдаланди: ўртоқларига консепт дафтарини бериб тургани учун, ёнида ўтириб кўчиртиргани учун, бўш пайтларда «консультация» бергани учун енгил-елпи турда пора олган. Унинг пора олиш соҳасидаги қобилияти шу тариқа камол топа борди. Ўқишни тамомлагач, у район архитектори бўлиб ишлади — ҳовли қурувчиларга файзли ўринлардан ер ўлчаб бергани учун пора олди. Страхование бўлимини бошқарди — хўжаликларга, оилаларга ёрдам пули ажратгани учун пора олди. Районроқум раисига ўринбосар бўлди — энг жанжалли масалаларни ҳал қилиб бергани учун пора олди. Ҳа, эсдан чиқмай туриб шуни айтиш керакки, Арслон Мирзаевич у пайтлар жуда содда эди, яъни, кўрқмай порани қўлма-қўл оларди. Ҳозир у йўллар қолди. Қўлма-қўл олиш-беришга чек қўйган ҳам Арслон Мирзаевичнинг ўзи. У пора олиш усулларини такомиллаштириш бўйича ўз уст-ида кўп ишлади, изланди, ўрганди. Бу

Ҳажвий қисса

Қорақалпоқ тилидан Музаффар АҲМЕДОВ таржимаси.

ижодий изланишлар натижасида Арслон Мирзаевичнинг пора олишдаги ихтирочилик қобилияти барқ уриб ривожланди. У энди ҳар бир порани аввалгиларига сира ўхшамайдиган янги-янги усулларда оладиган бўлди.

— Порага муккасидан кетган Арслон Мирзаевич қандай қилиб катта-катта лавозимларга кўтарилди?

Бунга биз ҳам ҳайронмиз.

У эса кўтарилди. Кўтарилган сайин, порага муккасидан эмас, бор бўйи билан ташланаверди. Лекин, қани, исботлаб беринг-чи шунинг?! Исботлаб беролмайсиз! У ана шунинг учун кўтарилди. Мажлисларда давлатнинг фидойи одами бўлиб нутқ сўзлаганини эшитганингизда, катта-катта масалалар устида улкан арбоблар сингари жон куйдираётганини кўрганингизда, мана шу одам пора олади дейдиганлар билан етти йил ётиб талашар эдингиз. Лекин илож қанча, мана шу Арслон Мирзаевич пора олади.

Шундай қилиб, қиссамизнинг бош қаҳрамони — тажрибали порахўр Арслон Мирзаевич қайси бир йилнинг қайси бир ойида курортга кетадиган бўлди. Одатда, пора шундай пайтда олинади. Пора олувчи ўзига қарашли ходимларни тўплаб мажлис ўтказди. Давлат юмушидан қўл узиб кетишга кўзи қиймай турганлигини, одил қонунларимиз эса дам олишга мажбур қилаётганлигини айтади, гап мавриди келганда ходимларнинг баъзиларини мақтаб ўтади, баъзи бировларини койиған бўлади. Ана шундан кейин пора деганининг ўзи оқиб келаверади. Мақтов эшитганларнинг сахийлиги тутиб кетиб, қавақда асраб қўйганларини ҳам келтириб тўқади; койиш эшитганлар ёшуллимиз ёмон кайфиятда кетмасин деб сафар олдидан «каттакон...» узр сўраб келади.

Бизнинг пора олувчимиз эса сийқаси чиққан бу усулни такрорламади. У жуда бошқача йўл тутди. Арслон Мирзаевичнинг дам олишга кетаётганини ўнг елкаси билди, чап елкаси билмай ҳам қолди. Бу антиқа йўлни ўйлаб топган Арслон Мирзаевичнинг ўзлари саломат бўлсинлар! Соғлик — узоқ вақт пора олишининг гарови.

Хуллас, қиссамиз қаҳрамони катта дабдаба қилиб ўтирмади. Жўнаб кетишдан бир кун аввал ўн икки нафар пора берувчини меҳмонга чақирди. Уларнинг еттисиси совхоз директори, бештаси — совхоздан қолишмайдиган йирик-йирик корхоналарнинг раҳбари бўлиб, барчасиям «ҳамма учун ҳурматли бўлган» Арслон Мирзаевичнинг дам олишга кетаёт-

ганидан хабардор эди, албатта.

Чакирилган пора берувчилар айтилган фурсатда тап-тайёёр бўлишди. Меҳмон кутиш учун махсус кийиниб олган Арслон Мирзаевич уларни меҳмонхонага бошлаб келди.

— Марҳамат, қўноқлар, тўрга ўтинглар, — деди пора олувчи эшик олдида.

— Йўғ-э, Арслон Мирзаевич, ўзингиз ўтинг, — деб гувиллашди пора берувчилар. — Сиздан аввал тўрга ўтсак — бу биз учун улкан гуноҳ-қу.

— Мен уй эгаси, мезбонман бугун ахир, — Арслон Мирзаевич ўзида йўқ хокирсорлик кўрсатди. Пора берувчилар бундан баттар қисинишиб, каловланиб қолишди. — «Меҳмон отангдан улур» деган гап бор, қани, марҳамат энди!

Бари бир тўрга биринчи бўлиб ўтадиган мард топилмади. Арслон Мирзаевичнинг ўзини таклиф қилишлар, илтимослар ва хитоблар давом этаверди. Аввалдан пора бериб кўзи пишиб қолганлар унинг қўлтигидан тутишга ҳам журъат қилишди. Майли, улар ўз ўринларини топиб ўтириб, ҳовурларини босиб олгунларига қадар биз сизларни бу хосиятли меҳмонхона билан таништириб тураемиз.

Меҳмонхонанинг узунлиги тўққиз, эни олти метр. Арслон Мирзаевичнинг уйда бундай соз ва салқин меҳмонхонанинг ўзи олтига. Лекин буниси бошқача. Бу залда фақат пора олувчилар ва пора берувчиларгина ўтиради. Юқоридан келганлар бир нарса олиб кетади, кўйидан келганлар топшириб чиқади. Хуллас, бу залга кириб, бир пиёла чой ичиб чиқишга ҳар кимнинг қўриби етавермайди.

Залнинг энсиз томонида икки дераза бор. Деразаларнинг ёғочи Новосибирскдан, бўёқ-безаклари — Самарқанддан келтирилган. Ўрнатган, бўяб-безатган уста Арслон Мирзаевичга туғишган тоға бўлади. Тоғаман, бечора опамнинг ҳурмати дебгина, ёғочига ҳам, безагига ҳам ўзи бориб келган, деразаларни бепул ўрнатиб берган. (Елғон бўлса, ҳукуматнинг ўзи кечирсин!) Икки дераза ўртасида оврупалик аллақайси бир рассомнинг манзарали сурати осилган. Унинг таърифини келтириб ўтирсак, мавзудан чиқиб кетамиз. Шунинг учун фақат баҳосини айтиб қўяқолайлик: сурат, сурат солинган рамка, рамка ойнаси — ҳаммаси кўшиб ҳисобланганда бир минг уч юз сўм. Бу қартина қиссамиз қаҳрамонининг умр йўлдошлари — Малика Утаровнага тегишли, яъниким, қайси бир узоқ йили Малика Утаровна сел пайтида ўн тўрт яшар ўспиринини сувдан олиб қолганларида сувга чўкканларни кутқариш жамияти ана шу сурат билан тақдирлаган.

Залнинг ўнг томонини ўн саккиз минг сўмлик ярқироқ чет эл гарнитурни банд қилиб турибди. Гарнитурни Арслон Мирзаевичнинг отаси ўлимидан аввал нотариус орқали расмийлаштириб, ўғлига мерос қилиб қолдирган. (Бу гапни РайПО бошлиғи Айтанов олдида айтиб қўйманг!)

Чап қанот деворнинг бор бўйини узунасига осилган туркман гилами безаб турибди. Гилами саккиз одам зўрга кўтариб кириб осган экан. Унда Арслон Мирзаевич барча оила аъзолари билан чой ичиб ўтиргани тасвирланган. Деразаларга қарши деворни китоб жавони эгаллаган бўлиб, уларда рангдош, қалин-қалин муқовали китоблар терилганча турибди. Ўртадаги стол-стуллар, креслолар, емишларга тўла хрустал идишларнинг баҳоси майда бўлганлиги сабабли, улар кимлардан «мерос» эканлигини айтиб ўтирмаймиз. Арслон Мирзаевич бунақа майда нарсаларни эсда тутмайди. У йирик ҳамда принципиал порахўр.

Шундай қилиб, уй эгаси эшик ёнида ўтирган бўлса-да, пора берувчилар унинг учун тўрда рамзий маънода фахрли бир ўрин қолдириб, айланлиб ўтирдилар. Кейин пора олувчи ўтирган жойида (аввал ўрнидан турган эди, меҳмонларнинг сўзидан сўнг қайта ўтирди) бугун жуда қувончли кун эканини, шу қувончли фақат ўн икки одам билангина баҳам кўргиси келганини айтиб тугатар-тугатмас, ўтирганлар ўринларидан туриб чапак чалиб юборишди. Урганган кўнгил-да! Шундан сўнг Арслон Мирзаевичнинг таклифи билан ўртадаги «очил-дастурхон»га ҳужум бошланди. Бу ҳужум фақат хўжаўрсинга эди, холос. Чунки пора берувчилар таомилига кўра, бошлиқнинг уйига ташриф буюрганда — «олиб борасан ва ташлаб кетасан», бошлиқ уйингга келса — «едириб-ичирасан ва ортганини машинасига солиб юборасан». Бу ерда таомилнинг биринчи қисмига риюя қилиш керак, лунжингни тўлдириб чапилтавериш ярамайди.

Ҳадемай шишаларнинг ҳам оғзи очилди. Стол устида Нукуснинг аччиқ ароғидан тортиб француз конъягигача муҳайё

эди. Бироқ шишалардан кўра ҳам айтилган тилакларнинг сони, обрўйи ошиб кетди. Айниқса, истеъдодли пора берувчи, чорвачилик совхозининг директори Сотиболдиев айтган сўз Арслон Мирзаевичга мойлаб массаж қилгандай ёқиб тушди.

— Ҳаммамиз учун ҳурматли бўлган Арслон Мирзаевич! — деди совхоз директори, — Сиз халқ хизмати учун умрини тиккан ажойиб инсонсиз. Сиз ўз юрагингизни Данько сингари қўлга олиб, халқ юрадиган йўлни ёритишга ҳам тайёрсиз! Даньконини-ку, бир эртат дейлик. Аммо Сизнинг борлигингиз эса — чин, Сиз давримизнинг тирик қаҳрамонисиз! Тарих сиздай фарзандини иккинчи марта ярата олишига мен ишонмайман!

Залда гулдурос қарсақлар янгради. Пора берувчилар бу ҳамду саноудан кейин ўринларидан туриб ичишди. Бундай баландарвоз мақтовлар Арслон Мирзаевични руҳан қаноатлантирар эди, албатта. Лекин... Ана шу «лекин»ни пора берувчиларнинг ўзлари маслаҳатлашиб, келишиб олишсин дегандай, қиссамиз қаҳрамони тез-тез меҳмонхонани тарк этиб, чиқиб кетиб турди.

— Данько деганингиз ким? — деб сўради пора берувчиларнинг бири Сотиболдиевдан.

— Мен қаёқдан билай. Дев бўлса керак. Мактабимиздаги адабиёт ўқитувчисига ёздириб олганман, ёдлаб, мана шунақа зиёфатларда айтиб юраман-да.

— Данько-панко деган гапни қўйиб туринглар, — деди пора берувчиларнинг яна бири. — Ҳўжайин билан бугун қандай тил топишамиз, шуни ўйланглар.

— Бунинг қийин ери бор эканими? «Сафарингиз ўнг бўлсин, мана биздан арзимас йўлқира», дейсан-да, бераверасан.

— Шу ўн одамнинг кўзича пул олади деб ўйлаган бўлсангиз — каллангизга балли!

— Тўғри, — деди бошқа бир пора берувчи, — хўжайин қўлма-қўл олишни қўйган.

— Мен ўтган сафар кабинетида стол тортмасини очиб-ёпиб ўтирган пайтида ташлаб юбордим. Пайқамагандай бўлиб, телефон бураб ўтираверди.

— Демак, бу номер ҳам эскирибди, — деди яна бир пора берувчи. — У бир усулни иккинчи такрорламайди.

— Унда бўшаган тарелкаларнинг ичига солиб юбор-сак-чи?..

— Телевизорда бир сафар гугурт қутисига солиб пора берадиганлар ҳақида миниатюра бўлди...

— Бу гугурт қутисига сиғадиган порани оладиганлардан эмас...

Аттанг, шу фурсатда ташқаридан Арслон Мирзаевич кириб келди-да, маслаҳатнинг бели кирт узилди. Мезбон даврага муз ташлаб қўйганини сездимиз, бирин-кетин қизиқ-қизиқ латифаларни айтиб кулдирди. Айниқса, Хўжа Насриддиннинг аҳмоқ подшога маслаҳаттўй бўлиб, подшо оёғига ип боғлаб қўйгани, подшо бемаъни гапириб юборганида Насриддин ипни тортиб тургани ҳақидаги латифани айтганда ҳамма шарақлаб кулди. Тикув фабрикасининг директори пепсиколага тиқилиб қолди. Сотиболдиев ёнида ўтирганларнинг тиззасига уравериб оёқларини шишириб юборди. Бу латифани мингинчи маротаба эшитаётган бўлишларига қарамай, ҳаммалари маза қилиб кулишди. Хуллас, мезбоннинг латифа айтишда буюк санъаткор эканлигига яна бир бор ишонтиришди.

— Лекин, — деди Сотиболдиев, пора олувчи чиқиб кетган заҳоти, ўтирганларга юзланиб, — нима учун Арслон Мирзаевич аҳмоқ подшо ҳақида латифа айтиб кетди? Бу «қизим сенга айтаман, келиним сен эшит», дегани. Биз энди ҳалиги аҳмоқ подшога ўхшаб, оёғимизга ип боғлаб тортишларини кутишимиз керакми? Ҳозир қайтиб кирган сизлони мен кўнглимдан чиқарган совғамни топшираман. Замон ҳам ғофил қолманглар...

Худди шу пайт бош қаҳрамонимиз кириб келдию Сотиболдиевнинг гапи оғзида қолди. У бироз вақт бўзариб турди-да, сўнг таваккалга бел боғлади.

— Кадрли Арслон Мирзаевич! — деди у тантанавор оҳангда. — Мана сиз эртага дам олишга жўнаб кетаётирсиз. Сиздай меҳнаткаш инсон йилига икки марта курортга боролмаслигидан биз жуда афсуслангямиз. Аттанг, бу масалани ҳал қилиш бизнинг қўлимиздан келмайди, иложсизмиз. Бироқ қўлимиздан келадиган бошқа бир тадбир бор, шуни амалга оширсак деймиз. Агар рухсат берсангиз, мана шу

ўн иккитамиздан биров-икковимиз ул-бул нарсангизни кўтаришиб, чўмилган пайтларингизда орқангизни ишқаб, чой-пойингизга қарашиб дегандай... Сизнинг мириқиб хордиқ чиқаришингизга ўз улушимизни қўшаск!..

— Мен овлоқда дам олишни ёқтираман, — деди Арслон Мирзаевич, — икки одам — шовқин, уч одам — тўлқин...

«Демак, бу хушомад ўтмади!» Лекин энди Сотиболдиев ўзини йўқотиб қўймай гапни буриб юборди:

— Ундай бўлса, Арслон Мирзаевич, ресторандаги бир чойингизни мен дамлашимга рухсат этинг!

Пора беришининг айнаи фурсати келган эди. Сотиболдиевнинг юраги тапир-тупур ура кетди, шу тезликда у шартта қўлтиқ киссасига қўл юборди. Бошқалар эса қиз билан йигитнинг ўпишганига қарагандай уялиб, бош эгиб, кўз остидан кузатишар, ўпишиш навбати қачон менга келади, дегандай, қўллари билан ўз совғаларини пайпаслай бошлаган эдилар.

Худди шу пайт пора олувчи бирдан ўрнидан туриб кетди.

— Нима қилмоқчи бўлясизлар ўзи? — деди у туси ўзгариб. — Мен пул олиш учун сизларни чақирдимми? Уят-ку бу, уят-ку! Агар меҳмон бўлмаганингизда, ҳозир ҳайдаб солган бўлардим. Ким деб ўйлаясиз мени?! Мен халққа ҳалол хизмат қилаётган патриотман!

Шу сўзларни айтиб пора олувчи бир оз ювош тортиди.

— Яхши сўзларингиз учун ҳаммангизга раҳмат, — деди у сал тин олгач. — Мени хафа бўлмасин десангиз, иккинчи бунақа қилманг. Мана, дастурхон очик, енг-ичинг, ўтиринг, хуллас, бугун азонгача сизлар менинг кўноғимсиз. Тонг отмагунча ҳеч кимга рухсат йўқ!

Сотиболдиев бориб ўрнига ўтириб қолди. Бошқа пора берувчиларнинг ҳам дами ичига тушиб кетди. Ҳаммалари қўлларини чўнтақларидан чиқариб, шоша-пиша дастурхонга узатган бўлдилар.

— Олмайдиган бўлиб қолибдимми? — тоқатсизланиб сўради пора берувчиларнинг бири мезбон чиқар-чиқмас.

— Олади, — деди бошқаси ишонч билан. — Лекин у рўпа-радан отилган ўққа кўксини тутавермайди-да.

— Бўлмаса, бугун қўниб кетасизлар деганида гап бор денг?

— Албатта.

Шундай қилиб, пора берувчилар шу ерда ётиб қолишди. Туни билан улар ухладими, маслаҳатлашиб чиқдиларми — бу ёғи бизга қоронғи. Бироқ азонда Малика Утаровна ўн иккита ёстиқ жилдидан ўн икки пачка пул топиб олди.

2

Арслон Мирзаевични аэропротда бир гуруҳ омадсиз пора берувчилар кузатиб қўйишди. Булар — кеча меҳмонга чақирилмаса ҳам бориб, лекин дарвозадан ичкари кира олмай қайтганлар эди. Омадсизларнинг аэропротда ҳам ишлари юришмади. Қилган хушомад — пора олувчи то трапдан кўтарилиб самолёт эшигидан ўтиб кетгунча қўл силкиб туришди, холос. Нима, қумурсқадай қайнаб ётган оломоннинг ўртасида қайси аҳмоқ пора олади? Бизнинг қаҳрамонимиз бунга йўл кўядиган даражада эсини егани йўқ. Умўман, пора берувчи деган вазиятни ҳам ҳисобга олиши керакми-йўқми? Бечора ёлғиз ўзи қайси бирингдан олиб улгурсин, ахир?!

Мана, Арслон Мирзаевич ўзи бемалол пора олиб юрган район тепасидан учиб ўтиб кетди. Қўнадиган манзил — бошқа зона, дам олиш зонаси. Утган йилги отпусқадан бу отпусқага қадар ўтган давр ичида пора олувчи ҳаётида қанчадан-қанча қувончли, қанчадан-қанча ташвишли воқеалар рўи бермади дейсиз. Аввало, табиат асли тешиқ қилиб яратган қизилўнғандан ўтган нарсаларни бир назардан кечирайлик: салкам бир йил ичида Арслон Мирзаевичнинг қуртдайгина томоғидан ўн икки бош қорамол, йигирма бир қўй, қирқта курка, йигирма саккиз қирговул, саккиз килограммга яқин балиқ икриси беби-лиса ўтди-кетди. Бош қаҳрамонимиз давлатнинг мабул ходими бўлганлиги учун неча яшиқ спиртли ичимлик қасул қилганини айтиб ўтирмаймиз.

Унинг эл-юрт учун қилиб қўйган хизматларини ҳам оз деб бўлмайди. У ишлаганида жонини гаровга қўйиб ишлади: уч-тўрт соатлаб тушлик овқат еб, бир қўйнинг гўшти ҳазм бўлгунча ён-бошлаб ётишининг ўзи бўладими? Шундай пайтларда ҳам унинг

«мен чарчадим» деганини ҳеч ким эшитмади. Халқ хизматида юриб, чарчаб бўларканми? Бироқ энди буёғи лирик ёзувчилар айтадиган гап, чегарадан чиқиб кетсак бўлмас... Биз айтсак бўладиган гап ҳам оз эмас. Шу ўринда пора олувчимиз пахта ўрнига шулха, сут ўрнига сув, гўшт ўрнига пул, жун ўрнига тикан ёпишган тивит топириб, беш йиллик планларни доимо ошириб бажариб келганини қистириб ўтсак бўлади. Шунинг натижасида районда кўп одамлар қўша-қўша орденлар тақди, катта-катта унвонларга эга бўлди. Булар — Арслон Мирзаевичнинг эл олдидаги улўф хизматларининг бир бўлаги, холос.

Шу билан бирга, унинг график бўйича пора олиш ишларида йил бўйи бирон марта депсиниб туриш деган ҳолат рўи бермади. Кўрсаткичи паст тушириб юборганларга шошилинч чоралар кўрди. Масалан, асаларичилик совхозининг директори Гулимов икки йил ичида Арслон Мирзаевичга саломдан бошқа нарса бергани йўқ. Қуруқ салом ҳам гап бўлганими? Уни омонат кассага қўёлмасанг, дўконга ўтказолмасанг. Сен аввал раҳбарнинг кўнглини топ — «касалому алайкум» кейин бўлади. Йўқ, Гулимов бунинг фарқига бормади. Шунда ноилж Арслон Мирзаевич унинг бир ўзини уйига меҳмонга чақириб мажбур бўлди. Бади қўзиб, ёлғиз меҳмонга нақ ўттиз одамлик дастурхон ёзди. Дастурхонда одамнинг жонидан бўлак нарсанинг бари бор эди. Эҳтимол, бу ноз-неъматларнинг номини эшитса, гўрда ётган ўлик ҳам туриб кетар.

— Қани, энди дастурхонимиздан бирор камчилик топиб беринг-чи! — деди пора олувчи Гулимовдан.

— Бунчалик иззатдан камчилик ахтарадиган бўлсам, уят-ку, — деди Гулимов қизариб.

— Йўқ, айтаверинг, — деди қаҳрамонимиз кинояли илжайиб. — Бу иккинчи бировнинг олдида уялиб қолмаслик учун жуда зарур.

Ими-жимига тушунмаган шўрлик директор дастурхонни гир айлиниб, охири топди:

— Арслон Мирзаевич, арзимаган камчилик — дастурхонда асал йўқ-ку, — деди юраги ҳаққариб.

— Ана шу нарса бизда йўқ, — деди пора олувчи мулойимлик билан. — Сиз учун арзимаган нарса бўлгани билан бизга тутқич бермайди.

Гулимов эртасига эрталаб ўттиз килограмм тоза асал юборди. Бечора, гўдаклик қилиб ростдан ҳам имога тушунмаган экан, ахир, Арслон Мирзаевичдай одам дастурхонга қўйгудай асал тополмаганига ким ишонади?! Сен тинч ишламоқчи экансан, юртнинг бераётганидан узатмайсанми?! Теварак-атрофинга бир назар ташламайсанми, хумпар! Йўқ, Гулимов тушунмади. Тушунмаганининг ҳолига вой оқибат шу бўлдики, икки ой ичида «асалга шакар аралаштириб давлатни алдагани учун» деган айб билан вазифасидан бўшаб, паттаси қўлига тегди.

Ана сизга!

Одамлар пора беришни ҳам осон иш деб билишади. Осон эмас бу иш. Сираям осон эмас. Бунинг учун одамнинг ўзида сал қобилият деган нарса бўлиши шарт. Аввало, кўрқмаслик керак. Пора тўғрисида чиққан бор низом-қонунларни ўқи, ўрган, ана шундан сўнг, «мени четлаб ўтар-ов», дегину атаганингни уза-тавер. Йўқса, сен кўрқсанг, у қўрқса, пора олувчининг ҳоли нима кечади? Маошга кўз тикиб ўтираверадими?!

Лекин эҳтиётингни кўрмасанг, пора берувчиларнинг ҳам ҳар хил тури бўлар экан. Арслон Мирзаевични қўлга тушираман деган талабгорлар хомхаёллари қўзиб, қасд қилишга уриниб кўришди. Шукр, «қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмас» деганларидай, бизнинг қаҳрамонимиз ўзига, содиқ дўстларига орқа қилган эди — омон олди, жин ҳам яқин келмади. Воқеа бундай бўлди.

Уч маош муқаддам, бир йиғилишда Жадигеров бетинг борми демай гапуриб, пора олувчимизга қарши чиқди. Шундан кўп ўтмай қиссамиз қаҳрамони Жадигеровнинг идорасига кетма-кет уч марта комиссия юборди. Комиссия берган маълумотга қўра, ишда айрим камчиликларга йўл қўйиб келаётгани учун Жадигеров вазифасидан бўшатилди. Пора олувчи «бемаҳал қичқирган хўроз ўз бошига савдо сотиб олади», деб мамнун бўлди ва Жадигеровнинг чўнтақларини қаппайтириб «узр сўраб» келишини кутиб юрди. Икки кундан сўнг эса область ОБХСС инспекторларидан бирининг таниш овози телефон трубкасидан «шипшиди»:

— Арслон Мирзаевич, туфли керак, подошваси икки ярим сантиметр бўлсин, деган экансиз, олиб кетишди.

Бу паролга тажрибали пора олувчимиз дарров тушунди. Де-

мак, икки ярим минг сўм махсус пул билан уни қўлга туширишмоқчи. Арслон Мирзаевичдай ҳалол, камтарин инсонни-я! Лекин, барибир пулни қўлдан чиқармаслик керак. Икки ярим минг-а! Пул эмас, балонинг уруғини олиб келмайсанми? Икки ярим минг, ахир ҳазилми? У шошилич равишда акстадбир ўйлаб чиқди-да, ҳайдовчисини қақириб, топшириқ бериб қўйди. Энди, пора таклиф қиладиган мардлар тезроқ келақолса, уларни бир Арслон Мирзаевичнинг ўзи эмас, камида беш-олти одам махсус тайёргарлик кўриб, оч бўридай кутиб ўтирибди.

Мард ўзимизнинг Жадиговров бўлиб чиқди. Келдию пора олувчининг оёғига йиқилди, йиғлаб-сиқтади, кўп нарсаларни ўртага қўйиб ёлворди. Ишонмай деса, кўзи-бурнидан сув кетиб ётибди.

— Мени эл-юртга шарманда қилманг, ишимни беринг! — дедию пора олувчига тик қарамай, бир пачка йигирма бешликин стол устига қўйди.

— Жадиговров, азизим, олиб келганинг ҳақиқийми ёки театр реквизитими? — деб сўради пора олувчи авзойини ўзгартирмай.

— Ҳақиқий, ҳақиқий, — деди у ўзини йўқотадиган даражада ҳовлиқиб. — Мана кўринг, Арслон Мирзаевич, ушлаб кўринг.

Пачкадаги пуллар ҳақиқий эди. Арслон Мирзаевич уларни қўлга олмайёқ билди. «Орган одамларига икки четига пул, ўртасига коғоз тўлдирилган пачкалар бўлади», деган гумон пора олувчини барибир тинч қўймаётган эди.

— Бўлди, — деди у, — кетаверинг. Маслаҳатлашиб, бир қарорга келамиз. Райондан чиқиб кетманг.

Пора берувчи чиқар-чиқмас, Арслон Мирзаевич қўлидаги даструмомол билан пулни авайлаб ўради-да, деразанинг очиқ турган форточкасидан ташқарига иргитиб юборди. Пул ярим соат ичда олтин заёмга айланиб Малика Утаровнанинг қўлига бориб тушди. Жадиговровга келсак, шу кундан бошлаб на уни, на унга эргашиб келган икки инспекторни кўрган одам йўқ. Қамалиб кетишган деган гаплар бор-у, бу хабарнинг рост-ёлгонлигига биз қафиллик беролмаймиз.

Ҳамма пора беришга пайт пойлаб юрган шундай қийинкистов даврда, кимдир эркатой боланга ўхшаб олдиндага ўйноқламоқчи бўлса, нима қилардинг? Кўнглингда тегмайдими бу? Текканда қандоқ! Районга Изтурғанов дегани милицияга бошлиқ бўлиб келдию ўзининг олғирлиги билан мактанадиган, ҳеч кимни менсимайдиган бўлиб чиқди. Ҳар кун азонлаб бошқалар Арслон Мирзаевичга салом бериш учун келади-ю, бу капитан келмайди, идорасига кириб, сулувгина бўлиб ўтириверади. Бу пора олувчимизга ботиб кетди. Охири район территориясида содир бўлган катта-кичик жинойтларнинг ҳисобини олдириб, бир йиғилишда Изтурғановни йигирма беш минут турғазиб қўйди. Қўрқмас экансан-а! «Ҳайф сенга бу пагонлар!» девди, мушук бўлиб кетди-я. Тонг отмай саломга югурадиган бўлди. Лекин қуруқ саломга кимнинг кўзи учиб турибди? Саломингдан кўра, пулдан... Милиция бошлиғи эса ҳамон тушунмагандай, жим-жит. Арслон Мирзаевич ҳам очиқ сўраб, паст кетиб юрмади, ўзига фаросат битар деб кутди.

Орзиқиб кутилган кун ҳам келди. Арслон Мирзаевичнинг Одесса бозоридан харид қилиб келтирилган овчаркаси ўғирланди. Пора олувчининг бошида тикраймаган туки қолмади.

— Навбатчиларинг жойидами ўзи? Ё улар ҳам ўғирландими? — деди у Изтурғановга, телефонда дағдаға билан. — Бугун менинг итимни ўғирлаган занғар балки эртага ўзингни кабинетдан кўтариб кетар!?

— Ҳозир топамиз, — деди Изтурғанов чаққонлик билан. — Уч минут ичда оператив группа тузиб, излашга юбораман. Қўшни районларга телефонограмма юборамиз.

Пора олувчи томондаги дастак шарақлаб жойига тушди. Изтурғанов тезлик билан учта оператив группа тузиб, уч ёққа юборди. Идорада ўзи ва навбатчидан бошқа ҳеч ким қолмади. Лекин икки соат ўтиб оператив группадагилар шўппайишиб қайтиб келишди. Ер ютганми, осмон тортганми — қуриб кетгур овчарка йўқ эди.

— Нонхўрлар! — туюқиб қичқирди Изтурғанов, уларни сафга тизиб. — Ҳамманг шу ерда қолинглар, итни ўзим топаман!

Милиция бошлиғи бу билан чинакам аччиғи чиққанини билдирмоқчи бўлди. Шофёрини ҳам қолдириб, машинани ўзи қувиб кетди. Мана бахти юришган одам! Ун беш минут ичида

келишилган жойдан итни «топиб», эгасига қўшқўллаб топширди.

— Малика Утаровна, бизни кечиринг, — деди у пора олувчининг хотинига. — Итингизнинг кўчадаги кўппаклар билан қопишганини билмай қолибмиз. Тишлашганда эса бўйинбоғи узилган экан. Янги таққан бўйинбоғимиз сизга ва Арслон Мирзаевичга маъқул бўлса, биз бахтиёрмиз.

Кечқурун эса Арслон Мирзаевич билан Малика Утаровна бу бўйинбоғдан ўн икки минг сўмлик бриллиант мунчоқларни ситиб олишди. Нималарни кўрмаган бу Арслон Мирзаевич! БХСнинг махсус пули билан ўйнашишга, нақ милиция бошлиғининг қўлидан пора олишга ҳар кимнинг ҳадди сифаверадими?

Баъзи бировлар шунча мол-дунёни қаёққа қўяркан, деб бекор қайғурадилар. Мол-дунёнинг топилиши қийин, топилса қўядиган ер кўп. «Талқон ютишнинг минг йўли бор» деган гапни эшитганмисиз, соғ бўлинг. Арслон Мирзаевич ҳали ўзи қатори ишлайдиганларнинг олдига ўтиб ололгани йўқ, ўрта-миёна ҳолда юрибди. Илгариги зиёфатда ўзи каби пора олувчининг бири:

— Шу шаҳарни бир ой боқишга қудратим келади, — деб мақтанди. Майли, бу гапда оз-моз лоф бор, дейлик. Лекин бу гапни бизнинг қаҳрамонимиз айтганда етти кундан нарисини ваъда қилолмасди. Демак, ҳали Арслон Мирзаевичнинг «Бас, энди қўйдим шу ишни!» дейдиган вақти келмади. Ҳали олиш керак, олиш керак, олиш керак!

Бош қаҳрамонимиз турли воқеаларни ўйлайвериб чарчаган эканми, пинакка кетди. Аллакми «тушинг» деб туртиб уйғотиб ўтди. Ташқарида аэропорт дикторининг қулоқни тешворгудай овози майдонни тўлдириб, уст-устига ўқдай отилиб турибди: «Диққат қилинг. Такрорлайман. 5004нчи рейс билан Тошкент-Нукус-Минвода маршрути бўйича учадиган самолёт келиб қўнди. Диққат қилинг...» Одам учун дунёда эътиборсиз қолганда ёмони йўқ экан. Самолёт ҳозир Нукусга қўнса борми, Арслон Мирзаевич тилла-табаррук бўлиб кетарди. Бу ерда, бегона юртда олдига чиқиб кутиб олгудай киши нари турсин, қайрилиб қарагундай кимса йўқ. «Бу ёқда ҳам бир ҳовлинг бўлиши керак экан, — деб ўйлади пора олувчи дард билан. — Бу йил бўлмаса, келаси йил албатта сотиб оламан».

Шаҳарга чиқиш йўлаги олдиндан ҳамма кутиб олувчилар бўйин чўзиб, аланглаб турибди. Арслон Мирзаевичга кимдир шитоб билан интилиб келаёттир. Осмондан тушдими, ердан ўсиб чиқдими — олдида район алоқа бўлимининг бошлиғи Манғитбоев турибди.

— Арслон Мирзаевич, самолётингиз нега ярим соат кечикди? — деди у саломлашар-саломлашмасдан пора олувчининг жомадонига қўл чўзиб.

Бош қаҳрамонимиз самолётдан чиққанида паст тушган бурни яна кўтарилди.

— Узи Тошкентдан кечикиб... — деб гапининг изини ютиб юборди пора олувчи. Нима, ўзингдан паст амалдаги одамга ҳам бўлар-бўлмас ҳамма гапни айтавериш керакми? Узингга тенг-жўра бўлиб кетмайдими?

— Сен нима қилиб юрибсан бу ёқларда? — деб сўроққа тутди уни Арслон Мирзаевич.

— Районда эдим, — пора олувчининг қўлтиғи остига қапишиб келди у. — Сизнинг курортга кетишингизни ишончли оғиздан эшитдим-да, кечадан аввалги кунни бу ёққа қараб учдим. Келса қийналиб қолмасин дедим сизни. Йўлланмангиз «Қизил тош» курортига экан, докторлар билан аллақачон гаплашиб қўйдим. Хонангиз тайёр. Киришдаги вахтёр билан хабарлашмасдан ҳам ўтаверадиган эшиги бор. Деразаси нақ жанубга қараган, кун тушиб туради. Қишнинг кунда кампирқуёшнинг баданга фойдаси кўп, Арслон Мирзаевич!

Арслон Мирзаевичнинг ундан жуда кўнгли тўлди. Айниқса, бегона юртда олдиндан чиқиб, юкингни қўлингдан олганини айт. Лекин йўл бўйи таксида кела-келгунча кўнглидагини сездирмади. «Қуруқ хушомад билан қутулиб кетаман, десанг, хато қиласан, азизим Манғитбоев! Қуруқ хушомад кўнглини тўлдириши мумкин-у, барибир киссага кирмайди, Манғитбоев! Мен эса маънавий порага муҳтож эмасман...»

Давоми келгуси сонда

НАСР

Луқмон БУРИЕВ. Ови юришмаган оворалар. Ҳикоялар	6
Рустам ЕРЛАҚАБОВ. Рўмол. Ҳикоя	16
Шароф БОШБЕКОВ. Темир хотин. Жиддий ко- медия	21
Ҳабибулла ҚОДИРИЙ. Қодирийнинг сўнги кун- лари. Хотира қисса	50

НАЗМ

Марзия ЭРДОНОВА. Шеърлар	4
Қудрат БОБОЖОН	15
Тоир ЮНУС	19
Гуландом ТОҒАЕВА	20
Сотим АВАЗ	38
Анора ПАРДАБОЕВА	39
Уроз ҲАЙДАРОВ	49
Лариса ДАБИЖА	65

ПУБЛИЦИСТИКА

Тил. Тарих. Муҳаббат... Узбекистон халқ ёзув- чиси П. ҚОДИРОВ билан суҳбат	2, 40
Замин ўғлони — Брест қаҳрамони	43
Юракларга олов улашар	44
Инсон ҳуқуқлари умумий декларацияси	46
Акрам АМИНОВ. Аёл шаънига доғ	66

ОИНА

Муҳаббат БИИТУРАЕВА. Тарихни сохталаштир- майлик	58
Ҳамдам АБДУСАЛОМОВ. Маънавиятимиздаги жароҳатлар	58
Муҳаммаджон ҚОДИРОВ. Утмишимиз, келажак- гимиз	64

ЖАҲОН АДАБИЕТИДАН

Ҳайнрих ҲАЙНЕ. Шеърлар	34
----------------------------------	----

НИГОҲ

Юлдуз УСМОНОВА	36
--------------------------	----

АДАБИЙ ТАНҚИД

Муносабат	60
Нусратулла ЖУМАЕВ. Имло ва маданий мерос Фузулий ГУЗАЛОВ. Ўз ((Ўс (ўз) сўзи билан боғлиқ илкин тасаввурлар	69
Тил сандиғи	74
	75

ЕЛПИҒИЧ

Муродбой НИЗОНОВ. Пора. Ҳажвий қисса	76
--	----

ЁШЛИК

«Молодость»
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал
На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: **Х. ЛУТФУЛЛАЕВ**
Техник редактор: **О. РАҲИМОВ**
Корректор: **М. ТУРСУНОВА**

Адресимиз:
700113, Тошкент, «Правда» газетаси кўчаси,
60-уй.

Телефонлар:
Бош редактор — 78-94-05
Бош редактор ўринбосари — 78-49-83
Масъул секретарь — 78-97-07
Проза бўлими — 78-97-58
Поэзия бўлими — 78-77-16
Публицистика, адабий танқид ва
санъат бўлими — 78-17-47
Фотомухбир — 78-31-44

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ ро-
ман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёз-
масини қабул қилмайди.
Бир босма листгача бўлган асарлар авторла-
рига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига
кўра амалга оширилган таржима асарлар қўл-
ёзмасинигина қабул қилади.
Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан
олинди, деб изоҳланиши шарт.

Босмахонага 28.03.89 й. да туширилди.
Босишга 11.05.89 й. да рухсат берилди.
Р-11763. Офсет босма. 1-офсет қоғози.
Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Шартли босма
листи 8,40. Нашриёт ҳисоб листи 12,6.
Шартли бўёқли босмада нашр ҳажми 11,76.
Тиражи 300.000 нусха.
Буюртма № 369.
Баҳоси 50 тийин.

Узбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.
Узбекистон Компартияси Марказий Комитети
нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли
босмахонаси.

«Ёшлик», № 5. 1989.
Тошкент, «Ёш гвардия» нашриёти.